

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

*

COMMUNICATIONES

EX

BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

2

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

2.

BUDAPEST, 1956

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. JÁKI GYULA

egyetemi tanár, Szeged

SZERKESZTI:

PALLA ÁKOS

Szerkesztőség:

Orsz. Orvostörténeti Könyvtár
Budapest, II., Török u. 12.

Redaktion:

Medizingeschichtliche Landsbibliothek
Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Редакция:

Государственная медицинско-историческая библиотека
Венгрия
Budapest, II., Török u. 12.

Editorial Office:

National Library of the Medical History
Budapest, II., Török u. 12. Hungary

Redaction:

Bibliothèque d' Histoire de la Médecin en Hongrie
Budapest, II., Török u. 12. Hongrie

TARTALOM

Dr. GORTVAY GYÖRGY: A tudománytörténetírás nemzetközi veszteségei 1945 óta — — — — —	5
NATTER-NÁD MIKSA: A <i>juniperus</i> felhasználása az ókortól napjainkig — — — — —	18
Dr. ALFRED BERNDORFER: Die medizinischen Briefe des ungarischen Humanisten Andreas Dudith (1533—1589) —	46
PALLA ÁKOS: A veszprémi puteus leprosorum — — —	72
Dr. KATONA IBOLYA: Az első magyar orvosnő — — —	80
Dr. DADAY ANDRÁS: Az első magyar fürdőügyi tanul- mányút — — — — —	99
Dr. MOSONYI LÁSZLÓ: Dialektikus elemek Korányi Sándor műveiben — — — — —	119

A TUDOMÁNYTÖRTÉNETÍRÁS NEMZETKÖZI VESZTESÉGEI 1945 ÓTA

Írta: Dr. GORTVAY GYÖRGY (Budapest)

A nagyobb előadások és referátumok mellett arra is szükség van, hogy időnként az orvostudománytörténelem fontosabb tárgyi és személyi eseményeivel és hivatási életével is foglalkozzunk. Ezt a célt szolgáljuk, mikor néhány méltató szót küldünk szakmánk 1945 után elhunyt kimagasló művelői után.

Az 1945 óta elhunyt orvostörténészek közül nálunk legismertebb volt az olasz *Arturo Castiglioni* (1874—1953), a trieszti Lloyd tengerhajózási társaság főorvosa és a páduai egyetem orvostörténelem tanára (1924). Politikai okokból 1938-ban az Észak-Amerikai Egyesült Államokba vándorolt ki, amerikai állampolgárságot szerzett és itt 1943—1947-ig a Yale egyetem orvostörténeti tanáraként működött; 1947-ben visszaköltözött Olaszországba és haláláig Milánóban élt.

Első munkája: *La vita et l'opera di Santorio Capodistriano* (Bologna, 1920.) Santorio Santorio (1561—1636) páduai orvosnak az anyagcsere élettana megalapítójának munkásságát helyezte új megvilágításba.

Istoria de medici e medicine di alti tempi (389 lap, Milano, 1925.) c. munkája 135 művészeti kivitelű ábrával ellátott 17 tanulmányt tartalmaz főleg olasz vonatkozású orvosi témákról: a Dante korabeli gyógyászat, Lorenzo Ghiberti orvosi tractatusa, Benvenuto Cellini betegsége és orvosai, a pestist tárgyaló olasz könyvek, Antonio Maria Valsalva, Giorgio Bag-

livi, Carlo Goldoni mint orvos, Leonardo da Vinci, mint anatómus és fiziológus stb., stb.

Legismertebb munkája a *Storia della Medicina* (984 lap, Milano, 1927.), mely honfitársa, Salvatorio de Renzi (1800—1872) öt kötetes olasznyelvű munkájának (*Storia della medicina in Italia*) megjelenése óta (1844—1849) a legnagyobb olasz orvostörténeti munka. Castiglioni munkája három kiadást ért meg olaszul, és lefordították francia, angol, spanyol, portugál és német nyelvre is. Különösen jelentősek e munkának az olasz középkori orvosokról, a renaissance orvostudományáról és a salerno-i orvosi iskoláról szóló fejezetei. Könyvének nagy hiányossága, hogy teljesen mellőzi az orvostudomány társadalmi és kulturális vonatkozásait és megelégszik a személyek, a felfedezések és eredmények életrajzi tényadatainak ismertetésével.

A francia kiadás (*Histoire de la médecine. Traduction par J. Bertrand et F. Gidon. 777 lap. 279 ábrával. Payot, Paris, 1931.*) előszavában Castiglioni foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az orvostörténelemírás felölelje-e az időszerű kérdéseket, illetve foglalkozzék-e a jelenkori orvostudomány kérdéseivel is. Erre vonatkozóan a következőkben foglalja össze álláspontját: „... Mais j'ai préféré suivre l'exemple d'autres historiens contemporains de l'art, de la philosophie, de la politique-disciplines dans lesquelles le jugement des faits récents n'est certes pas plus aisé et continuer comme eux mon travail jusqu'à l'époque actuelle”.

Igen kedvelt Castiglioni könyvének angol nyelvű kiadása (1941), mely 1947-ben második kiadásban jelent meg: *A history of medicine* (Translated from the Italian and edited by E. B. Krumbhaar. Második javított és bővített kiadás. 1192 lap 500 képpel New-York, 1947.).

Castiglioni irodalmi munkáinak jegyzékét közli a *Bulletin of the History of Medicine Supplement 3, 1944. 9—15. Essays in the history of medicine. Presented to Professor Artur Castiglioni on the occasion of his seventeenth birthday. April 10, 1944. 358 lap. Baltimore, 1944.*

Angello Bellini (1872—1949) milánói dermatológusnak a prostitúció történetére vonatkozó írásai mellett legjelentősebb tanulmánya *Cardanus Hieronymus* vagy *Girolamo Cardano* (1501—1576) életére és munkásságára vonatkozó kutatása. (*Girolamo Cardano e il suo tempore*, 129 lap, Milano, 1942.)

Cardanus a páduai egyetem tanára és kora európai hírvő orvosa volt; az emberi arcról 1550-ben kiadott munkája 800 rajzot közölt. Legismertebb orvosi munkája: „De causis, signis et lobis morborum” először 1583-ban Baselben jelent meg. Bellini 1932-ben kiadta Cardano önéletrajzát is (*L'autobiografia de Girolamo Cardano*. Traduzione, introduzione e note Angello Bellini. 487 lap. Milano, 1932.)

Sebastino Tiniparano (1888—1949) olasz tudománytörténész főleg Leonardo da Vinci, Galilei, Volta, Van Marum stb. munkásságával foglalkozott. Főmunkája: *Oeuvres de Galilée* (I—II. k. Milano, 1936—1933.).

Maxime Laignel-Lavastine (1875—1953) francia ideg-orvos, 1931 óta az orvostörténet rendes tanára a párizsi egyetemen, a nemzetközi orvostörténelmi társulatnak (*Société Internationale d'Histoire de la Médecine*) elnöke. Főleg középkori neurosisok és psychosisok, valamint a neurológia történetével, a zsidó orvoslással és orvosi ikonográfiával foglalkozott.

Kisebb közleményei közül legismertebbek: *Notes médicales sur l'exposition d'art ancien à Bruxelles* (Aesculape, Paris 1935, 25: 266—275) és *L'extension des orteils dans l'art* (N. iconogr. A Salpêtrier 1905. 18: 117—120). Írt egy rövid francia orvostörténetet is, amely 1934-ben a *Clio Medica* sorozatban jelent meg. Főmunkája a gyönyörűen illusztrált három kötetes *Histoire générale de la médecine, de la pharmacie, de l'art dentaire et de l'art vétérinaire* (Albin Michel I—III. Paris. 1934—1949). Nem összefoglalóan tárgyalja az orvostörténelmet, hanem számos és igen változó értékű önálló tanulmányban; képanyaga igen szép és értékes.

A könyv *Charles Victor Daremberg* (1817—1872) 1870-ben megjelent kétkötetes munkája, a *Histoire des sciences médicales* óta a legnagyobb francia orvostörténelmi munka.

Lucien Guénot (1866—1951) francia tudománytörténész, főleg a biológia történetével foglalkozott. Főművei: *L'évolution biologiques* (Les faits. Les incertitudes. 592 lap. Paris 1951) és *Invention et finalité en biologie* (259 lap. Paris, 1941).

Pierre Brunet (1893—1950) a „Revue d'Histoire des Sciences et de leurs Application” c. tudománytörténeti folyóirat alapítója és szerkesztője. Legfontosabb munkája: *Histoire des Sciences* (Paris, 1935). Egyéb munkái: *Maupertuis: L'oeuvre et son place dans la pensée scientifique et philosophique du XVIII-e siècle* (I—II. k. Paris, 1929); *Agricola, Georgius Agricola* (1490—1555) munkásságáról a *Revue d'Histoire* stb. 1950 évf.-ban (73 és kkl.) *Newton, Clairaut, Vies des Savantes* stb.

Pierre Louis Moreau de Maupertuis (1698—1759) francia matematikus és csillagász, *Newton* első francia követője; 1741-ben *Nagy Frigyes* alatt a berlini akadémia elnöke.

Szergej Ivanovics Vavilov (1891—1951), a Szovjetunió Fizikai-Optikai Kutató Intézetének vezetője, a moszkvai egyetem fizika tanára, a *Nagy Szovjet Enciklopédia* főszerkesztője, 1945-től haláláig, a Szovjetunió tudományos akadémiajának elnöke. Korunk legnagyobb *Newton* kutatója volt, de nemzetközi hírnevet szerzett a szovjetorosz tudománytörténet terén *Lomonoszov, Petrov, Leonhard Edler* (1707—1783) kémikus, matematikus munkásságának kritikai elemzése, illetve munkáinak összegyűjtése és kiadása által. *Isaac Newton* (1643—1727) az egzakt természettudományok egyik legnagyobb lángelméje születése 300. évfordulója alkalmából 1943-ban sajtó alá rendezte *Newton* összes műveinek teljes orosz kiadását. Megírta *Newton* tudományos életrajzát, mely 1943-ban angolul, 1951-ben németül és 1948-ban magyarul is megjelent s *Newton*nak a mechanika, fizika, matematika és csillagászat terén végzett munkáját, kora tudományos törekvéseit, a klasszikus fizika fejlődését, a tudósok és a tudományok helyzetét, *Newton* eszközeinek halála utáni szétszóródását ismereteti új adatok birtokában és új szempontok megvilágításában. *Vavilov* újra kiadta *Newton*nak még hazájában is elfeledett

művét, a *Lectiones opticae*-t is, amely először Londonban jelent meg 1704-ben „Opticks” címen.

Eduard Theodore Withington (1860—1947) angol orvos. Számos, kisebb orvostörténeti dolgozatán kívül (a középkori kolostori orvostudomány stb.) négy nagy munkája érdemel említést: *Medical history from earliest times London* (1894), *The history of greek therapeutics and the malaria* (1919), a Corpus Hippokraticumban foglalt sebészi anyag interpretálása (1924) és az 1940-ben megjelent klasszikus tanulmánya a görög orvosi terminus technikusokról (ez utóbbi a Liddel és Scott-féle nagy görög lexikonban jelent meg).

James Frank Colyer (1866—1954) angol szájsebész, az összehasonlító fogászat művelője, a Royal College of Surgeons ún. Hunteran Museum-ának kebelében a stomatológiai osztály (ma már Colyer Museum) vezetője. Több tanulmánya foglalkozik John Hunter (1728—1793) úttörő fogászati munkásságával. Fő munkája a foghúzó eszközök története (*Old instruments used for extracting teeth* (254 lap, 283 ábrával, London Staples Press, 1952). Ebben megállapítja, hogy a speciális foghúzó műszerek képei először a XI. században jelennek meg, és pedig az arab Albucasis (1030—1106) nagy orvos-kirurgiai munkájában („Altasrif”). Ez a könyv volt a legfontosabb sebészeti könyv egészen a XIII. századig Salicetói Vilmos (Guglielmo da Salicetos) bolognai sebész (1201—1277) 1275-ben kiadott munkájáig (Cyrurgia), melyben ez a száj-, fog- és állkapocs-sebészettel is foglalkozik. Colyer idézett művében többszáz képen mutatja be a XVI. századtól kezdve a pelikán, fogkulcs, fogemelő és fogó címen ismeretes rengeteg, s igen barbár foghúzó eszköz képét.

Cecil Clifford Dobell (1886—1949) angol protozoológus és a trópusi orvostudomány kiváló művelője. A tudománytörténet terén főleg az állattan és a mikroszkópia történetével foglalkozott. Igen jelentős és számos új adatot tárt fel a mikroszkópia történetére vonatkozólag az első mikrobiológusról, a holland A. van Leeuwenhoekről írt tanulmánya (*Anthony van*

Leeuwenhoek and his Little Animals London, 1932). Megállapítja, hogy Leeuwenhoek nem tekinthető a mikroszkópia felfedezőjének és atyjának, mert az első összetett, tehát valódi mikroszkópot *Zaccharias Janssen* holland szemüvegkereskedő készítette 1590-ben Leeuwenhoek ugyancsak kézi nagyító üveget, lupét használt, de ezzel is csak 300-szoros nagyítást tudott elérni s ez jóval meghaladta a már eddig is létező összetett mikroszkópok által elért nagyítást.

A mikroszkóp szót nem Leeuwenhoek csinálta, hanem 1628-ban *Johannes Faber* (1574—1629) Bambergben, de ő is mikroszkópnak nevezte a maga készülékét. Neki magának — írja Dobell — 250 mikroszkópja volt. Leeuwenhoek volt az első, aki baktériumokat, protozoonokat, majd vörös véresejteket látott és leírta a csont szerkezetét. Dobell megállapította, hogy Leeuwenhoek 38-féle apró bestiát, protozoát látott, köztük a *Giardia intestinalis* (1681) és az *Eimeria stidiae*-t (1683).

A fentiek elegendő cáfolatot adnak arra a Weszprémi Istvántól származó feltevésre is, hogy *Peterson Hain János* híres XVII. századbeli eperjesi orvos megelőzte L.-t a mikroszkóp felfedezésében. (*Succincta Biographia* stb. I. k. 131. l.)

Tény, hogy a maga szerkesztette nagyító üveggel bolhát, legyet, füveket stb. vizsgált és erről a *Miscellanea Curiosa* 1671. évfolyamában *De experimentis microscopicis* c. levelében be is számolt. *Descartes* azonban pl. már 1637-ben csinált magának egy mikroszkópot; *Marcello Malpighi* (1628—1694) 1667-ben pedig már összetett mikroszkópot használt, amikor mikroszkópi vizsgálattal észlelte a vérkeringést a hajszáledényekben; 1665-ben pedig felfedezte a véresejteket.

Ingjold Reichborn-Kjennerud (1865—1949) norvég katonarvos, a katonarvosi kar főnöke (1930). Főleg néprajzzal és a norvég népi orvoslással foglalkozott, és erre vonatkozó kutatásainak az eredményét a norvég tudományos akadémia 1932—1947 között *A Vaar gamle Trolldoms medsin* címen öt kötetben adta ki. Megírta a norvég orvostudomány történetét is, mely *Medisininens Historia i Norge* címen 1936-ban jelent meg.

Johannes Trolle Hjelmlev (1873—1950) dán tudománytörténész főleg a matematika történetével foglalkozott. Ő adta ki az első dán matematikusnak, az Euclides Danicusnak nevezett Georg Mohrnak 1672-ből származó matematikai munkáját 1928-ban.

René Sand (1877—1953) belga orvos, a belga központi egészségügyi szervezet főnöke (1937—1951-ig), az 1945-ben létesített szociális orvostudományi tanszék vezetője a brüsszeli egyetemen 1945-től 1951-ig. Sand volt az alapítója 1929-ben a nemzetközi kórházszövetségnek. Tudománytörténeti munkásságának fő terméke a *Vers la Médecine Sociale* (580 lap, Paris et Liege, 1948) c. munkája, amelyben az orvostudomány szociális, társadalmi alkalmazásának történetét, valamint általában a tudományok és az emberi művelődés történetét írja meg. Ez a munkája 1952-ben angolul is megjelent (*The advance to social medecine*, 655 lap, London, 1952).

Midőn Sand 1951-ben megvált a társadalomorvostani tanszék-től, a nemzetközi Léon Bernard jutalomérmét kapta, mellyel a Világégeszségügyi Szervezet ötévenként kitünteti a szociális orvostan legkiválóbb művelőjét.

Jean Joseph Tricot-Royer (1875—1951) belga orvos, előbb a genti egyetemen, majd 1925 óta a louvani katolikus egyetemen az orvostörténelem tanára. Ő alapította 1920-ban a Société Internationale d'Histoire de la Médecine-t és ennek tiszteleti elnöke volt. Orvostörténeti művei közül legjelentősebb a lepra története.

Howard Dittrick (1877—1954) clevelandi orvos, a nevére elnevezett múzeum alapítója. A Howard Dittrick Museum of Historical Medecine gyűjteményei között világhírű a szopó-üvegek gyűjteménye.

Victor Robinson (1886—1947) 1929 óta a Philadelphiat Temple egyetemen az orvostörténelem tanára és a Medical Lifenek, az amerikai orvostörténeti társaság lapjának a szerkesztője. Híresek orvosi életrajzai, a Phathfinders of Medicine (New-York, 1912) c. gyűjtőmunkában.

Felix Oefele (1861—1954) New-Yorkban élt német orvos; asszír, babiloni és egyiptomi orvoslás történetébe vágó dolgozatokat írt: *Keilschriftmedizin* (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin. Heft. 3. Breslau, I. N. Kern. 1902); *Jahwisten und Elohisten* (Prager Med. Wschrift 1900—1910) stb.

Heinz Zeiss (1888—1945) a hamburgi, majd a berlini egyetemen a közegészségtan tanára. Zeiss 1921—1931 között a Szovjetunióban dolgozott, mint bakteriológus, majd mint a Tarrassewitsch kísérleti terápiai kutató intézet kemoterápiás osztályának vezetője. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki a járványtan, a parazitológia és orvostörténet terén. Ő alkotta a *Gcomedizin* (geopathologia) fogalmát. Olga Mecsnikova, férje kézírata alapján megírta Mecsnikov életrajzát, mely 1921-ben angolul is megjelent (*Life of Elie Metschnikoff 1845—1916*. 297 lap, London, 1921). Ezt németre fordította és érdekes kommentárokkal látta el. *Elias Metschnikow Leben und Werk* (196 lap, Jena, 1932.). Ő ismertette először a nyugati országokban az újjászervezett szovjetország orvostudománytörténeti kutatást (*Der Arbeitsplan des neugegründeten Moskauer Forschungsinstitutes für Geschichte und Methodologie der Medizin*. Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin 1931: kt. 258—263). Ugyanerről írt még a *Klinische Wochenschrift* 1933. március 4-i számában. Egy másik tudományos életrajzában, *Behrings Gestalt und Werk* (627 lap. Bruno Schulz Verlag, Berlin, 1940) c. munkájában fokról-fokra követi Behring tudományos munkásságát — az antitoxin felfedezéséig, és kitűnő korrajzot fest a bakteriológia hőskoráról, az egyetemi tanszékek betöltéséről, és arról is, hogy miként lett a közegészségtan területén a bakteriológia egyeduralkodóvá.

Friedrich Wolter (1877—1946) a hamburgi járványtani kutatóintézet vezetője főleg járványtörténettel foglalkozott. Fő munkái: *Aufgaben und Ziele der epidemischen Forschung* (Hamburg, 1925) és (*Die Grundlagen der beiden Hauptrichtungen der epidemischen Forschung* (Pettenkofer Gedenkschrift München, 1926.)). Wolter élesztette fel hosszú tetszhalál után a Pettenkofer helyi és időbeli diszpozíció tanát, amely

a Koch-féle bacilláris kóroktan túlértékelésével szemben a fizikai környezet jelentőségét hirdette a járványok keletkezésében. Azzal a felfogással, hogy a járványok keletkezésében a beteg ember vagy az egészséges baktériumgazda az egyedüli tényező, Ferdinand Hueppe (1852—1938), Koch Róbert egykori munkatársa, a prágai egyetem higiénikus professzora és Georg Sticker (1859—) a még mindig aktív, ebben az évben éppen 97 éves würzburgi orvostörténész és járványszakértő már korábban is szembeszállott.

Alfred Schmid (1884—1946) urológus, az orvostörténet magántanára a bonni egyetemen. Tudománytörténeti munkássága főleg a csillagászat és a meteorológia tudománytörténetét ölelte fel.

Karl Schmiz (1877—1946) 1906 óta az orvostörténelem magántanára, 1923 óta annak rendes tanára a bonni egyetemen. Főleg a XIX. század orvostörténelmével foglalkozott.

Walter Brunn (1876—1952) Henry Sigerist utóda a lipcei egyetemen, illetve a Karl Sudhoff Institut für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften intézet élén. Tudományos munkássága kisebb terjedelmű (*Die Wunderversorgung im Kriege in ihrer Entwicklung, Deutschen Aerzteblatt* 1940: 17. — *Anfänge heilenden Tuns und Denkens, Deutsche Med. Wschrift* 1940: 46. — *Das Medizinhistorische Museum in Kopenhagen, Münch. Med. Wschrift* 1934: 1436 — stb. Legismertebb műve *Kurze Geschichte der Chirurgie* (1932).

Magyary-Kossa Gyula (1865—1944) a gyógyszertan tanára 1896-tól 1934-ig az Állatorvosi Főiskolán. Tudománytörténeti munkásságán kívül számos kisebb-nagyobb méregtani és gyógyszertani, néprajzi és nyelvtörténeti értekezést írt, *Allatorvosi könyvészet*-ében pedig a hazai állatorvoslás művelőinek munkásságát gyűjtötte össze. Fő munkája tudománytörténeti vonatkozásban a *Magyar orvosi emlékek* (Értekezések a magyar orvostörténelem köréből, I—IV. kötet, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Bpest, 1929—1940.) c. gyűjtőmunka, amely csaknem négy évtizedre terjedő kutatás és

anyaggyűjtés eredménye. A munka I—II. kötete sok kisebb-nagyobb orvostörténeti vonatkozású értekezést tartalmaz, III. és IV. kötete pedig adattár, mely 1000—1800-ig időrendi sorrendben rövid ismertetéseket közöl a legkülönbözőbb orvostörténeti vonatkozású forrásanyagokból (régii orvosi könyvek, okmányok, életrajzok, helytörténeti monográfiák, irodalmi folyóiratok, levéltári iratok stb.).

Levéltáraink orvostudománytörténeti forrásterületeinek tervszerű feltárása máig sem történt meg s ezért nyomtatott forrásanyagunk kevés és hézagos. Az olyan adatfeltáró részletkutatásra tehát, amit Magyary-Kossa végzett, ma is nagy szükség van, enélkül sem elvi, sem szakmai tekintetben mélyebben járó monográfiák nem jöhetnek létre.

„Negyedéves medikus koromban — írja Magyary-Kossa Gyula — kezdtem érdeklődni a magyar orvosok múltja iránt, s azóta, rövidebb, hosszabb megszakításokkal, szótlan munkával gyűjtögetem a rájuk vonatkozó adatokat. Mikor én ezeket az adatokat gyűjtögetni kezdtem, akkor még a régi magyar orvosokról édeskeveset tudtunk — jóformán semmit. Közben Magyarország ellenségei szorgalmasan emlegették azt a bizonyos magyar ugart, amely csak azóta kezd egyet-mást produkálni, mióta ők is megtermékenyítik: annak előtte pedig nem termett rajta se fű, se fa, csak királydinnye és koldustetű. Ezek a gonosz célzatú ráfogások hatalmasan ösztönöztek arra, hogy szerény erőmmel tovább kutassam a régi magyar orvosok kultúrtörténetébe vágó emlékeket...” (Magyary-Kossa Gyula: *Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. I. k. Bpest, 1929. Előszó.)

A problémákban gazdag magyar orvostörténelemnek az a becses forrásanyaga, amit Magyary-Kossa Gyula összegyűjtött, a budapesti tudományegyetem háromszáz éves jubileuma alkalmából *Medizinische Erinnerungen* (368 lap, Bpest, 1935.) címen kivonatossan németül is megjelent és a külföldi szakirodalomban igen meleg elismerésben részesült. Erről a könyvről írta Sudhoff: „Das ist ein Buch! Ein Buch der Freude in trüber Zeit.”

Pataki Jenő (1857—1944) Erdély orvostörténetének specialistája, a híres erdélyi Pataki orvoscsalád utolsó tagja, sebész és gyermekorvos; előbb 1898-tól 1918-ig városi orvos volt Kolozsvárott, majd magánorvos ugyanott, 1940-től az orvostörténelem megbízott előadója a kolozsvári orvostudományi egyetemen. Megírta az Erdélyi Múzeum Egylet orvosi szakosztályának 75 éves történetét (1938). *Erdélyi orvosi naptár* (Erdélyi Orvosi Lap 1924.), *Erdélyi magyar orvosok tudományos törekvései* (az Erdélyi Múzeum Egyesület 1932. augusztus 25—28. napjain Nagybányán tartott tizennegyedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Cluj — Kolozsvár, 1933.), de orvostörténeti munkásságának legértékesebb termékei azok a mesteri orvosportrék, melyek 1920—1930 között az Erdélyi Orvosi Lap hasábjain jelentek meg.

Ernyey József (1874—1945) gyógyszerészdoktor, az Országos Természettudományi Múzeum első igazgatója (1934). Ernyey fő érdeklődési köre ugyan elsősorban a hazai gyógyszer- és természettudománytörténet volt, de a XVI—XVII. századbeli orvosi magániskolákra, a borbélysebészek orvosi munkájára, a bányavárosok egészségügyére, a XVI—XVIII. század híres magyar gyógyszerkészítményeire vonatkozó, eredeti levéltári kutatáson alapuló értekezései nagy nyereségei a magyar orvostudomány történelemnek. (Gyógyszerész Közlöny, 1909; Természettudományi Közlöny, 1904; 421 : 36 k.)

Rapaich Raymund (1884—1954), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és a biológiai-orvostörténettudományi főbizottságának elnöke. Gazdag tematikájú növénytársadalmi és botanikai tudománytörténeti munkásságának [*A kenyér és a táplálékokat szolgáltató növények története* (1934), *A kertművészet története* (1941), *A botanika történetének fő iránya* (1915), *Az általános biológia magyarországi útja a fejlődéstanig* (1952), *A biológia története* (1954)] elismerése mellett — tudományos törekvéseim túl — érdeméül kell említenünk azt is, hogy színes tollával élvezetessé tudta tenni enemű munkáit a szélesebbkörű olvasóközönség számára is.

Max Neuburger (1868—1955) 1893-tól, orvosdoktorrá avatásától kezdve 1898-ig főleg neurológiával foglalkozott; 1898-ban *Az idegéletten fejlődéstörténete* c. monográfiájával orvostörténetből egyetemi magántanári minősítést szerzett a bécsi egyetemen; 1904-ben ny. rk. tanárrá, 1912-ben c. nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a bécsi egyetemen. 1938-ban Londonba emigrált és a Wellcome Medical Historical Museumban kapott tudományos munkahelyet; 1948-ban, 80 éves korában fiához költözött az Egyesült Államokba, majd 1952-től haláláig újra Bécsben élt.

Tudományos munkásságának főbb termékei: 1902—1905-ig Julius Pagellel kiadta újra a Puschmann-féle *Handbuch der Geschichte der Medizin-t* (Jena, I—III. k.). 1906—1910-ig Stuttgartban kiadta a *Geschichte der Medizin* című munkát két kötetben; ez sajnos csak az ó- és középkorról szól, az újabb kor orvosi művelődésének történetét sohasem írta meg. 1918-ban kiadta az *Entwicklung der Medizin in Österreich* (Wien, 1918); majd 1921-ben a *Das alte medizinische Wien in zeitgenössischen Schilderungen* (266 lap, Leipzig) című munkát, melynek különösen a 1770—1825. év közötti részében számos hazai vonatkozásban is nevezetes eseményről és személyről ír. 1922-ben mesteri életrajzot írt *Hermann Nothnagel*ről. Ugyancsak alapvető jelentőségű a *Die Lehre von der Heilkraft der Natur im Wandel der Zeiten* (Stuttgart, 1926) c. munkája, melyben a vitalizmus orvosi irányzatának fejlődéséről ad mélyenszántó tanulmányt.

Munkásságának terjedelméről és jelentőségéről tájékozódást szerezhetünk abban a három Festschriftben, mellyel őt a nemzetközi orvosvilág 1928-ban 60., 1938-ban 70. és 1953-ban 85. születésnapja alkalmából megtisztelte (Festschrift zu Feier seines 60. Geburtstages am 8-ten 1928. Max Neuburger gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern. Internationale Beiträge zur Geschichte der Medizin. Wien, 1928).

Magyar vonatkozásánál fogva érdemes megemlíteni, hogy Neuburger egy tanulmányában *Weszprémi Istvánt* (1723—1799), a magyar orvostörténelemírás atyját, aki „Tentamen de inoculanda

peste" (London, 1755) c. munkájában a pestis elleni védőoltás gondolatát felvetette — „az antitoxikus terápia atyjának” nevezte (Die Vorgeschichte der antitoxischen Therapie der acuten Infektionskrankheiten. 31 lap, Stuttgart, 1901.)

РЕЗЮМЕ

Профессор Gortvay даё хронологическое перечисление великих личностей интернациональной медицинской науки, умерших от 1945 г-а. Рассказывается об их деятельности и выдающихся результатах.

ZUSAMMENFASSUNG

Prof. Gortvay berichtet in chronologischer Reihenfolge über die seit 1945 verstorbenen grossen Toten der internationalen Heilkundengeschichte, er schildert ihre Tätigkeit, und würdigt ihre hervorragenden Erfolge.

A JUNIPERUS FELHASZNÁLÁSA AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Írta: NATTER-NÁD MIKSA (Budapest)

A művelődéstörténet megállapítása szerint a régmúlt korok népeinek fűszeres és varázslati növényei egyúttal gyógyító növények is voltak. A gyógyításra különösen bevált növényeket számon tartották, lajstromozták, a feljegyzéseket gondosan őrizték, sőt gyakran kőbe vagy ércablákra is vészték. Így maradt ránk nagyon sok gyógynövény ismerete. Ezek sorába tartozik a boróka is, amelyet az ókori népek különböző bajaik esetén gyakran vettek igénybe. Természetesen minden nép a maga földjén termő borókákban találta meg a gyógyítás módjait és lehetőségeit. Az ókori egyiptomiak sokra becsülték a borókát, többféle gyógyszert is készítettek belőle. Az Ebers-féle papyrus, amely a legrégebb füveskönyvnek tekinthető, 39 gyógyszert sorolt fel, amelyeknek legfontosabb anyaga a boróka volt. Az ókori görög és római orvosok, fűvészek ránk maradt írásaiból, a korai középkorból származó kódexekből (pl. a XIII. századi „Walesi orvosságos könyv”-ből), a késői középkorban élt „botanikus atyák” feljegyzéseiből, a „Hortus sanitatis”-okból és a „Kreuterbuch”-okból érdekesen bontakozik ki a különféle boróka-fajok sokféle haszna, de felhasználásuk sok furcsasága is.

Mielőtt ezeket mind sorra vennők, ismerkedjünk meg magával a borókával. Az északi földgömbön tenyésző boróka-fajok száma 33-ra tehető, közülük 5 a Kárpát-medencében is honos. Linné rendszere szerint a boróka-félék a kétlakiak seregében

az egyfalkások rendjébe tartoztak. Később a két nemzetséget két alnemzetséggé választották szét a botanikusok. Egyik az *oxycedrus*, ide azokat a borókaféléket sorolták, amelyek tűlevelűek; a másik a *sabina*, ehhez pedig olyanok tartoznak, amelyeknek levelei többnyire pikkelyesek. Az 1924-ben megjelent Magyar Flóra a borókaféléket még az *abieta* családában tartotta számon. Engler—Diels 1936. évi *Syllabus*a megszüntette az *abieta* családját, s azok néhány nemzetségét a *pinaceae* családjába osztotta, a többit pedig új családba, a *cupressaceae* családjába sorozta, mivel több rokonvonást mutatnak a *ciprus*félékkel, mint a *fenyő*félékkel. Soó—Jávorka: „A magyar növényvilág kézikönyve” (1951) már a *ciprus*félék családjának egyik nemzetségeként mutatja be a *juniper*rust.

A boróka ma is használatos tudományos neve először Vergiliusnál fordul elő a VII. eclogában. Két pásztor egymással versenyezve verseket mond. Corydon, az egyik pásztor így verselt:

Stant juniperi et castaneae hirsutae:
strata jacent passim sua quaeque sub arbore poma.
(Álltak a borókák és a borzas gesztenyék:
elszórva hever mindegyikük fája alatt a saját gyümölcse.)

Vergilius *juniperus* szavát a kelta „*jeneprus*” szóból származtatták, ami nyerszet vagy merevet jelent, utalással a fájára és ágaira, de a latin költő magyarázói olyan véleményen is voltak, hogy az elnevezés talán a latin *juvenis* = fiatal és a *perire* = elveszni, elpusztulni szavakból keletkezett, valószínűleg azért, mert a boróka egyik jellegzetes fájának olaja, illetve hajtásvégeinek főzete már a messze múltban, mint ifjú nemzedéket elvesztő, abortív szer volt ismeretes.

A *juniperus* nemzetség legismertebb faja, a *Juniperus communis*, amely — miként tudományos neve is mutatja — községesnek tekinthető. Száraz lejtőkön, erdők szélein, dom-

bokon, az északi síkföldek terméketlen legelőin, de nálunk a homokon is nő és jó homokkötő. Egész Európában, Szibériában Kamcsatkáig, Észak-Amerikában, Grönlandon, a Káspi-tó mellékén és Észak-Afrikában is tenyészik. Sokféle magyar neve van. Borókán kívül mondják gyalogfenyőnek, aprófenyőnek, borosfenyőnek, töviskés fenyőnek, borsfenyőnek, búsfenyőnek, borostyánfenyőnek, gúzsfenyőnek, cirukafának, borsikának, fenyőtűskének, borossánnak, kornabéknak és mérgestűskének is. Boróka szavunk csak XVII. század elején tűnt fel az irodalomban. Bárczi Géza Magyar szófajti szótára szerint valószínűleg a szlovák „borievka” vagy „borouka” szó átvétele. Meg kell jegyezni, hogy a borievka vagy borouka szó nem általánosan használatos, mert a Felvidék igen sok helyén „jalovec” néven is ismerik, a lengyelek is így mondják, az orosz nyelvben pedig mozszevelnyik vagy veresz a boróka neve. Feltételezhető, hogy a boróka, valamint bogyója már a honfoglalás előtti korban sem volt a magyarság előtt ismeretlen, mert azokon a tájakon, amerre a magyar törzsek jártak és éltek, csaknem mindenütt tenyészett, és bizonyára használatban is volt vagy mint füstölőszer, vagy mint ételízesítő s alighanem mint gyógyszer is. Szatmár megye egyes részein különben borókának mondják a sásnak pelyhet eresztő fás virágszárát.

Nálunk a boróka többnyire bokrosan nő, de fává is növekedik és több száz esztendeig él. Túje egyenes, merev, szúrós csúcsba keskenyedő, színe világoszöld, gyengén csatornás, a közepén kékes fehér csík húzódik végig, visszája zöld s a fán, illetve az ágakon négy esztendeig is megmarad. Hím virágai többnyire a kurta hajtások tetején, termő virágai pedig a levelek tövében fejlődnek. A termő virágból, az apró barkák húsos murvapikkelyeinek összenövéséből kis bogyo, ún. tobozbogyó keletkezik, amely eleinte zöld, később fekete és hamvaskék lesz. Ebben rejtőzik a három kemény, felfelé három élű magja. A boróka fájának, de különösen tobozbogyójának felhasználása már a történelemelőtti időkben kezdődött.

Bizonyos fák és bokrok a hajdankorban különös megbecsülésben részesültek. Az ősi germán népeknél több más növény

mellett a borókabokor is megkülönböztetett tisztelet tárgya volt, mert a jóságos és sok emberen segítő Frau Kranewittnak volt a bokra. Németország északi részeiben, de Tirolban is, a boróka Kranewitt néven varázslatellenes szer hírében állott. Rügen szigetén például a ház alapköve alá boróka ágakat tettek, mert az volt a hiedelem, hogy a „rossz szellemek” így nem lépik át a ház küszöbét. Westfalenben azt tartották: segítségével a tolvaj arra kényszeríthető, hogy visszahozza az ellopott holmit. Ennek az volt a módja, hogy a meglopott napfelkelte előtt kiment egy borókabokorhoz, bal kezével keleti irányban lehajtotta a földre és így szólt a bokorhoz:

„Boróka, lehajtlak, megnyomkodlak s addig hagylak így, amíg a tolvaj (s ekkor megnevezte a gyanúsítottat) vissza nem hozza ellopott holmimat.”

Háromszor elismételte ezt a „varázsigt”, majd köveket tett a lehajtott bokorra s azokat addig hagyta ott, amíg az ellopott tárgyak vissza nem kerültek az eredeti gazdájához. Más helyeken és vidékeken mogyoró- vagy bodzabokor ágával tettek így a meglopottak megfelelő ráolvasással.

A boróka felhasználása mindig is sokoldalú volt. Vékonyabb ágaiból, hajtásaiból már az ókori pásztor is ostornyelet, furu-lyát, szerszámnyelet, botot és több, különféle faragott holmit készített, törzse alsó részének és vastagabb gyökerének hullámos fáját pedig már a reneszánsz asztalos ügyesen felmetszve asztalkák lapjaiul alkalmazta. Bokrát, illetve annak egy-egy ágát olyan helyeken, ahol más fenyőfajta nem volt, dísznek, koszorúnak, sőt karácsonyfának is használták. Bogyója, amely minden harmadik évben érik be és kesernyés-édes ízű, erős, balzsamos illatú, minden időben gyűjtött és keresett gyümölcs volt és ma is az. Hatóanyagait még mindig nem állapították meg teljesen.

A múlt század harmincas-negyvenes éveiben már tudták róla, hogy könnyű, fehéres éterikus olajat, viaszt, különleges gyantát, ecetsavas és almasavas mésszel kapcsolatos cukrot, gumit, rostot és vizet tartalmaz. Ezt jegyezte fel róla 1842-ben, Bécsben megjelent „Die Medicinal Pflanzen” című könyvében

Endlicher István, tudós hazánkfia is, akiről néhány szóval itt is illik megemlékeznünk.

Pozsonyban született, ahol atyja tisztiorvos volt. Eleinte a bécsi érseki szemináriumban papnak készült, de 1826-ban kivetkőzött és az udvari könyvtárnak tisztviselője lett, később pedig a bécsi egyetemen a botanika professzora, a növénykert igazgatója és az orvosi fakultás tagja. Mint könyvtáros, tanár és orvos nagyszabású irodalmi tevékenységet fejtett ki. Foglalkozott az ókori remekírókkal, a középkori latinistákkal, a kínai nyelvvel, a magyar történeti forrásokkal és előszeretettel a botanikával, amelynek területén növényrendszert is alkotott. Életrajzírói feljegyezték róla, hogy egész magánvagyonát a tudományos kutatásokra fordította. Egyesek szerint anyagi zavarai miatt, mások szerint hazájának szomorú sorsa és magyarságával kapcsolatos gyakori megaláztatása miatt 1849. március 28-án strichninnel önmaga vetett véget életének. Ipolyi Arnold Magyar mythologia című művet Endlicher István emlékének ajánlotta.

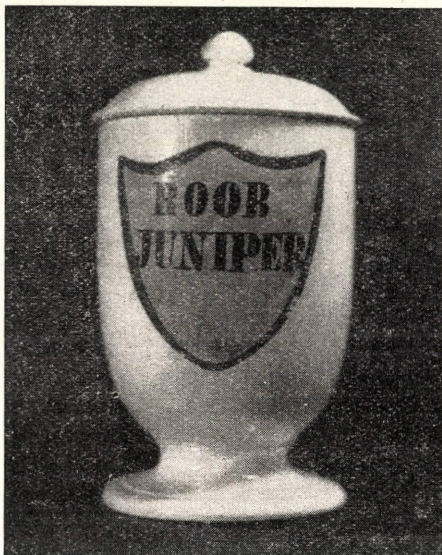
Ma már többet tudunk a boróka hatóanyagairól, de talán még mindig nem elegendő. A külföldi kémikusok, például J. Donath szerint a boróka myrcent és sesquiterpen-féléket magában foglaló éterikus olajat (humulent), juniperint, hangyasavat, ecetsavat, almasavat és némi oxálsavat, viasszerű zsírt, zöld-barna gyantát, pektint, protein-anyagokat, illetve proteideket és cukrot tartalmaz; mások szerint, különösen az öregebb mag cholint és valerjánsavat is. A bogyó olajtartalma 0,5—1,2%, az éretlen bogyóban több, az éretten kevesebb. Néhai jó Kátai Gábor orvostudor, a Természettudományi Társulat első titkára szerint 8 font éretlen bogyó 24 obon, 8 font érett bogyó csak 6 obon olajat ad. A háztartásokban a boróka bogyói a vadhúsok, a sülték, a mártások, saláták, sőt a nyerskosztok fűszere. A megszáritott bogyóval, valamint a boróka megszáritott és felaprított fájával szokták füstölni, vagy pedig főzni a sertés- és a birkahúst, amitől finom ízt és illatot kap, s ugyancsak a száraz bogyót és az apróra vágott gallyakat használják füstölőszernek is. Egy időben a boróka füstjének pestist űző híre is volt. Sok helyen a gyalult, sós káposzta közé

is hintik a bogyót, hogy a káposzta nyersségét enyhítse. A régi német füveskönyvek szerint bármilyen ételhez tehető és olyan gyakran is tették, hogy a bogyót „aroma Germanorum”-nak is nevezték. Már néhány szeme is jól megrágvá — irták — nemcsak a gyomrot üdíti, de a száj rossz szagát is eltünteti. Az északi vidékeken, ahol a szegényes flóra csaknem minden egyes tagját igyekeznek élelmiszerül felhasználni, vajjal és tőkehállal is eszik a borókabogyót. A hegyvidéki boróka különben jobb az alföldinél, bár ennek cukor- és olajtartalma nagyobb, de ízben, aromában elmarad a hegyvidéki mögött.

A boróka sokféle extractumnak, unguentumnak és compositumnak az alapanyaga vagy fontos tartozéka. Az érett bogyók szétzúzása után vízgőzdesztillációval készül a borókaolaj, ez a színtelen vagy halványsárga, esetleg zöld színű, sajátos illatú, balzsamos, kesernyés, csípős ízű, mozgékony folyadék, amit gyógyszerül, hajvizek alkotórészeként, továbbá likőrkészítésnél használnak. A borókaolaj fő alkatrésze Erdey-Gruz Tibor Vegyszerismeret c. műve szerint alfa-pinen, továbbá kamfen, kadinen és terpineol. A bogyók általánosan ismert terméke a borovicska, a fenyővíz, a németek Steinhäger-je, a franciák genevrette-je, az angolok gin-je. A borovicska úgy készül, hogy a bogyókat vízzel megtörik, majd a cukrát erjesztik s a képződő szeszt lepárolják. Az így előállított pálinka 40—60 fokos szeszt tartalmaz, azonfelül csekély mennyiségű illó olajat, amitől a sajátos zamatot kapja. Nem minden borovicskának nevezett pálinka készül közvetlenül borókából, hanem úgy, hogy 50 fokos szeszt kevés borókaolajjal megszagosítanak. Hasonlít a borovicskához, de mégsem az, és nem is tekinthető az ilyen álborovicska házi gyógyszernek, mint az igazi.

A fenyőbor, illetve a fenyőégettbor (fenyővíz) készítésének módját Mátyus István, Küküllő- és Marosszékből egyesült vármegyék physikusa „Ó és új Diaetetica” című, 1789-ben megjelent műve negyedik kötetében írta le.

A francia parasztek addig hagyván a fenyőmagon a vizet, míg az magában megforr és csípős boríze és szagja lészen. Azt sok helyen bor szűkiben gyomrok melegítésére, vizeletök hajtására bor helyett kedvesen isszák, vagy addig tartván, míg forrása elmúlt, égett bornak kifőzik, amelyben az olajnak többé semmi, vagy igen kevés nyoma tapasztaltatik. Ezt a főnek, vagy az inaknak hideg okból

Fenyő-liktárium tartó edény. (Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből).

támadt nyavalyai ellen egy kanálnyt bevéve, béinnya nagyon hasznosnak tartják. Ezt köztünk is Csik-Székben, ahol a fenyőmagnak nagy divatja van, fenyővíz név alatt böven készítik és árulják.

Leírta Mátyus a fenyő liktárium, a fenyővíz, vagy ahogy a patikában nevezik, a „Roob juniperi” készítését is. Ezt sokan „német terjék”-nek, theriáknak is nevezik, „minthogy a német pa-

rasztok jóféle terjék helyett gyakran élnek vele, egy-egy kötingnyit jó borban, vagy ecetbe bevévén. Fenyővizbe elegyítvén igen dicséretes gyomorerősítő és vizelet üző elixir léssen belőle.”

Megemlítjük még azt is, hogy télen sok madárnak szinte egyedüli tápláléka a borókabogyó. Szereti a nyírfajd, a császármadár, a havasi csóka, de különösen a fenyvesmadár, illetve a fenyőrigó. Azokban az esztendőekben, amikor bőséges a borókatermés, nagy csapatokban lepik el a borókásokat. Mind északi otthonában, mind telelő területein a nagy mennyiségben fogyasztott borókatermés annyira átjárja a fenyvesmadár egész testét, hogy hújának íze az ínyesek szerint páratlan a maga nemében, különösen, ha füstölt szalonnaszalattal beburkolva sütik.

A boróka orvosi felhasználásáról sokat írtak az ókori orvosok. Hippokratész is gyógyított az „arkeüisz”-szel vagy „arkeüthosz”-szal, a borókával, amelynek görög nevét az „arkeó” szóból származtatják, ami annyit jelent, mint védeni, segíteni. Az időszámításunk második századában élt Galenus, az ókori orvostudomány legkiválóbb képviselője, ezt írta:

„Az arkeüthisz, vagyis a borókabogyó csipős, kissé édes, összehúzó és fűszeres. Felmelegíti, tisztítja a májat, a vesét, ritkítja a vastag, nyúlós nedveket és ezért egészségtétvő szernek tekintendő. Sok táplálékot nem ad az embernek és nagyobb mennyiségben megterheli a gyomrot és fejfájást okoz.”

Az ókori orvosok megállapításait összefoglaló Plinius természetrajzában viszont arra utalt, hogy a borókát felfúvódás, láz és köhögés ellen használják, daganatokra teszik, s azokat kenik olajával, amit a magok szétdörzsöléséből kapnak, de kígyóharapás ellen is jó:

„Biztos szernek mondják a kígyók ellen a boróka fűrészporát, ha azt odahintik, ahol a kígyók tartózkodnak.”

Plinius magyarázói szerint elhíhető, hogy ez a szer hasznos lehet ilyen célra, mert a kígyók a szagok iránt rendkívül érzékenyek és az erős szagú anyagoktól elhúzódnak. Alátámasztja

ezt a kígyók megfutamításáról, illetve a borókabokrok elkerüléséről szóló, sok helyen még ma is hangoztatott véleményeket néhány Afrika-kutatónak az a megfigyelése, hogy Libéria kígyókban bővelkedő vidékein a bennszülöttek, ha olyan utakon járnak, ahol sok a csúszó-mászó, lábukat és alsó lábszárukat fokhagymával kenik be, így nincs mit tartaniok a kígyóktól, mivel azok a fokhagyma szagot elkerülik. A boróka fűrészpórának kígyóúzó tulajdonságát megemlíti dr. Ludwig Reinhardt „Kulturgeschichte der Nutzpflanzen” című könyvében is.

Megemlékezett a boróka, a „Wachelterboum” gyümölcsének orvosi hasznáról és értékéről Hildegard, a bingeni apácáfőnöknő, az első német orvosnő, a XII. századból származó Physica című könyvében. Ebben a korban olyan kedvelt és népszerű volt a boróka, hogy még Assisi Ferenc is megörökítette, mert a Fiorettiben a Juniperus nevet arra a jámbor és együgyű fráterre ruházta, aki hadilábon állt az enyém és tied fogalmával s az alamiznászkodást, ha tehette, meg nem engedhető szertelenséggel gyakorolta úgy, hogy még csengettyűket is lopott az oltár mellől, hogy azokat Isten nevében a szegényeknek ajándékozza. Megenbergi Konrád mester, a középkori skolasztika egyik művelője, aki németre fordította Albertus Magnust tanítványának „De naturis rerum” című művét, azt írta, hogy a boróka felüdíti a fáradt tagokat és ki gyakorta elfárad, aludjék a borókabokor árnyékában. Ez a javallás valószínűleg a Bibliából ered. A Királyok első könyvében ugyanis, ahol arról van szó, hogy Eliás elfut Jezabel elől, a következők olvashatók:

„...és a pusztába méne egy napi járó földre. És amikor odajutott és egy gyalogfenyő alatt ült, könyörge lelkéért, hogy életét megmentse...

És lefeküvék és elalvék a gyalogfenyő árnyékában; és ime az Úr angyala illeté őt és monda neki: Kelj fel és egyél. Miután evett a fejénél talált hamuban sült cipóból és ivott az edényben talált vízből, ismét elaluvék.

...Mikoron újból felkelt, evék és ivék, azon étel erejével negyven nap és negyven éjjel jára az Isten hegyéig, Hórebig...”

Dicsérték hasznosságát a XVI. század nagy fűvészorvosai, így Hieronymus Bock, akit Tragus néven is ismertek, azután Jacob Theodorus, akit szülővárosa, Bergzabern után Tabernaemontanusnak is neveztek, továbbá a neves orvos és Dioscorides magyarázó Pietrus Andreas Matthiolus, aki skorpióellenes szert is készített a borókabogyóból és a többiek mind a magyar fűvészekig, Melius Juhász Péterig és Beythe Andrásig, akinek Fives könyvében a következők olvashatók:

„Juniperus, magyarul magos fenyő fa, olyan a gyümöltse mint egy bors szöm. Az magos fenyőfa melegítő es igön szárazító az magua kedigh annal is melegb természetű es egykevessé szorító. Az fenyő magot id meg borban főve, igen io hurut ellen, tidőnek es mellynek fájása ellen, vizeletöt indit, megszakattnak igön io. Ha sokat eszöl az fenyőmagban, az gyomornak es feynek art. Az fenyőviz hasat es könyves szemöt gyógyt. Az fenyő magh törve tyk mony es tömiennel özve, szöm dagadast gyógyt.”

A boróka különben, miként azt Magyary-Kossa Gyula megállapította, a magyar flórának orvosi és néprajzi szempontból is a legérdekesebb növényei közé tartozik. A westfáliai népi szokás, amiről már említés történt, nálunk sem volt ismeretlen, de gyógyítást szolgáló formában. Mátyás király uralkodásának utolsó éveiből, 1488-ból származó nyelvemlékünk, amely „bagonyai ráolvasás” néven ismeretes, mert a Nyáryak bagonyai levéltárából került elő, a következő latin és magyar nyelvű „utasítást” tartalmazza:

Szem dege deperditur.

Item tribus vicibus debet juniperum secare cum gladio et totidem vicibus didere hec verba:

ffenie vaglak mire, arra hogy te vesey Janosrol az szemdeget.

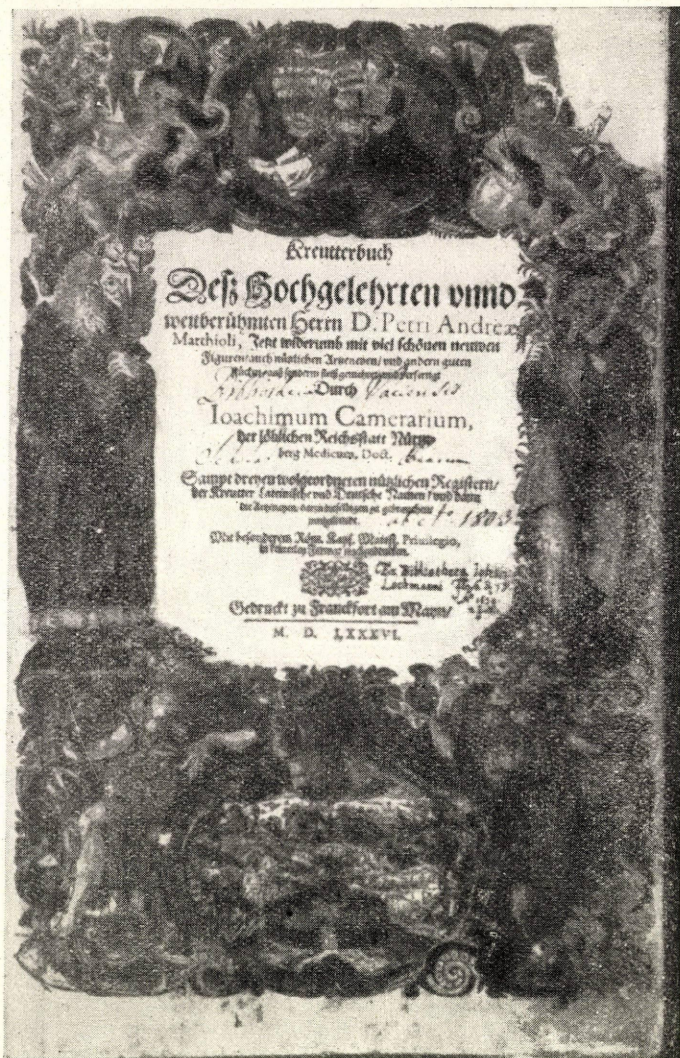
Tehát három ízben kellett nekivágni a karddal a borókának és ugyanannyiszor elismételni a fenti varázsmondást, hogy elveszzen a szemdög, vagyis az árpa, vagy az ophthalmia más alakja, amelyben János történetesen szenvedett. Beythe már felvilágosodott ember volt, prédikátor, aki külföldi egyeteme-

ken tanult, ő a ráolvasás helyett már fenyővizet és tojásfehérjével és tömjénnel elkevert fenyőmagot ajánlott a szem e két nyavalyája ellen. A Fives könyv megemlítette a borókának, illetve a fenyőmagnak azt a tulajdonságát is, amelyről a legrégibbi orvosi receptünk szól, nevezetesen hogy „bacca juniperi purgat pectus”, tehát a borókabogyó tisztítja a mellet, vagyis a tüdőt. A borókának erre a tulajdonságára való hivatkozás megtalálható Matthiolusnál is, míg más kortársánál nem. Feltehető, hogy Matthiolus, aki mint Ferdinánd, majd II. Miksa udvari orvosa, összeköttetésben volt a magyarországi orvosokkal, akik sok gyógynövényt küldtek neki Prágába, tudomás szerzett erről a receptről is, amelyről sokáig az volt a vélemény, hogy 1416 körül íródhatott, de Magyary-Kossa kiderítette, hogy csak 1540 körüli évekből való lehet.

A XVI. században a magyar családi levelekben gyakran történik hivatkozás a fenyőmagra, mint a húсок fűszerére, de főként a fenyőmagolajra, mint a kéz- és lábszaggyógyítások enyhítőjére. Ebben az időben adta ki Stein Kristóf, kassai orvos „Oleum juniperi, qua ratione omnibus fere humani corporis aegritudinibus medeatur” című könyvecskéjét, az első magyarországi gyógyszer reklámot, amelyben a borókaolajat a pestis, podagra, paralízis, contractio, icterus, láz, gyomorfájás, szív- és vesebajok ellen ajánlotta. A reklámnak eredménye is volt, kitűnik ez a kassai levéltárban talált kéziratból is, amely szerint a kassai borbélyok és kirurgusok még az 1600-as évek elején is a megcsömörlött polgárokat tetőtől talpig fenyőmagolajjal kenték be, hogy nyavalyájuktól megszabadítsák.

A borókát, a fenyőmagot többféle betegség ellen ajánlotta Pápai Páriz Ferenc (1649—1716), Kolozsvárott 1687-ben megjelent és később több kiadást elért „Pax corporis, az emberi test belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről azoknak orvoslások módjairól való tracta” című könyvében, amelynek alapján Erdély Hippokratészének is nevezték.

„Aki hasfolyásban szenved — írta — fenyőmagot főzzen meg veres borban s annak levét igya vagy három nap éhomra melegen.” Könyvének a vízkórsággal foglalkozó fejezetében arra utalt, hogy e nyavalyában jók az izzasztó orvosságok is. Ehhez való a fenyő-

Az 1586-ban Frankfurt am Main-ban kiadott Matthiolus Kreuterbuch címlapja (Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből).

mag is, amelyet darabosan össze kell törni, erős borban megfőzni s annak levéből egy jó csészével melegen jó hajnalban egy néhány nap egymás után inni, utána jól betakaródnai és feküdni jó darabig, amíg a beteg megizzadt. A gyomorfájásnál is nélkülözhetetlen fűszernek tartotta a fenyőmagot.

Néhány érdekes természetrajzi adat mellett orvosoktól kapott tanácsokat is közöl Veszelszki Antal 1798-ban megjelent Fűszeres könyve.

„Nálunk a gyalogfenyő — írja — fa formában nem nő, hanem csak tsöpöte bokor marad, de a Vátzi Nagy-szál hegy tetején akkorát, mint egy közönséges meggyfa, láttam. Sz. Mihály napja tájján szedik és tavasszal. Magról lehet szaporítani, de az második esztendőre szokott kikelni. A bogyóit ködös időben hasznosnak tartják éhomra enni, pestises és egyéb egészségtelen időben jó a házakat kifüstölni véle. A fenyőmagot borban főzve hasznos inni hurut ellen, a belső részt tisztítja, arénát, fővenyt, követ oszlat, ront. Egy vagy két lat fenyőmagra valamely nyakas (katyogós) üvegbe annyi égett bort töltenek rá, hogy a bogyókat bélelje, a szájját bédugván négy nap áztatni hagyják, az alatt néha felrázák, osztán leszűrik és pedig háromszor, más meg más magokra töltik, de a magvakba szivárkozott nedveket mindenkor ki facsarják, a többihez ismét hozzá elegyítik. Ebből két kanállal meleg fejeér borban a Patiens bé vehet, osztán üljön málvából, szék-fűből készített ferdőben és nem jól lakott hassal, sem akkor kemény széke ne légyen. Az idő alatt, míg a fájdalmak meg szűnnek és a kő el megyen tőle, rózsavízzel kenettesse kezét, ábrázatját. Kőszvényeseknek, podagrasoknak, taga elesteknek fenyő magból, gyenge ágaiból, le vakart héjából igen hasznos ferdőt készítenek, mellyben azokat éh gyomorra a paroxizmus idején kívül megfereszti, hogy aztán többé őket olly hathatósan ne ostromolja. Az olajjának még több haszna van a belső nyavalyákban, de kilső képen is, a fej fájjás ellen is szép haszna van, ha az ember halántékját véle megkenik. Végre a fenyő pálinka is sokaknak kedves ital és hasznos annak, aki égeti.”

Több fűvészorvos is hivatkozott a boróka hatásosságára a pestis ellen. A pestis a középkornak, sőt az újkor első századainak ez a borzalmas járványos betegsége, az úgynevezett

fekete halál, még a XVIII. században is többször felütötte fejét nálunk is. Cserey Mihály históriájában megemlíti, hogy amikor Rákóczi Ferenc szabadságharcának vége felé, 1709-ben Erdélyben kitört a pestis, Rabutin, osztrák generális felszólította a szebeni doktorokat, adjanak sürgősen tanácsot a járvány leküzdésére. Ezek többek között azt javasolták, hogy a házakat minden reggel füstöljék ki fenyőtövissel, vagyis borókéval, és a lakosság fenyőmagot rágjon és fenyőmagos ételeket egyék. Abban az időben, ha híre kelt, hogy közeledőben van a járvány, borókamáglyákat gyűjtöttek a városok, a falvak terein és utcáin, hadd tisztítsa a máglyák füstje a levegőt. A füstölés azonban, mint tudjuk, mit sem ért, de legalább mérsékelte a járvánnyal kapcsolatosan támadt pánikot. „A Székelyföldön a mai napig fennmarad annak az emléke — olvashatjuk Magyar-Kossa „A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata” c. könyvében —, hogy az 1770—72. évi pestisjárvány alkalmával Szent Márton községben Nagy Szabó Balázs volt az egyedüli, aki Apostolok oszlása hajnalán szedett borókabogyókból készített pogácsával védte meg magát és cselédeit a ragálytól, amely borzalmas mértékben tizedelte meg az akkori Csik megye lakosságát.”

A XVII. és a XVIII. században Franciaországban és Németországban sok önálló munka jelent meg a juniperus hasznáról. Ilyen volt például Michael Bapst 1605-ben Eislebenben megjelent és többször kiadott „Juniperetum, oder Wachholder-Garten” című fóliánsa, amelyről a berni születésű Albrecht Haller, a gyógynövények kitűnő ismerője, az experimentális fiziológia megalapítója, aki 1735-ben, 27 éves korában lett Göttingában az anatómia, a chirurgia, a kémia és a botanika professzora, úgyszintén a francia Dupetit-Thouars, a botanikus, azt írták, hogy hatalmas gyűjteménye a boróka valódi és sejtett tulajdonságainak. Chaumeton 1817-ben Párizsban megjelent „Flore medicale” című könyve, amely közölte a juniperus bibliográfiáját is, a „rob de genievre” és a „genevrette” hasznát és hatásosságát magasztalva megemlíti, hogy a boróka bogyóiból készült Leonardo Fioravanti, XVI. században élt olasz orvos életelixírje, Sennert pestisellenes labdacsa,

Zwelfer asztmaellenes füstölője, Charon hathatós ellenmérge, Friedrich Hoffmann, a XVIII. század első felében sokat emlegetett német orvos egyik csodacseppje, valamint a metzi Schroeder sebbalzsama.

Korunk phytiatrikusai sem szűkölködnek a boróka dicséretében. Különösen a svájciak karolták fel a boróka több irányú felhasználását. Eugen Fischer „Unsere Heilpflanzen” c. Zürichben 1941-ben megjelent könyve felsorolja azokat az orvosokat, akik a boróka hatásosságát különösen kiemelték. Így Hugo Schulz „Vorlesungen über Wirkung und Anwendung der deutschen Arzneipflanzen” (1929.) c. könyvében a boróka tobozbogyóit, mint kitűnő vizelethajtó szert említi. A bogyókból készült borókaíz éppen olyan jó eredménnyel használható a gyermekek vesevízkórjánál, továbbá a krónikus reumatizmussal és köszvényes bajoknál és a hiányos menstruációnál. A borókaolaj alkalmazásánál — írta —, amelynek antiszeptikus hatása a terpentinelajhoz hasonló, a legnagyobb óvatossággal kell eljárni. Még a bogyótól vagy annak levétől is tartózkodni kell, ha kimondott vesegyulladásról van szó, mert a boróka izgatja a vese szövetét. Erre utal különben a hazai irodalom is, amikor kimondja, hogy a borókakészítményeket veseizgató hatásuk miatt olyan vízkórok alkalmával, amelyek maguk is vesegyulladással kapcsolatosak, vizeletelhajtóként nem szabad használni. Kurt Klare, ismert svájci tüdőspecialista élénken ajánlja a befőzött borókalé s a borókaíz használatát a gyermekkorban jelentkező tuberkulózis különböző formái ellen és megjegyzi, hogy minden esetben az étvágy fokozásával rövid idő alatt a borókakészítmények alkalmazásával jó súlygyarapodást figyelt meg. Szerinte a boróka fiziológiai hatása élénk anyagcserében és az organizmus fokozott aktivitásában és ellenállóképességében nyilvánul meg. F. Eckstein és S. Flamann 1933-ban Bad Wörrihofenben, Kneipp Sebestyén egykori működési helyén kiadott, Kneipp növénykúrájával foglalkozó könyvükben a tobozbogyókat az ideges bántalmak, a bágyadtság, a tarkófájás stb. ellen ajánlották. A svájci Eugen Asper a boróka bogyójának és fájának stimuláló, erősítő és vizelethajtó tulajdonságairól ír, és a mézzel kevert borókabogyó főzetet emész-

tési zavarok, bélbetegségek, vesegyulladásal nem kapcsolatos vízkórság ellen, a fáját, illetve annak kivonatát a köszvény és reuma ellen, a borókaszesszel való bedörzsölést pedig az ágyékszába, az izomreuma és a ficamodás ellen javallja.

És így lehetne tovább folytatni a felsorolását annak, hogy az elmúlt évtizedek phytiatrikusai hogyan vélekednek a boróka gyógyító tulajdonságairól és hasznáról. Johann Künzle, a svájci Kneipp, aki — mint valamikor Paracelsus — bejárta Svájc egész területét, felkereste a hegyi falvakat, kikérdezte a pásztorokat, a favágókat, a szénégetőket, a kőfejtőket, a vadászokat, a halászokat, az eldugott falvak öregeit, hogy testi bajaikat, betegségeiket milyen füvekkel és miként gyógyítják. Künzle, a Chur mellett levő Zizers lelkésze „Chrut und Uchrut” című könyvében ezt írta a borókáról:

„Ezen fán a jó Isten mindent gyógyszernek teremtett, gyökerétől egészen a csúcsáig. Fája, héja, ága, bogyója tisztítja, élteti és erősíti az összes szerveket, különösen pedig a gyomrot s ezért minden gyógykeverékbe be kell tenni és nemcsak a láz és a belső hévség elleniekbe. Olyan fürdő, amelyben ez a fa és lombzat azott, kiválóan jó a reuma ellen.”

Természetesen nemcsak a *Juniperus communis* bogyóinak és fájának tulajdonítottak olyan gyógyító tulajdonságokat, aminőkről a fentiekben volt szó, de megtalálták a boróka többi fájában, így a *Juniperus nana*-ban, a törpe borókában, a mediterán vidék borókáiban, a *Juniperus macrocarpa*-ban, a nagy bogyójú borókában, valamint a Fiume környékén is gyakori és hazánk más területein is megtelepített *Juniperus oxycedrus*-ban, amely arról nevezetes, hogy nagyszemű tobozbogyói úgy piroslanak, mint a korallgyöngyök. Főként ennek fájából és ágaiból állítják elő száraz lepárlás útján a borókakátrányt, a *pix juniperi oxycedri*-t, vagy a *oleum cadinum*-ot, ezt a sötétbarna, olajsűrű, kellemetlen, füstös szagú, csípős, égető ízű folyadékot, amely főként magasan forró szénhidrogénekből, guajakolból és egyéb fenolokból áll és gyógyszerül használják főleg külső bőrbajok esetén.

Megjelenésében a ciprushoz hasonló Európa déli, Afrika északi, Kisázsia nyugati részein és az Archipelaguson honos, több méter magasra növekvő *Juniperus phoenicea*, amelynek tűi ürvben, hármásával állnak, tompák, a hátukon domborúak, tobozbogyója tojásdad, fás húsú, rozsdaszínű, később megsötétedő. Ez a régiek egyik ciprusa a sok közül. „Vöröses, jószagú fája ellenáll a rothadásnak”, — miként ezt időszámításunk előtt a negyedik században élt Theophrastus, görög filozófus, Platon és Arisztotelész tanítványa, a tudományos botanika megalapítója írta — „és előszeretettel használják szerszámfának”. Akkoriban ezt a borókát kis cédrusnak („kedros mikra”) nevezték. Homérosz Iliásza szerint Priamosz, Trója királyának ágya is ilyen fából készült és ezért volt kellemes illatú. Az Odysseia szerint a veszedelmesen szép Kalypso nimfa, Atlasz bűbajos leánya lakhelyén, amely Ogygia szigetén volt, ahol Odysseus hét évig volt a nimfa fogságában, a tűzhelyeken kedros fa égett és elárasztotta illatával az egész szigetet. A nimfa lakhelye körül égerfák, fekete nyárfák és jószagú ciprusok nőttek, de valamennyi közül a kedros fák voltak a legkedvesebbek. Szagos cédrus borókából épült Aeaka szigetén a bűbajos Kirke, Hélios napisten és Perseis leányának gyönyörű palotája is, amelyben egy évig élt Odysseus, akit nemcsak Kirke szépsége ígézett meg, de a cédrus borókák fenséges illata, s ezért meg is feledkezett társairól, akiket Kirke disznókká változtatott és csak a Hermész-től kapott bűbájtörő füvel tudta végül is kiszabadítani Kirke varázsa alól.

Vergilius más oldalról mutatta be a cédrus borókát. Aeneisben megemlítette, hogy Latinus, laurentumi király latiumi palotájában sorban álltak az ősök cédrus borókából kifaragott képmásai. Plinius természetrajzából tudjuk, hogy a legszebb és a legjobb cédrus borókák Kréta szigetén, Szíriában és Afrikában nőttek. A fája örökkétartó, sem a férgek, sem a korhadás nem bántja. Ezért készítenek belőle istenszobrokat. Bogyójából készített bort (vinum e junipero) az orvosok azoknak ajánlják mint jótékony hatású üdítő italt, „akik a fegyverforgatásban vagy a lovaglásban kifáradtak”, írta Plinius. A dél-európai borókák aromatikussá bogyóit a mediterrán népek kü-

lönben ugyanúgy és olyanformán, ugyanolyan célokra használják az orvoslásban és a háztartásokban, mint a keleti borókafajokét, vagy pedig a nálunk honos közönséges borókáét.

Az elmúlt századok fűvészeit külön nemzetiségnek vélték és a borókától el is választották a Közép- és Dél-Európa magasabb hegyein, a Pirreusokban, de az erdélyi Érc-hegységben is előforduló, száraz mésztalajokon vagy ritkás fenyvesek aljnövényzeteként tenyésző, zömök növesű, cserjeszerű *Juniperus sabina*-t, amelyet általában nehéz szagú borókának neveznek, de lóciprusnak, ciprusfenyőnek, fásciprusnak, bécsi rozmaringnak, sőt kerti ciprusnak is mondanak. Tülevelei négy sorosak, aprók és pikkelyszerűek. Tobozbogyói feketék, később hamvasak. Gallyainak hegyében és bogyóiban undorító, bódító szagú és mérges éteres olaj van, amit ki is vontak és tinktúrát készítettek belőle. Ezt a borókafajt már Dioszkoridész, időszámításunk I. századában élt görög orvos is megemlítette az orvosi anyagokról („peri hülész iatrikész”) szóló munkájában „bradys” vagy „kratos” néven. A régi rómaiak *sabina*-nak nevezték, mert különösen a sabinok, ez ósítáliei nép körében volt igen elterjedt a nehéz szagú boróka titokzatos célú felhasználása.

A *sabina* nevet az ókori költők tették ismertté. Ovidius és Vergilius többször is hivatkoztak rá, mint amelynek „a füstje az oltárokról szétárad és helyettesíti a tömjént”. Plinius a *Historia Naturalis* XXIV. könyvében azt írta, hogy a sabinának két fajtája van: az egyiknek a levele a tamariszkuszhoz hasonló, a másikénak a ciprushoz, de mind a kettőnek olyan ereje van, mint a cinamonumnak, vagyis a fahéjnak. Nemcsak „collectiones minuit et nomas conpescit, illita hulcera purgat”, vagyis kelevényeket kisebbít, evődő fekélyeket megzaboláz, felkenve daganatokat gyógyít, ezenkívül igenis sacer-t, azaz Szent Antal tüzet, meg „carbunculus”-t, vagyis pokolvart oszt, de „partus emortuos extrahit apposita et suffita”, ami miatt hírhedtté is vált.

A középkor orvosfűvészei *savina* néven foglalkoztak a növényvel, amelynek termesztését a „*Capitulare de villis*” néven ismert királyi rendelet is megkövetelte. Ezt valamelyik Karo-

ling király, valószínűleg Jámbor Lajos adta ki 795 körül. A savina megtalálható az első magyar nyelvemlékünkéről, a Hattól beszédről nevezetes Pray-kódex egészségügyi szabályai-ban is. A kódex a XII. és a XIII. század fordulóján készült. Ezután Melius Péter Herbariumában, majd a tizenhét évvel később, 1595-ben megjelent Beythe András Fives könyvében találkozzunk a sabinával, amelyről a két legrégebb magyar nyelvű füveskönyvünkben a következők olvashatók:

„Senyvet, rothadt vért vizsön a vizeletön, ha borban meg iszod. Aszszonyember méhében az élő gyermeket meg öli és a hoítat ki-üzi. Borban és mézben ha iszod sárgaságot gyogyit. Levelével ha nathásokat fistölsz, meg gyogyulnak. Ha mézben meg főzöd az sabinát, minden feketségöt rutságot el tisztit ha kenyöd vele. Terhes asszonyállatot ne fistolj vele, mert meg öli és ki üzi a gyermeköt.”

Mind a két füveskönyvünk „Boldogasszony ágá”-nak is nevezte a magzatűző sabinát. Ez az elnevezés azonban nem helyénvaló, mert a magyar mitológia szerint a Boldogasszony a szülő nők védője és oltalmazója volt és nem a magzat elvesztője. A Fűszeres könyv mindahhoz, amit füveskönyveink írtak róla, még hozzátette, hogy a moly ellen az álló ruhák közé is szokták rakni, nemkülönben a gabonahombárok közepére is markonként beteszik, hogy azokat a „siséktől”, a zsiszikektől megoltalmazzák.

Kováts Mihály, orvos doktor, „a Pesti Tudomány Minden-ség Orvos Tehetségének tagja” 1835-ben megjelent „Magyar patika” című könyvében a sabinával foglalkozva megjegyezte, hogy az orvosok ritkán és minduntalan nagy vigyázattal alkalmazták a sabinát, a lóciprust, és inkább külsőképpen használják.

Szerinte Anton Haen, a hollandiai származású orvos, Mária Terézia udvari orvosa, aki 1754-ben Bécsben megalapította híres klinikáját, égett borban áztatott sabina levelekből, mint tisztító és rothadás elleni szerből borogatást adatott a „csortfene és hátgerincfene ellen” és ugyancsak sabina levét, mint égető szert alkalmazott „orr-sombókok, vagyis nasipolypusok” esetében; végül pedig arra utal, hogy „a sabina olaját, amely szertelen, csípős, tü-

zesítő és izgató, sohasem kell rendelni szerfelett izgató ereje végett, ellenben külsőképen az olaj a köldökre dörgöltetvén, megöli a gilisztákat és ha magánosan, vagy kenőcsökkel elegyítve a szél-ütött részekre dörgöltetik, a mozdulatlan tagokat mozgathatókká teszi.”

Régebben Ausztria és Németország némely vidékén Fűáldó Mária ünnepén más növényekkel együtt a sabina bokros ágát is megáldatták, talán azért, hogy ártó erejét hatálytalanítsák. Arról is vannak feljegyzéseink, hogy a babonák korában a nehéz szagú borókát a házak ajtajára vagy a mestergerendára is felfüggesztették, hogy ezzel távol tartsák a háztól a boszorkányokat, vagyis ez a növény is azok sorába tartozott, amelyet a rontás hatékony ellenszerének tartottak. De a temetőbe is ültették. Rapaics Rajmund „A magyarság virágai” c. könyvében a falusi temetők növényeinek eredetével és jelentőségével foglalkozva, megemlíti, hogy a solymári temető öreg sírhantjainak a nehéz szagú boróka, tehát a sabina volt a díszé, amit Solymár népe valamikor egyenesen németországi hazájából hozott magával. Érdekes volna kideríteni, hogy miért került a temetőbe a sabina, amelyről már Diszkoridész és Galenus is azt írta, hogy „vivos necat et mortuos extrahit”, vagyis az élőket megöli és a halottakat kiűzi.

Összegezve mindazt, amit a sabináról évszázadok folyamán feljegyeztek, nyilvánvaló, hogy olaja, de a fája is mérges. Beisőleg gyomorbélhurutot, vesegyulladást okoz. Külsőleg úgy hat, mint a mustárolaj, tehát igen erős helyi izgató hatása van, s ezért régebben például az „alopecia areata”, a korong alakú kopaszodás kezelésében gyakrabban igénybe vették, de abortív célból is használták, ami a legtöbb esetben halállal végződött. Olajának hat cseppje, a fa porának egy grammja is súlyos mérgezést idézhet elő. Több országban, ahol nagyon felburjánzott a sabina olajával történő magzatelhajtás, szigorúan megtiltották, hogy a nehéz szagú borókát a kertekbe ültessék. Egy-másfél századdal ezelőtt Bécs környékén dívott nagyban a sabinával való angyalcsinálás, ekkor kapta a növény a bécsi rozsmaring nevet. A rozsmaring is a szerelem növénye volt, de éppen ellenkező értelmezésben: a gyermekáldásban bővelkedő

szerelemé, amit kifejez az a régi belgiumi szólás-mondás is, hogy a gyermeket nem a gólya hozza, hanem az a rozsmaring-bokorban terem.

Meg kell itt említenem, hogy a sabina gyümölcsészeti szempontból sem kívánatos a gyümölcsöskertben. A Bonstedt szerkesztésében megjelent Parey-féle „Blumengärtnererei” arra utal, hogy a sabinát a körtefák közelében nem szabad ültetni, mert a körtefát is könnyen megtámadhatja a „Gitterrost”, tehát a *Gymnosporangium sabinae* nevű rozsdá, amely a nehéz szagú borókán sajátos, orsó alakú duzzanatokat fejleszt. A bennük levő évelő gombafonálzatból májusban sűrűn egymás mellett törnek elő a szarv alakú, 1—2 cm hosszú, nedves időben kocsonyásan felduzzadó spóratelepek. A sárga sporidiumok a szél útján a körtefa leveleire kerülnek és ott narancssárga, fillér nagyságú foltokat idéznek elő és idő előtti levélhullást okoznak, ami azután a termést is veszélyezteti. Ez a rozsdá Amerikában máris rendkívül hátrányos a gyümölcs, illetve a körtetermesztésre.

A *Juniperus sabina*-hoz hasonló, de nem annyira kellemetlen szagú és nem is mérges a *Juniperus virginiana*, a virginiai boróka, vagy virginiai cédrusfa, a „red cedar”, amely Észak-Amerikában Floridáig és Új-Mexikóig terem. Dísznövényül 1664-ben hozták Európába, de itt elkorcsosodott, cserjeszerű lett, hazájában ellenben tekintélyes fa, olykor 30 méter magasra is megnő. Tobozbogyója szabálytalan alakú, felálló barnásibolya színű és fehér csíkos. Amerika őslakói, az indiánok valaminemű gyógyszert készítettek belőle. Fája pirosasbarna, megszáradva jó szagú, könnyűsége ellenére is igen tartós és a szuvalk alig bántják. Ezért hajópadlót, zszindelyt, különféle bútort, dongát készítenek belőle, de főként szivardobozt és irónfát. Az európai ceruzagyárak évenként több ezer köbméter virginiai boróka-fát használtak fel az irónok burkául, sőt a németországi iróngyárak nagyobb területen meg is telepítették a virginiai borókát. Az a kellemes illat, amit ceruzafaragáskor érez az ember, nem cédrus, mint általában hiszik, de a virginiai borókafának a szaga. Irónok fájául különben a Bermudaszigeteken honos, szintén vöröses fájú *Juniperus bermudiana*-t

is felhasználják. Érdekes faj ez abból a szempontból is, hogy ága hegyén úgynevezett cédrusgubacs fejlődik, amelyet termőhelyén a férgek ellen használnak.

A kertészeti és erdészeti szempontból figyelemre méltó borókafajok ismertetésétől, de még a felsorolásuktól is, azok jelentékeny száma miatt el kell tekintenem, mert itt nem lehet a célom, hogy mindezeket bemutassam, bár ezek nagy részének fája, héja, vagy gyümölcse eredeti termőhelyükön gyógyszerül szolgál. Kétségtelen, hogy lehetnek bennük is olyan, még ismeretlen és esetleg fontos hatóanyagok, amelyeket egyszerűen majd a tudomány igénybe vehet, mint ahogy a nálunk is honos borókákban is felfedezhetünk még olyan újabb anyagokat, szerves vegyületeket, amelyek új módokat, lehetőségeket, eszközöket, illetve szereket bocsátanak az orvostudomány rendelkezésére.

A juniperus-félék orvosi felhasználásának az ókortól a napjainkig követett vázlatos felsorolása azonban nem lenne teljes, ha röviden nem emlékeznénk meg a XVII. század második felében Európa-szerte ismert és széles körben használt balzsamáról, a „balsamum carpaticum”-ról, illetve a „balsamum hungaricum”-ról, amelyről valóban azt lehet mondani, hogy tőlünk indult el hódító útjára.

Nem úgy, mint a másik, a szintén hazánkkal kapcsolatos szer, a rozmaringból készült „Aqua Reginae Hungariae”, a magyar királyné vize, amelyről Johannes Prevotius páduai orvostanár 1666-ban. Hannoverben megjelent munkájában írt először. Készítési módjának a leírását, mint munkájában megjegyezte, egy régi breviárium egyik lapján találta, amelyre maga Sancta Elisabetha, Hungariae olim regina írta sajátkezűleg. Az újabb kutatások során kiderült, hogy ennek az illatos rozmaringszesznek semmi köze sem volt Erzsébet hajdani magyar királynéhoz és az Aqua Reginae elnevezés kitűnő fogás volt az ügyes olasz részéről készítményének elterjesztésére. Ma már tudjuk, hogy rozmaringból már a XII. században készítettek gyógyító fluidumokat s ilyenek előállításában nagy része volt különösen a nagytudású Arnaldus Villanova tanítványának, a hányatott életű spanyol Raymundus Lullusnak. Prevotius, hogy korunk divatos szavával fejezzük ki magunkat, nagy

fantáziát látott a négy évszázadon keresztül kellően nem méltányolt rozmaringszeszben. Számítása kitűnően be is vált s a magyar királyné vize nemcsak keresett fájdalomcsillapító, de a kölni víz megjelenéséig és elterjedéséig a legkedveltebb illatszert is volt, sőt a XIX. század elejéig csaknem minden állam gyógyszerkönyvében is szerepelt. Híre csak ekkoriban kezdett halványulni, s ezért írta 1847-ben „Virágkedvelő” című könyvében Tóthfalusy Miklós orvos-tudor: „a magyar királyné vize idegen nemzetek hölgyeinek pipereasztalán ott foglal helyet, de bezzeg, honunkban mi tömérdek azon szépítő s illatú cikkeknek száma, melyekért idegen iparmezőkre árad, mert nem mondhatom, szívárog, azon véres verejtékekkel gyűjtött pénz, mellyel honi iparmezőinket kellene lelkesen öntözgetni s felvirágoztatni minden lelkes magyar nőnek.” Tóthfalusy Miklós akkor még nem tudta, hogy a magyar királyné vize is az idegen iparmezőkről került hozzánk.

A magyar balzsam, amelynek hatásáról és kellemességéről annak idején csodákat meséltek és azt hitték, hogy a balzsamot szolgáltató fák csak az Északi-Kárpátokban, a Tátrában található meg, a külföldön ismertebb volt, mint nálunk, ahol először készítették. Klein Mihály, a szepességi születésű evang. lelkész, aki Eperjesen és Pozsonyban tanult, felsőbb tanulmányait pedig a Saale melletti Halleban végezte és mint lelkész Bártfán, Körmöcbányán és Pozsonyban működött, „Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreichs Ungarn” c., 1778-ban Pozsonyban, Lipszében megjelent könyvében tette szóvá tudós földije találmányát:

„Der berühmter Arzt hat um das Jahr 1640 ein Oel im Frühjahre am Linbaume und desselben Strauche wahrgenommen, welches von freyen Stücken aus den Spitzen der Aeste herausgeflossen. Er henkte also Gläser an die Aeste und verwahrte solche bey der Oefnung sehr genau, damit das geistige Wesen dieses Balsams nicht verrauchen könnte. In folgenden Zeiten hat man so wohl aus dem Strauche, als auch aus Linbaume em dergleichen Oel ausgepresset. Der Gebrauch dieses kostbaren ungarischen Balsams ist so wohl äusserlich, als auch innerlich bestimmt worden. Aeuserlich zu allen frischen klein und grosen Wunden, auf welchen man mit einer Feder täglich etliche Tropfen hineinflöset, und mit einem gewichsten Tüchlein überbindet, heilet ohne ein

Mahlzeichen hinter zu lassen zu. Hernach heilet dieses der Kinder Ausschlagen am Gesichte, alsdann alle alte um sich fressende Schäden. In Podagra schmieret man mit diesen Oele den schmerzhaften Theil, so vergethet das Wüthen der Schmerzen. Innerlich des Morgens und Abends, ehe man sich schlafen legt, zu sieben bis neun, oder mehr Tropfen in Wein genommen, widerstehet allen Verstopfungen der Leber und Nieren, treibet den Sand und Nierenstein, wie auch langwieriges Hauptweh weg. Ist auch ein vortreffliches Mittel für Lungen und Schwindsucht."

Külföldön már korábban is jól ismerték a magyar balzsamot. Robert John Thornton, doctor medicinae, a Guy's Hospital botanikai előadója „New Family Herbal” című, 1810-ben Londonban megjelent könyvében megemlékezvén az évtizedek óta használt „Hungarian balsam”-ról, dicsérte annak hatékonyságát a sebek gyógyításánál, a fekélyek eltávolításánál, a zúzódásoknál és mint kitűnően bevált szert ajánlotta reuma, izombénulások, valamint köszvény ellen, és felhívta olvasóinak figyelmét, hogy minden egyéb ide vonatkozó tudnivaló megtalálható a „De balsamo hungarico” c. értekezésben, amelynek szerzője dr. Christian ab Hortis of Kásmark. A „New Family Herbal”-ban említett személy nem más, mint Augustini Keresztély, akiről Weszprémi István debreceni orvos, aki Debrecenben, majd a külföldi egyetemeken, így a zürichi, több németalföldi, aztán az oxfordi és a cambridgei egyetemeken végezte orvosi tanulmányait és 1756-ban választották Debrecen városának tisztiorvosává, emlékezett meg a magyar orvosok életrajzait tartalmazó „Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biografie” című, 1774—1787-ben Lipcsében megjelent négykötetes munkájában.

A kárpáti vagy a magyar balzsam feltalálója, Augustini Keresztély 1598. december 6-án született Késmárkon, német egyetemeken, Jénában, Lipcsében, Wittenbergában hallgatott orvostudományokat, Baselben pedig tanítványa volt Gaspard Bauhin-nak, az orvosnak és botanikusnak, aki berekesztvén a „patres botanicorum”, a botanikus atyák sorát, a botanikai vizsgálódásokat a helyes irányba terelte, igyekezett a faj és génusz között a határt megvonni és a kettős nomenclaturát bevezetni, amit azután Linné tö-

kéleletesített. Augustini 1622-ben tért vissza szülővárosába, amelynek orvosa lett, és rövid néhány év alatt olyan nagy hírnévre tett szert, hogy messze vidékről is eljöttek hozzá Késmárkra. II. Ferdinánd 1631-ben Bécsbe is hívatta, udvari orvosává nevezte ki és megengedte neki, hogy Késmárk melletti birtokán a természettudományoknak élhessen. Bécsi tartózkodása folyamán botanikus kertet is szervezett s ezért „ab Hortis” előnévvel Ferdinánd nemeséget, kertet és fát ábrázoló cimert adományozott neki. Augustini orvosi gyakorlatán kívül a természettudományok minden ágával foglalkozhatott, sőt egy természettudományi múzeum megalapításán is fáradozott. Bejárta az egész Szeppességet, mindenféle gyógynövényeket gyűjtött, 1640-ben megmászta a Tátra több csúcsát, de erről szóló feljegyzései elvesztek. Ő volt különben a második tanult férfi, akiről tudjuk, hogy a Tátrát tudományos céllal bejárta. Az első Fröhlich Dávid, késmárki rektor volt, aki 1615-ben feljutott a lomnici csúcsra. Augustini 1650 augusztus 21-én halt meg, de az általa először készített balzsamnak már életében nagy híre és nagy keletje volt, a Felvidék kalandos vándorárusai, az olejkárok széthordták egész Európában, elvitték balzsamát az Atlanti-Óceán partjáiáig és az Ural lábáiáig.

A magyar balzsam, illetve a kárpáti balzsam, amelyről különben kimerítő tanulmányt közölt Erneyi József, a Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályainak volt főigazgatója, kiváló etnográfus és gyógyszerésztörténeti kutatónk, a Gyógyszerészi Közlönyben, a vonatkozó feljegyzések és elsősorban Klein Mihály adatai szerint az ehető magvú *Pinus cembra*, a cirbolyafenyő és az alhavasi fenyőövet alkotó *Pinus montana*, a törpefenyő vagy henyefenyő, illetve kárpáti fenyő, szlovák nyelven a „koszodrevina” gyantájából készült. Ezzel szemben Matunák Mihály történetirónk, aki a Felvidék számos emléket feltárta és felelevenítette, feldolgozta Korpona város levéltárát, majd Kőrmöcbányának volt levéltárosa s az utóbbi helyen olyan régi receptre akadt, amely közlése szerint a magyar balzsam anyagaként a *Juniperus communis* olaját is megnevezte. Eddig még nem sikerült kinyomoznom, hogy ez a szóbeli közlés nyomtatásban megjelent-e. A közlés mindenestre érdekes adaléka a magyar balzsam szubstanciájának.

Ezért is kapcsoltam be a balsamum hungaricum megemlítését a juniperusról szóló ismertetésembe.

Az orvosságos növények között is számon tartott boróka, bár évszázadok, sőt évezredek viharzottak el fölötte, ma is aktív és időszerű. A növény történetének tanulmányozása közben több olyan adatra és utalásra is akadtam, amelyek megerősítik azt a véleményemet, hogy orvosságos növényeinkről, a természet e csodálatos ajándékairól még mindig nem tudunk annyit, amennyit kellene tudnunk, pedig a természet — mint Goethe mondja — az egyetlen könyv, amely minden lapján nagy és becses tartalmat ad nekünk.

РЕЗЮМЕ

Согласно исследованию по истории культуры, обаятельные растения в давнопрошедшие времена применялись народом как для лечения больных, так для знахарства. Таким лекарственным растением считался можжевельник, о котором говорится в очерке. Сообщение знакомит лечебное применение можжевельника от древности до настоящего времени, имея ввиду особенно венгерские условия.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kulturgeschichte der Völker in alten Zeiten zeigt, dass die zu abergläubischen Zwecken gebrauchten Gewächse gleichzeitig Heilpflanzen waren. Zu solchen Heilkräutern gehört der Wacholder (Juniperus), über diesen berichtet die Abhandlung. Sie macht uns mit seiner ärztlichen Anwendung bekannt von Altertum bis auf die heutigen Tage mit besonderer Berücksichtigung der ungarländischen Verhältnisse.

Der Verfasser gibt einen Überblick hinsichtlich der Anwendung des Wacholders im Verfahren der Volksmedizin, der Quacksalberei bis zu ärztliche Behandlung.

**DIE MEDIZINISCHEN BRIEFE
DES UNGARISCHEN HUMANISTEN
ANDREAS DUDITH (1533—1589)**

von Dr. ALFRED BERNDORFER (Budapest)

Im 15. Jahrhundert begann der Kampf der politischen, kulturellen, sozialen Gegensätze, welcher im 16. Jahrhundert bis zur Grenzenlosigkeit sich entfaltete. Die feudalen Magnaten unterdrückten das Volk mit ihrer masslosen Ausbeutung. Das Elend zwang die Unterdrückten ihre Rechte zum Leben zu erkämpfen: es brach in Ungarn und in Deutschland der Bauernkrieg aus, welcher wegen ihrer Unorganisiertheit niedergeschlagen wurde. Blutige Rache war die Folge des Bauernkrieges, welche die Gegensätze noch vertieften. Auch in der Kirche kamen die Gegensätze zum Vorschein. An der einen Seite standen Diejenigen, die — an der Spitze mit dem Papste — nur ihren eigenen Wohlstand und die ihre eigene bisherige Situation zu behalten bestrebt waren und sich mit der kirchlichen dogmatik schützen. An der anderen Seite standen die, die den Unfug der Oberpriesterschaft sahen und sich gegen die Alleinherrschaft der Klerisei ihre Stimmen hören liessen und die die ethischen Grundprinzipien der Religion wieder zur Geltung bringen wollten. Da die Kirche der grösste Ausbeuter des Volkes war, hatte das Volk von der römisch-katholischen Kirche nicht viel zu hoffen gehabt. Nach der Niederlage der Bauern im Bauernkriege wuchs ihr Elend und es muss als selbstverständlich angenommen werden, dass sie von Jenen die Verbesserung ihrer Lage erhofften, die durch

die Reformierung der Kirche, die feudale Herrschaft der römisch-katholischen Kirche zu untergraben versuchten. Gegen die ständig kräftiger werdende Reformation liess die Kirche strenge Massregeln zur Geltung bringen, welche die Gegensätze der Parteien noch verschärften. Aber auch die neue Lehre kämpfte mit Gegensätzen. Es entstanden verschiedene Sekten, die jeder als den einzigen Vertreter des wahren und richtigen Glauben verkündete. Die feudalen Herrscher wechselten und wählten sich ihren Glauben und ihre Religion nach ihren eigenen Interessen, welches wiederum zu Gegensätzen führte. In diesem verbitterten Kampfe konnte selbst der grösste feudale Herrscher, der König, keine Ordnung schaffen.

Durch die Religionsuneinigkeiten und durch den Zwist der ungarischen, feudalen Herren verschlimmerte sich Ungarns Lage; dadurch gelang es dem äusseren Feind, den Türken den grössten Teil des Landes zu erobern. Die römisch-katholische Kirche war mit ihren eigenen Sorgen beschäftigt und konnte die versprochene Hilfe an Ungarn nicht zusichern: die untereinander im Kampfe stehenden Feudalen konnten nicht einheitlich gegen die Türken ziehen. Ungarn wurde in drei Teile zerrissen. Ähnlich war die Lage im deutschen und österreichischen Reiche, wo man aber momentan von der Türkengefahr sich nicht zu fürchten hatte.

Diese politische Situation drückte ihren Stempel auf sämtliche Gebiete der Kultur. An der einen Seite stand der seit Jahrhunderten eingewurzelte Konservatismus, welcher in der Dogmatik und in der Scholastik stecken blieb. An der anderen Seite stand die Idee des Fortschrittes, die Befreiung vom Konservatismus, die sich aber nicht entfalten konnte, wegen den stets schärfer werdenden gesellschaftlichen Gegensätze, welche der natürlich fortentwickelnden Kultur hemmend im Wege standen. Die Reformation der Religion wurde von der feudalen Klasse enteignet, denn sie rechnete darauf, wenn die Reformation siegen sollte, sie das Eigentum der römisch-katholischen Kirche unter sich verteilen könnten. Als die römisch-katholische Kirche mit der Inquisition die brutalsten Mass-

regeln vornahm, waren die Sekten der Reformierten gezwungen zu ähnlichen Waffen zu greifen, welches wiederum zu neuen Dogmen, zu neuen Scholastizismen führte, dadurch schien der Kampf für den Fortschritt der Kultur gehemmt zu werden. Die in Gang gekommene Bewegung konnte aber nicht mehr zum Stehenbleiben gezwungen werden. Der Gedanke wurde befreit und dadurch eröffnete sich eine weite Perspektive für die Wissenschaft, für die Literatur. Die grossen Schöpfer des Zeitalters sicherten den Fortschritt der Kultur.

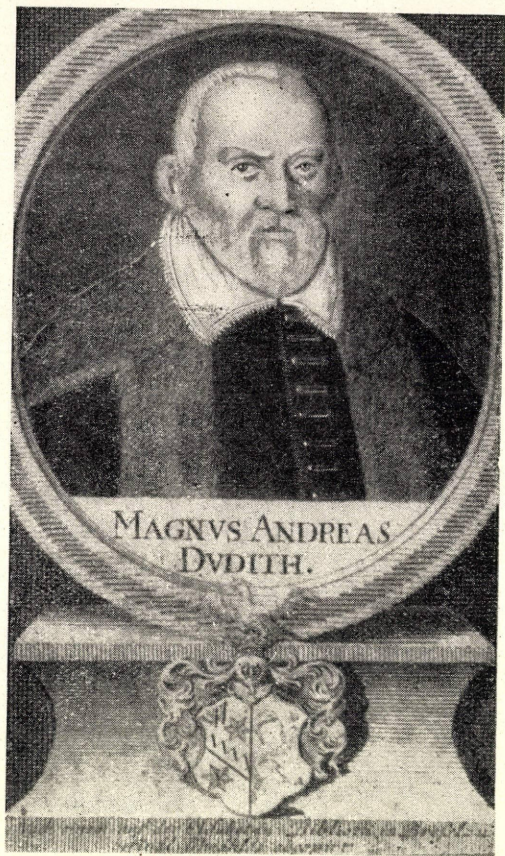
In diesem Zeitalter lebte Andreas Dudith, die typische Figur des Humanisten, im Zeitalter, als man den Zusammenhang der Dinge, den Einfluss der einzelnen Kulturzweige auf andere Kulturgebiete zu studieren begann, als jeder Humanist auf sämtlichen Gebieten der Kultur und vor allem mit der Philosophie sich beschäftigte. Auf die Entwicklung der Kultur hat die Reformation ihren Stempel aufgedrückt. Auch Dudith konnte sich von den Ereignissen der Politik nicht fernhalten. Dudith war vor allen Dingen Politiker, der im Interesse des freien Denkens und für die Befreiung des ausschliesslichen religiösen Denkens kämpfte. Er betätigte sich aber ausserdem mit Philosophie, mit Theologie, mit den Naturwissenschaften und auch mit der Medizin. Die beliebteste literarische Form war im 16. Jahrhundert das Schreiben in Briefform, da der Brief viel freier, viel unmittelbarer und vor allem viel kürzer war, als lange Abhandlungen. Die meisten Schriften Dudith's sind Briefe, mit verschiedenstem Inhalte. Zunächst sollen wir uns ausschliesslich mit den medizinischen Briefen beschäftigen. Dudith war kein Arzt, obzwar Viele glaubten, er sei Mediziner gewesen, denn seine diesbezüglichen Briefe verraten besondere Sachkenntnisse. Fast sämtliche allgemein medizinische Werke schreiben über seine medizinische Tätigkeit, doch im Speziellen und ausführlich schrieben über Dudith als Mediziner Goldzieher im Jahre 1897 im ungarischen medizinischen Journal, im „Orvosi Hetilap“ und Fessel im „Archiv für Geschichte der Medizin 1913. No. 6. — 39 medizinische Briefe erschienen im Jahre 1592 in der Scholz-schen Samm-

lung „Epistolae medizinales“. Im Druck erschienen fernerhin ein Brief, welchen Dudith an Thomas Jordan geschrieben hat, in Jordan's Werk „Morbus Brunogallicus“ (Seiten 95—97), ferner ein Brief an Hageck gerichtet in dem im Jahre 1784 erschienenen „Astronomische Bibliographie“, welches Scheibel herausgab. Die Briefe an Justus Lipsius sind in der Sammlung der Lipsius-schen Briefe zu finden (in der Ausgabe vom Jahre 1590.): ein anderer Brief in der Burman-schen Sammlung. Einige Briefauszüge wurden in der Biographie Dudith's von Stieff im Jahre 1756 bekannt gegeben. Viele medizinische Briefe sind in einigen Archiven handschriftlich noch verborgen, so u. A. im Archiv von Gotha und Breslau. Die ausführlichste Biographie, mit genauer Bibliographie, gab Pierre Costil heraus „André Dudith humanist hongrois“ (Paris, 1935).

Im vorliegenden Aufsatz beabsichtige ich einige Briefe im Auszug bekannt zu geben. Über die nicht medizinische Tätigkeit Dudith's möchte ich nur kurz gedenken, sofern es zur Charakterisierung Dudith's nötig ist.

Andreas Dudith ist im Jahre 1533, am 16 Februar in Buda, oder in der Nähe von Buda geboren. Er war ganz jung, als sein Vater starb: sein Onkel August Sbardellati, der Bischof von Vác (Waizen) liess ihm erziehen, er wollte seinen Neffen zum Geistlichen erziehen. Dudith wollte von dem Entschluss seines Onkels nichts wissen und als er seine Mittelschulstudien in Breslau absolviert hatté, ging er nach Verona und später nach Padua, wo er sich an der Universität als Student der Philosophie immatrikulieren liess. Hier studierte er bei den hervorragendsten Philosophen und Philologen. Er hat die Bekanntschaft mit den verschiedensten Leuten gemacht: er sah vor sich aufblühen die italienische Renaissance und bekam einen Einblick in die Tyrannei der Feudalen, der Oberpriester und in den Despotismus des Papstes. Als im Jahre 1553 der englische König Edward starb, bat sein Nachfolger, die Königin Maria um einen päpstlichen Legaten um den Zwist der Kirche in England zu ordnen; der heilige Stuhl delegierte den

aus England stammenden Kardinal Reginald Polo nach England, der seinen jungen Schützling, Andreas Dudith mit sich nahm. Dudith hatte Gelegenheit bei dieser Reise Vieles zu sehen und zu lernen. Er blieb längere Zeit in Paris, wo er den Universitätsvorlesungen beiwohnte. Dem Wunsch der Familie folgend ging er im Jahre 1560 nach Hause. Ein Jahr später wurde er von der ungarischen Klerisei mit dem Bischof Sylvester Kolozsvári, als Gesandter der ungarischen Oberpriesterschaft zum Konzil nach Trident geschickt. Um, als Oberpriester erscheinen zu können, wurde er vom Kaiser zum Bischof von Tina (kleine Insel in Dalmatien) ernannt, da Dudith's Name damals schon genügend bekannt war. Am Konzil von Trident hatte Dudith öfters Reden gehalten und an der Discussion teilgenommen. In seinen Reden hatte er die Reformierung der kirchlichen Dogmen und die Aufhebung des Cölibates gefordert. Die ihre Macht missbrauchende Oberpriesterschaft wurde von Dudith stark angegriffen; er bewies, dass der Ursprung allen Übels, die lasterhafte und sündige Sittlichkeit der Oberpriesterschaft sei. Er forderte die Gegensätze mit den Reformierten auszugleichen. Nach seiner Meinung soll man nicht diskutieren, sondern handeln, denn „wo Discussion ist, ist die Liebe verdammt und es herrscht der Vater des Zwistes und Uneinigkeit“ — wie er es am 12. Januar 1563 sagte in seiner Rede am Konzil von Trident. Er rügte die Väter, die die Probleme des Lebens und die Gefahren, in welchem sich die Staaten befinden, nicht kannten. „Ich sagte schon öfters, dass Ihr viel ferner seit von der Feuersbrunst in welcher wir schon Feuer gefangen haben, um dass Ihr unsere Leiden genügend verstehen könntet. Wir brennen in Flammen, aber Ihr spürt nicht einmal die Wärme des Feuers“. Dudith war 29 Jahre alt, als er offen und kühn den viel älteren Kardinälen es zu sagen wagte. Diese seine Gedankenwelt offenbart sich auch in den medizinischen Briefen, die er viel später geschrieben hat und in welchen er gegen die Schreibtischphilosophen schreibt, die ausschliesslich die Theorie in Betracht nehmen und die Praxis missachten.

Andreas Dudith
(1533—1589)

Dudith war — wie er auch später betonte — ein Anhänger des friedlichen Ausgleiches und er war der Ansicht, die Gegensätze nicht zu vertiefen, sondern sie auszugleichen. Wegen der revolutionären Haltung Dudith's am Konzil von Trident haben die Bischöfe an den Kaiser sich gewendet, der Dudith zwar zurückberufen liess, aber als Anerkennung für seine Tätigkeit ernannte er ihn zum Bischof von Pécs (Fünfkirchen) und später zum Bischof von Csanád. Kurze Zeit nachher wurde Dudith vom Kaiser Ferdinand in einer wichtigen politischen Sendung nach Polen geschickt, wo Dudith eine Hofdame der Königin kennen gelernt hatte und sie bald heiratete, nachdem er von seinen sämtlichen kirchlichen Pfründen abdankte. Seine Frau war reformiert und so ging auch Dudith fleissig zu dem reformierten Gottesdienste. Die römische Kirche verdamnte Dudith und sein Bild wurde verbrannt. Nach dem Tode des polnischen Königs Sigmund August, begann die Königswahl, wobei Dudith die Interessen des Kaisers Ferdinands Nachfolger Max vertrat. Dudith kannte genau die ungarischen Magnaten und auch den späteren polnischen König Stephan Báthory, mit dem er in Padua zusammen studiert hatte und hoffte nichts Gutes von ihm, wenn er Polens König werden würde, auch schon deswegen nicht, weil Báthory auch mit den Türken verhandelte. Dudith's Vorstellung war eine einheitliche Grossmacht zu gründen, welche gegen die Türkengefahr im Stande gewesen wäre energisch aufzutreten und auch die Gegensätze in der Kirche abschaffen hätte können, deswegen war er der Parteiwerber Kaiser Max'. Die Vorstellung Dudith's misslang und als die polnische Aristokratie Báthory zum polnischen König erhob, musste Dudith aus Polen emigrieren. Er ging nach Breslau, wo er zurückgezogen lebte, nur für die Wissenschaft und Philosophie, bis zu seinem 1589 erfolgten Tode. Aus Breslau schrieb er die meisten medizinischen Briefe.

Dudith als ein fortschrittlich denkender Humanist, kritisierte sämtliche Ereignisse seines Zeitalters. Er war der Kritiker fast sämtlicher Gebiete der Kultur. Seine Kritik war aber constructiver Art, denn mit seinem Skeptizismus und

manchmal mit seiner Ungläubigkeit zeigte er den Weg, auf welchem man gehen müsste. Er las sehr viel und stets bestürmte er mit den verschiedensten Fragen seine Ärzte-Freunde. Er war nicht bereit etwas nur deswegen anzuerkennen und anzunehmen, weil es eine Persönlichkeit gesagt hatte. Dudith war ein prinzipieller Gegner jedweder Dogmen, denn seiner Meinung nach werden die Fortschritte durch die Dogmen gehemmt. Am 24. Januar 1579 schreibt er an Monavius:

„Sag mir bitte was ist in der ganzen Philosophie, wie auch in Eurer Wissenschaft so sicher, was gescheite Menschen nicht schwächen könnten. Lass auf einen Augenblick die vorbildliche Antiquität und die Dinge beurteile nicht nach dem Ansehen der Alten, sondern nach der Realität und nach dem Erfolge: Du wirst bemerken, dass viel unnützer Eifer wird mit grossem Eifer und dabei mit einheitlicher Zustimmung uns aufgezwungen.“

Und an Raphanus schreibt er:

„...das bekräftigt meine Ansicht: man darf nicht blind euren Ärzten glauben wie gross immer ihr Ansehen ist.“

Nach Dudith soll die Medizinwissenschaft aus Praxis und Theorie bestehen. Heute nennen wir es so, dass es keine Theorie ohne Praxis gibt und auch umgekehrt. Unsere heutigen Erfahrungen in der Praxis werden in der Wissenschaft nur dann vollwertig eingeführt, wenn wir sie mit Experimenten unterstützten Theorie für richtig beweisen können. Dudith sagt dies folgendermassen:

„Man kann etwas anders philosophisch bestreiten und anders medizinisch. Der Philosoph nämlich entscheidet diese Frage mit verfeinerten Methoden, der Arzt dagegen, wie man es in der Schule erzählt, ist ein nüchterner Fachmann, und nachdem seine Tätigkeit um einzelne Fälle sich bewegen, stützt er sich eher auf die Beobachtung, als auf die Spekulation, unwissenschaftlicher, aber fachlicher. So kann es vorkommen, dass vom Standpunkt des präzisen Nachsinnens vor dem Physiker viele Dinge als Unnütz erscheinen, welche — sofern sie zu beobachten sind — die Tatsache dem Arzt als richtig erscheinen wird. Ich glaube von diesem Prinzip ausgehend

müssten wir die Frage lösen, wie kommen in Entzündung gesondert die Feuchtigkeiten der einzelnen Organe, wie z. B. die Galle, oder der Speichel, oder wie können sie in Fäulniss übergehen, ohne dass die ganze Blutmenge in Entzündung, oder Fäulniss übergehen sollte."

Die Fragestellung Dudith's ist sehr interessant, welche wir in heutiger Sprache so übersetzen könnten, wie ist es möglich, dass eine Gallenblasenentzündung, oder Leberentzündung noch keine allgemeine Blutvergiftung verursacht? In diesem Zeitalter hat die Humoralpathologie — wenn wir in diesem Zeitalter überhaupt von Humoralpathologie sprechen dürfen — die Veränderungen der Körpersäfte als einzigen Grund der Krankheiten angenommen. Zwischen Entzündung und Fäulnis konnte man keinen Unterschied machen. Dudith glaubt also nicht, dass ein einziger Körpersaft gesondert in Entzündung kommen könnte, ohne dass die anderen Säfte keinen Schaden erleiden sollten. Man kann eine Krankheit nicht gesondert betrachten, sondern ausschliesslich mit dem ganzen Organismus gemeinsam studieren. Das ist ein Problem, auf dessen Bedeutung eben die moderne Medizin am schärfsten hinweist.

Dudith hält das Forschen, das Nachsinnen, die Erfahrung als unerlässlich, aber nur dann, wenn wir davon praktischen Nutzen haben. Nachdem aber viele Mediziner die Philosophieerei für wichtiger hielten, als die Übung, deswegen kritisiert Dudith die philosophierenden Ärzte, wie er es in einem Brief an Raphanus vom 21. August 1582 datiert geschrieben hat:

„Es wundert mich, dass Du so grossen Eifer für die Kräuterkunde verwendest, nicht deswegen, als ob ich diesen Fleiss nicht für lobenswert halten möchte, wenn er nicht übertrieben wird, denn ich sehe, dass Viele unnütze Mühe anwenden um neue Kräuter zu finden, dessen Nutzen unbekannt ist und es geschieht lange Zeit hindurch kein Versuch um kennen zu lernen, bei welcher Krankheit am ehesten diese Kräuter richtigerweise anzuwenden sind... Im Übrigen sind die Ärzte fast den Matematikern ähnlich. Beide nämlich suchen eher ihr eigenes Vergnügen, als den Nutzen der Gemeinschaft, in dem sie sich mit dem grössten Scharfsinn mit sol-

chen Dingen beschäftigen, die mit der Übung schwer in Zusammenhang zu bringen sind."

Am 19. Juni 1583 schreibt Dudith eine lange Auseinandersetzung über die Bedeutung der Temperamente und der Idiosynkrasie für den Menschen und für Krankheiten. In Bezug auf den Mediziner sagt er folgendes:

„Wer hat jemals vollständig in die sogenannten individuellen Eigenschaften hineingesehen? Und sollte im Allgemeinen, in Hinsicht des menschlichen Organismus, oder in Hinsicht der Medikamente etwas angeordnet werden, wer ist so glücklich begabt und besonders befähigt diese genau und richtig mit einander in Zusammenhang zu bringen und sie es so anwenden zu können? Vermutung ist Euere ganze Wissenschaft und, wie man sagt, mit dem menschlichen Tode verschafft sie ihre Erfahrungen. Bedenke es nur, mit welcher Gefahr es verbunden ist, wenn jemand die unsicheren Vermutungen einbildend sein Leben solchen zweifelhaften Würfelspielen unterstellt, besonders wenn wir tag-täglich bemerken, dass so grosse berühmte Krankheiten, wie Schlaganfall, Fallsüchtigkeit, Wassersucht, Krankheiten der Gelenke, Nierenkrankheiten und noch viele andere Krankheiten die Ärzte nie heilen können."

In Dudith's Zeiten war die pathologische Anatomie noch nicht bekannt, aber richtig bemerkt er, dass der Arzt durch den Tod seine Erfahrungen verschaffen kann. Seine Ungläubigkeit den „berühmten Krankheiten" gegenüber ist nicht unbegründet, denn bei den soeben erwähnten Krankheiten sind wir auch heute noch oft ratlos. Wenn wir in die Denkart Dudith's uns hineinversetzen und aus dem Gedankengang eines Briefes auf einen anderen Brief schliessen, dann sehen wir, dass das Suchen neuer Kräuter zwar unerlässlich wichtig ist, aber solange bis wir das Wesen der einzelnen Krankheiten nicht kennen, wird unser Heilverfahren eine mathematische Vermutung bleiben. In dem früher zitierten Briefe schreibt er, dass zu der Erforschung der Wahrheit stehen uns zwei Mittel zur Verfügung: die Praxis und der Verstand.

Dudith ist kritisch den Medizinern gegenüber, aber er verachtet sie nicht, denn er ist dessen bewusst, dass man sie nötig hat. Er wendet sich oft an sie um Hilfe, obzwar er ihre Ratschläge wohl kritisch bedenkt. Er bewundert die Medizinwissenschaft, aber er ist oft ungläubig. Er ist eher bestrebt die Wissenschaft zu fördern, als sie herunter zu machen. Er sieht die Mängel und mit den Fragen, die er seinen Freunden stellt, möchte er sie auf neue Wege lenken. Nachdenken und die unbegreiflichen Dinge erkennen, denn die unklaren Kenntnisse sind für die Praxis ungeeignet. Sein Prinzip ist: suchen, forschen, Erfahrungen verschaffen und all dies in die Praxis hineinzutragen. Er schreibt an Monavius:

„Es schien mir immer schwer zu sein in Eurer Kunst die Medikamente richtig herzustellen, hauptsächlich, dass in der Dosierung die Irrtümer vermieden sein sollten. Bitte nenne mir jemanden von den Vielen, der diese Kunst nach deiner Meinung unter sämtlichen am richtigsten sich angeeignet hat. Im Übrigen kann ich nichts weniger verstehen in der gesamten Medizinwissenschaft als dieses, vielleicht ausgenommen die Wissenschaft des Pulsschlages und des Harnschauens, welches die Mediziner entweder vollständig so kennen und es uns aufzwingen, wie es die Auguren mit dem römischen Volk getan haben, oder aber es nicht so darlegen, dass man die unklaren Dingen mit Verstand auffassen könnte. Ich meinerseits halte es nicht für Wahrscheinlich, dass die unendlich vielen Gedanken Galen's — und vor allem die unverständlichen — jemand jemals —, wie man sagen pflegt —, in der Praxis angewendet hatte, oder es anwenden hätte können. Und gewiss war der tüchtige Mann, dem Anschein nach kein so grosser Praktiker, als eher Theoretiker. Wenn er nicht so viel Zeit im Überfluss gehabt hätte (was dann geschieht, wenn die Arbeit nur von wenigen in Anspruch genommen wird) hätte nie soviel Bücher schreiben können.“

Dudith weist auf die Bedeutung der Arzneiwissenschaft, bzw. Arzneiwirkungskunde, welche in seinem Zeitalter noch ein unbekannter Begriff war. Die Wirkung der Medikamente hängt von der Dosierung ab und hierauf zielt er unter Anderem in diesem Briefe. Der diagnostische Wert des Pulsschlages und des Harnschauens ist bei Dudith zweifelhaft, obzwar sie

in jener Zeit fast als einzige diagnostische Zeichen angewendet wurden. Heute wissen wir, — woran Dudith nur gedacht hat, — dass der Pulsschlag und der Harn nur ein Symptom sein könnte, aber ausschliesslich aus einem Symptom kann man noch nicht auf die Krankheit schliessen, wenigstens nicht in diesem Masse, wie man es in dem Zeitalter Dudith's zu machen pflegte. Richtig deutet Dudith auf die Tatsache hin, dass das galenische Ansehen so gross war, dass seine Schriften von Niemanden in der Praxis angewendet wurden. Das bedeutet soviel, dass bei Galen und hauptsächlich in den ihm folgenden Zeiten das Wesentliche nicht die Praxis, sondern lediglich die Theorie war. Heute ist es schon eine geschichtliche Tatsache, dass Galen menschliche Leichen nicht sezirt hat und seine Anatomie voll Irrtümern ist. Die Lehre Galen's erstickte in der Dogmatik, deswegen konnten keine neue Theorien sich lange Zeit Bahn brechen und deswegen liess Dudith seine kritische Stimme hören.

Im 16. Jahrhundert begann die Wissenschaft ihre dogmatischen Fesseln zu sprengen und sie schien sich zu befreien, doch zu der vollständigen Befreiung ist das nüchterne Urteilvermögen unerlässlich. Neben den Lehren Galen's und neben der Ehrerbittung der Autorität hemmte den Fortschritt der Aberglaube. Der Aberglaube ist der Glaube an etwas Höchststrangigem, also eigentlich in etwas Mystisches, welchem jede reelle Grundlage fehlt. Der Aberglaube — wenn wir uns medizinisch ausdrücken dürfen — ist eine Diagnostik, dessen prognostischer Teil die Wahrsagerei ist und der Kampf gegen die Krankheit in diesem Sinne ist die Kurpfuscherei. Die Medizin des 16. Jahrhunderts wurde von dem Aberglauben, von der Wahrsagerei und von der Kurpfuscherei beherrscht. Durch den Mangel an Ärzten stümperten viele im Gewerbe der Heilkunst. Durch den Mangel an Wissen und Kenntnissen mussten die Kurpfuscher auf Mystik sich stützen. Selbst das Volk lebte im Mystizismus. Jeder Naturerscheidung wurde ein abergläubischer Anschein gegeben und es wurde auf das Kommende prophezeit. Die Prophezeiung hatte grosse Möglichkeiten. Aus al-

lem wurde prophezeit, vom Gesicht, von der Handfläche, von den Sternen, von den Naturerscheinungen und dem Aberglauben wurde mehr Glaube geschenkt, als der reellen Wahrheit. Wenn aber dem Aberglauben gemäss die Prophezeiung nicht erfolgte, zog man nicht den Schluss, dass die Prophezeiung falsch war, sondern es wurde in Mystik gehüllt und mit Gottesstrafe erklärt. Es ist verständlich, dass diese Anschauung das naturwissenschaftliche Denken hinderte, und dagegen kämpfte Dudith am schärfsten.

Die Sterndeuterei war unter den Wahrsagungen am verbreitetsten. Der Mensch kommt unter einem gewissen, Sternbild zur Welt, welche ihn durch sein ganzes Leben hindurch führt. Jeder Körperteil hatte sein eigenes Gestirn und die Krankheit des Körperteils war von der Stellung und Lage des Sternbildes abhängig. Das hat zur Folge gehabt, dass man der Meinung war, solche Krankheit kann nur schwer bekämpft werden, beziehungsweise man wollte das Wesen der Krankheit nicht kennen lernen. So konnte man die Krankheit auch nicht richtig heilen. Zu dem Zubehör der Heilung gehörten die verschiedenen Zaubermittel, welche mystische Kraft besorgen. Mystik konnte nur mit Mystik ausgeglichen werden. Zu den Zaubermitteln gehörten die verschiedenen Amuletten und Zaubergetränke. Über diese Frage schrieb Dudith kritisch an Monavius:

„Sigmund August der König von Polen schenkte mir das rechte hintere Bein des Tieres, welches er selber erlegt hat, eben, als das Tier sein rechtes Ohr mit dem Hufe dieses Beines gekratzt hat. Die Zeit in dem das Tier erlegt wurde, war zwischen den zwei genau aufeinander folgenden Feiertagen der seligen Jungfrau Maria. Man sagt nämlich, dass alle diese Sachen mit gewissenhafter Pünktlichkeit beobachtet werden müssen, wenn wir wollen, dass die Klaue alles vollbringen soll, was man gewöhnlich von ihr glaubt. Ich schnitt das Ganze in viele kleine Stücke und habe sie unter meinen Freunden verteilt, sie war aber keinem ein einzigesmal zur Hilfe. Ich machte Probe bei einigen Fällen von Fallsucht, vergebst erkundigte ich mich bei zahlreichen Menschen, selbst bei den über den Massen Abergläubischen, ich habe die Erfahrung ge-

macht, dass das Ganze ein Märchen ist. Was veranlasst uns dazu, dass wir auf Art der Weiber glauben sollen, dass schwere Krankheit von solchen erbärmlichen Amuletten bekämpft werden kann. Und glaubst Du — um von diesem einem Fall auf die Allgemeinheit zu folgern — dass es überhaupt solch ein Amulett existiert, welches innere Krankheiten, wenn auch die, leichtesten, zu heilen im Stande ist? Ich wenigstens, ausser, dass Du mir sichere Beweise lieferst, sehe nicht den Grund an diesen Dingen zu glauben. Mit welcher Kraft sollten diese das machen? Man sagt durch geheime Kraft. Jedoch werden sie sehr oft bei entgegengesetzt gearteten, verschiedenen Krankheiten angewendet. Ist ein Medikament im Stande gleichzeitig Kaltes und Warmes herzurufen, gleichzeitig trocknen und feuchten? Sogar von diesen stammenden Leiden zu kurieren? Fernerhin, wie übernimmt das angegriffene Organ die Krankheit überwindende und über sie triumphierende Kraft? Durch welche Wege dringt sie in die innersten und sogar in die verstecktesten Teile vor? Natürlich, sie vereinigt sich mit der Atmung und mit dieser gelangt sie dorthin. Aber warum eben dorthin, anstatt in andere verschiedene Teile? Oder ist sie etwa mit Geist versehen, dass sie ausschliesslich in die von der Krankheit befallenen Orte auf dem geradestem Wege geht und sie lässt sich nicht von der Atmung anderswo hinführen. Auf jedem Falle sind diese Dinge merkwürdig und sind nicht leicht zu entwirren. Du sagst, wir sind mit Verstand verfügende Sachverständige, bei Deiner diesbezüglicher Naivität bleiben wir nicht stecken. Ich verstehe. Doch was suche ich Anderes hier als Vernunft und ich fordere, dass man mir zeigen soll, was unter unserem Sinne steht. Ich will dem mit Verstand verfügenden Philosophen zur Vernunft bekehren, ich wünsche den Beweis der wahrnehmbaren Dingen."

Es würde zu weit führen Dudith's interessanteste Briefe ausführlich zu untersuchen. Was er hier schreibt, weist nicht nur auf die Amulette, sondern auf die Wirkung der Medikamente hin. Er möchte das Wesen der Dinge entwirren, mit feiner Ironie fragt er, ob diese Zauberdinge mit Vernunft versehen sind? Was ausser dem Bereiche unserer Sinne fällt und wir keine Erklärung ihr geben können, scheint im Grunde genommen mystisch zu sein, doch glaubt Dudith nicht, dass die Wirkung der Medikamente etwas Mystisches ist, denn er fordert den Beweis der wahrnehmbaren Dinge. Die Medikamente

sind wahrnehmbare Dinge. Was Dudith gefragt hat, können wir meistens heute schon beantworten, da wir den Wirkungsmechanismus der Medikamente mit der grossen Zahl der Experimente bewiesen haben. Aber auch Dudith experimentiert und zeigt die Möglichkeit zum Experimentieren, als er die Stücke der Tierklaue, welche er vom König bekommen hat, unter seinen Freunden verteilte und die Wirkung beobachtete. Er wurde überhaupt keiner Wirkung gewahr, selbst nicht bei denen, die übermässig abergläubisch waren. Damit sah er bewiesen, dass der Aberglaube nur ein Märchen ist. Dudith glaubt nicht an die Kraft der Amulette, doch ist er neugierig zu hören, was ein Fachmann über diese Frage sagt, deswegen richtet er am 22. September 1581 einen Brief an Monavius:

„Ich habe Dir eine Frage gestellt über Amulette und über Zaubertränke. Ich ersuchte Dich mir irgendwelchen Schriftsteller zu nennen, der mir in dieser Angelegenheit Belehrung gewähren kann. Sehnsüchtig erwarte ich Deine Antwort, welche — ich zweifle nicht — schon fertig ist.“

Am 6. August 1582 wendet er sich wiederum an Monavius:

„Ich warte Deine Amulette. Ich weiss nämlich, dass Du die Dinge nicht in gewöhnlicher Art zu behandeln pflegst, Du laufst nicht über die Oberfläche mit trockenen Füßen, sondern — um richtig zu sagen — Du steigst in die Tiefe. Deswegen bin ich stets neugierig auf Deine Forschungen. Ich erinnere mich aber, dass Du mir geschrieben hast um diese Frage gründlich zu untersuchen muss man Ruhe und selbstverständlich auch Bücher haben.“

Anscheinend wagte nicht Monavius so abweisend zu urteilen in dieser Frage, wie Dudith, was deswegen interessant ist, weil wir hier genau bemerken können, wie die endgültige Lösung einer bedeutenden Frage im fachmännischem Chauvinismus und Konservativismus stecken bleiben kann. Monavius benötigte noch einige Bücher durchzulesen um in einer selbstverständlichen Sache eine endgültige Antwort geben zu können, in einer Frage, in welcher der nicht Fachmann Dudith klar gesehen hat. Heute wundern wir uns über die Vorsichtigkeit Monavius', denn wir sehen die Behauptungen Dudith's

vollständig bewiesen, wir vergessen aber, dass wir ähnliche Fehler begehen, wenn man unsere bisherigen Kenntnisse, von denen wir wissen, dass sie unsicher sind, mit einfacher und natürlicher Logik und mit Beweisen umstürzen will. Dudith beugte sich nicht vor einer Autorität, aber er war auch von seinen Erfahrungen und Meinungen nicht voreingenommen. Er las viel und lernte, wie er es in einem Brief an Raphanus vom 1. März 1585 datiert geschrieben hat:

„Nichts ist mir wünschenswerter, als etwas Neues zu sehen und zu lernen, was eine gelehrte Sache ist. Das ist meine Freude, das ist mir das Allerliebste, welches ich weit vor dem grossen Schmaus meiner Freunde und vor der vom vielen begehrten Freundschaft der Magnaten (welche ich mit besonderer Hastigkeit zu meiden pflege) stelle.“

Dudith kam in schärfstem Gegensatz mit mehreren sogenannten Astronomen, welche den neu erschienenen Sternbilder und Himmelserscheinungen besondere Bedeutung zusicherten. Jede Begebenheit auf Erden wurde vom Gang der Sterne abhängig gemacht. Die Trockenheit, die Überschwemmung, Krankheiten, Geburten, Elementarschäden alle kamen in Zusammenhang mit den Sternen. Im Jahre 1577 erschien über Deutschland ein Komet, welcher die Wissenschaftler und die öffentliche Meinung viel beschäftigte. Es wurde das baldige Ende der Welt prophezeit. Es waren diejenige Begebnisse, die mit vor Jahrzehnten erschienen Sternenerscheinungen erklärt wurden. Über diese Frage hatte Dudith sehr viel geschrieben; er liess sogar eine längere Studie erscheinen. (*De cometarum significatione...* Basiliae 1579.) Am 26. Februar 1580 schrieb er einen langen Brief an Hageck (Hagecius), den bekannten Astronomen und Naturwissenschaftler. Dieser Brief ist der interessanteste und verblüffendste Brief, welchen ich nur in Auszügen bekannt gebe. Dieser Brief ist eine Antwort an einen angreifenden Brief Hageck's, der mit den fortschrittlich denkenden Dudith keinen Schritt halten konnte und der festhielt an jener Meinung, dass die Sterne die Zukunft im Voraus anzeigen. Dudith widerlegt sämtliche Behauptungen

Hageck's mit scharfer Logik und mit feiner Ironie. Im ersten Teile des Briefes eliminiert er einige persönliche Gegensätze. Nachher kommt er auf die eigentliche Discussion.

„Ich weiss von den alten Philosophen und Theologen, wie auch vom Buche des Erasmus, dass alle Beziehungen auf eventuellen und zukünftigen Erscheinungen falsch, teuflisch, gotteslästerlich sind und sogar, dass diese Dinge keine Wissenschaft enthalten, dass man für sie gar keine Regeln aufstellen kann, weil sie partiell und zufällig sind, die mit gar nichts im Zusammenhang stehen und dessen Eintreffen von Niemanden bekannt sein kann. Jede Kenntniss, jeder Begriff stammt von unseren Sinnesorganen, und auf unsere Sinne können solche Dinge nicht wirken, die noch nicht vorhanden sind, oder die noch nicht einmal begonnen haben zu existieren. Wie kann man Diesen im Voraus irgendwelche Kenntnisse zusichern?“

Was Dudith hier geschrieben hat, ist eines der ältesten Erklärungen der Reflexreizung. Heute könnten wir es nicht besser sagen, was Dudith in einem Satz über Sinnesempfindung gesagt hat. In Fernerem führt er aus in seinem Briefe, dass er die ganze Astronomie nicht verdammt, im Gegenteil, er bewundert und liebt den Teil, welcher die aus den ewigen und notwendigen Gründen ausgehend die Sonnen- und Mondfinsterniss, die Konjunktion und Deklination derselben viel eher vorhersagt, bevor es geschieht. Denn diese kann man sicherlich im Voraus wissen.

„Aber ich lehne ab jenen Teil der Astronomie, welche — wie ich es öfters betont habe, — die Sterne beschuldigt die Entstehungsursache der Tugenden und der Laster, sämtlichen Gutens und Bösens, welches mit uns geschieht, zu sein und prophezeit aus ihnen auf Charakter, Sitte, Lebensweise, Rang, Reichtum, Heirat, Kinder, Todesursachen und noch auf tausend andere Dinge, welche die Menschen meistens zu wissen begehren und die armseligen und leichtgläubigen Sterblichen werden damit entweder mit nichtiger Hoffnung genährt, oder aber mit unbegründeter Furcht gequält.“

Dudith kritisiert, dass Kinder, die unter einem gewissen Sternbild zur Welt kommen, den Sternen entsprechenden Charakter bekommen.

„...so gross ist der Einfluss der Sterne auf unsere Seele und Willen, dass sie Tugenden und Laster in uns Einlass gewähren? Ich frage Dich, wenn die Sterne diesen Beruf haben, welchen Du erwähnt hast, lassen sie sicherlich solche Menschen entstehen, wobei Du — nicht wahr — eine verhängnisvolle Notwendigkeit feststellt, welcher niemand entgetreten darf.“

Mit dieser Erklärung bezweifelt Dudith „die verhängnisvolle Notwendigkeit“, gegen welche man sich nicht schützen kann. Demnach soll auch die Krankheit eine „verhängnisvolle Notwendigkeit“ sein, und im Zeitalter Dudith's glaubten auch daran die meisten Ärzte. Dudith sah es genau, dass der mystische Glaube an das Verhängnisvolle den Fortschritt der Wissenschaft hindert. Aber die Probleme Dudith's lösten sich erst viel später. Es sind noch heute einige Wissenschaftler, die an den Fatalismus glauben. Was hier und auch noch später Dudith auseinandersetzt, ist Materialismus, obzwar Dudith gottgläubig war, denn Gott ist etwas, der über alles steht, der aber schickt nicht den Menschen die „verhängnisvolle Notwendigkeit“ durch die Sterne.

„Du begehst eine Sünde gegen Deinen leichtgläubigen und abergläubischen Freunden — schreibt Dudith weiterhin — wenn Du ihnen Gutes versprichst, Du machst sie unvernünftig mit dem Vorgefühl der Lüste und wenn Du ihnen Schlechtes sagst, dann quälst Du sie mit ständiger Furcht. Kurz gesagt, auch damit impfst Du in ihren Herzen das Vorurteil der verhängnisvollen Notwendigkeit. Denn wozu sollen sie sich freuen, oder sich fürchten in der Erwartung der Zukunft, wenn sie der Meinung sind, dass es unvermeidlich eintreffen wird. Du behauptest, dass die göttlichen Gesetze übereinstimmen mit dem Lehrsatz der Astrologen in Bezug auf die Geburten bei Neumond, da zu dieser Zeit die Zeugung verboten ist. Du behauptest das so kühn, als würde das der Urgrund des Gesetzes sein; und wie wenn Jene die bei Neumond gezeugt wurden, notwendigerweise, bei Neumond zur Welt kämen. Obzwar ich schon vorhin gesagt habe, diese Beobachtung wird mit vielen entgegengesetzten Beispielen widerlegt. Dein Beispiel mit dem Huhn beweist es selber, dass allgemeine Veranlassung sich allgemein benimmt und nichts entsteht ohne unmittelbarer und spezieller Ver-

anlassung. Die Sonne kann ohne Menschen keine Menschen entstehen lassen, und vom Menschen weder Pferde, noch Vögeln, sondern nur Menschen gezeugt werden. Wenn Du die Henne auf Gänse-, Enten- oder Viperneier setzest, aus denen werden solche Kleine entsteigen, von welcher Art die Eier waren. Du siehst also, dass jede Variation aus den verschiedenen direkten Gründen der verschiedenen Dinge entstehen und allgemeine Ursachen sich allgemein, spezielle Ursachen parteilich benehmen."

In der Fortsetzung beweist Dudith die Richtigkeit seiner Behauptungen. Seine Pomelik ist ein wunderbares Beispiel der Dialektik und sein naturwissenschaftliches Denken schreitet weit seinem Zeitalter voraus. Es ist fast revolutionär, was er über die Vererbung behauptet.

„Du sagst, dass die Galligen Gallige, die Blutdürstigen Blutdürstige, die Begabten Begabte, die Wissenschaftler Wissenschaftler, die Kriegerischen Kriegerische, die Feigen Feige zeugen. Ich glaube Du wolltest mit mir zu Deinem Vergnügen spielen. Obzwar ich es genau weiss, dass es meistens vorkommt, dass — wie es der liebe Dichter schreibt — die Starken stammen von Starken und Guten. Die Kälber, die Pferde besitzen die Lebenskraft ihrer Väter, dagegen zeugen die wilden Adler keine zahme Tauben. Dennoch weisst Du es genau, dass wenn es anders geschieht, wir es nicht mit der Himmelsrichtung, sondern mit näheren Gründen im Zusammenhang bringen. Dass welche Macht die Lebensart, die Erziehung, die Gewohnheit und die Gewöhnung hat, das lehrt uns die tägliche Erfahrung. Oder welchen Unterschied es bedeutet, in welchem körperlichem und seelischem Zustand die Zeugung, das Empfängnis, das Tragen des Kindes geschieht, mit welcher Milch es ernährt wird, wer, wo und mit wem erzogen wird, frage Deine Ärzte, die es bestätigen können, dass diese nicht die kleinsten Gründe sind zu den individuellen Differenzen."

Dudith leugnet also — und heute wissen wir es — mit Recht, — dass die Lage der Eltern, ihre Geistesfähigkeit, ihr Charakter nicht bestimmt sich vererbt. Damit sagt er auch, dass der Stand der Eltern noch kein Rechtstitel ist für den Nachkommen leichter zur Geltung und vorwärts zu kommen. Selbstverständlich kann es auch vorkommen, dass das Kind

die Eigenschaften und den Charakter der Eltern erben kann, denn „wer immer auf dieselbe Scheibe zielt und viele Speere wirft, wer könnte sich wundern, wenn einmal oder das andere mal es treffen sollte?“ — Zum Schluss betont er, dass die Astrologie auch Gottes Gesetzen widerspricht, welches deswegen von Dudith hervorgehoben wird, da er sowieso als Gotteslästerer gehalten wurde und meinte damit einen ausschlaggebenden Beweisgrund geben zu können jenen gegenüber, die nicht die Naturgesetze, sondern ausschliesslich die Gesetze Gottes anerkennen wollten. Er lässt antreten Tertullian, den Heiligen August, Konzile, kaiserliche Gesetze, das Ansehen der heiligen Väter, alle die die Sterndeutung verurteilten.

Dudith also bestreitet den Einfluss der Sterne und der himmlischen Erscheinungen, besonders auf Krankheiten. Er bemüht sich die Epidemien, die ansteckenden Krankheiten, selbst die Ansteckung auf objektive Grundlage zu stellen und er sieht es richtig, dass die Ansteckung durch Berührung weitergeführt wird. Er schreibt an Monavius in Bezug auf die Pestepidemien:

„Mir waren eher Zweifel über die Entstehung, als über die Verbreitung der Pest und diese Entstehung habe ich für meinen Theil, in der Ansteckung festgestellt, ob es vom menschlichen oder ob von was immer für einen Körper es stammen soll. Ich gebe gerne zu, dass die Luft irgendwelcher Förderer der Ansteckung, oder der Verdampfung, oder der verpestenden Ausdünstung ist. Demgegenüber, weswegen ich leugne, dass diese Krankheit, oder Ansteckung von den Sternen in den Körper entsendet werden, dazu habe ich meine annehmbare, sogar — wie ich glaube — die richtigen und unerschütterlichen Gründe. Man hat zu allen Zeiten beobachtet, dass nur diejenigen angesteckt werden, die zu nahe gehen denen, in dessen innersten Theilen die Krankheit schon enthalten ist, oder dessen Kleider, oder Geschirr, oder Gebrauchsgegenstände, oder sonstigen Gegenstände, wenn auch bei anderen Gelegenheiten, berührt werden. Wenn jemand aus eigenem Interesse sich fernhält, sowohl von Körpern, wie von Orten, wird kaum die Pest bekommen. Wir haben — nicht wahr — die Erfahrung gemacht, dass bei grossen Epidemien auch diejenigen gesund geblieben sind, die sich unter ihren vier Wänden eingeschlossen haben und die sich von der Gesellschaft der Angesteckten fern gehalten haben.“

Dudith hat sich viel mit dem Wirkungsmechanismus der Arznei beschäftigt, wie wir es schon vorhin gesehen haben, worüber er oft und eingehend geschrieben hat. Ganz besonders interessiert ihn, was eigentlich die heilende Wirkung ausübt.

„Untersuche mir — schreibt er im Brief an Monavius den 6. August 1582 — ob in Hinsicht ihrer Materie, ihrer Form und ihrer Qualität irgendwelcher Zusammenhang vorhanden ist, zwischen den Arzneien, von denen die Wirkung entstammt. Ob die Sorte der Arznei es ist von der man sagt, dass sie zum Wohle eines bestimmten Körperteile ist, oder dies von dem richtigen Verhältniss der Gestalt, der Materie und der Beschaffenheit abhängt. In der flüssigen Materie ist mehr Wirkungskraft, oder Beschaffenheit, als in der dichten? Warum wirken einige von ihrem Platz losgerissene und leblose Dinge ebenso, als würden sie Lebende sein, oder noch besser, besonders, wenn sie längere Zeit aufbewahrt wurden? Wo steckt die Kraft, wenn die Gestalt anscheinend schon zugrunde gegangen ist? Wie wirken die äusserlichen Arzneien? Ob die Wärme der Haut die Wirkung befördert und zwar in welcher Art und ob denn die Wirkung von der leblosen Gestalt der Arznei ausgeht — so zu sagen — durch die Mitwirkung irgendwelchen strömenden Wesens? Wie dringt die Wirkungskraft der Salbe in den allerinnersten Teile des angegriffenen Ortes, durch Umwege?“

Diese Frage beschäftigte ihn äusserst. Er kann die Heilkraft der Salben bei bestimmten Hautkrankheiten verstehen, aber er bezweifelt — was damals die Ärzte als selbstverständlich hielten, dass auf die Haut gestrichene Salbe im Stande wäre innere Krankheiten zu heilen. Er schreibt an Raphanus einige Tage später als an Monavius:

„Teile mir mit, wie Du darüber denkst, wie es möglich sein kann, dass die Salben in den innersten Teile des Körpers eindringen, in die angegriffenen Teile nämlich und sie die Krankheit dort in Angriff nehmen. Es scheint als würden sie mit Verstand ausgestattet sein, sodass sie das Versteck des Feindes bemerken und geradewegs sie dorthin halten, sie zögern keinen Augenblick und lassen nicht ihre Wirkung vermindern. Jedenfalls ist es gering, was sich auf die Haut schmiert, ein Teil bleibt beim Schmieren an den Fin-

ger haften, teils aber trocknet sie die herumströmende Luft, bevor sie durch soviel Umwegen in den inneren Teile getragen wird."

Nach Dudith's Meinung ist der schwierigste Teil der Medizin, die Wissenschaft der „Arzneimischung“.

Er stellt die Frage der öfteren Ändernlassen der Medikamente, worüber er der Meinung ist, wenn eine Arznei sich bei bestimmten Krankheiten gut bewährt hat, ist es überflüssig mit ungewissen Medikamente zu vertauschen. Seiner Aufmerksamkeit entgeht nicht die Frage, dass der Organismus sich an einzelnen Medikamenten gewöhnt. Darauf bezüglich erwähnt er sich selbst:

„Ich möchte wissen, ob das Tragen der Augengläser die Schärfe des Sehens bewahrt, oder es schwächt. Mein Zweifel hat seinen Grund, denn man sagt im Allgemeinen, dass wenn jemand sich daran gewöhnt hat, so verdirbt das Auge derart, dass es ohne Hilfe seine Aufgabe nicht erfüllen kann. Ich möchte meinem Augenleiden helfen, wenn ich mich nicht fürchten müsste, dass in der Arznei mehr Gefahr liegt, als im Leiden selbst. Wenn wir das Wesen des Sehens besser kennen möchten und nicht bei der Schale sogleich stecken bleiben würden, wie es uns gewöhnlich auch bei den anderen Geheimnissen der Natur geschieht, sondern gleich zum Kerne gelangen, und das Warum? somit sehen könnten, möchte ich nicht so Ungewiss sein.“

Wir haben das Wesen der Dinge, den Kern zu suchen und aufschliessen, denn bis wir es nicht erkannt haben, bewegen wir uns auf der Oberfläche. Das ist eine bedeutungsvolle Betrachtung in jener Zeit, wo nur einige äussergewöhnliche Persönlichkeiten dies zum Erforschen sich vornahmen. Die Mehrzahl der Mediziner und die Konservativen, die von altersher eingewurzelten Theorien betonten, waren stärker und so blieb Dudith's Wort wirkungslos. Obzwar er den Weg gewiesen hat, wie man weiter und vorwärts kommen könnte.

Aus den Briefen Dudith's können wir lesen, dass er das Trinkwasser aufkochen liess, was aber nur teilweise eine bewusste Handlung war, denn er schreibt unter anderem an Raphanus:

„Nachdem beim Aufkochen des Wassers die feineren Teile und die dichterem verdampfen und die von der Erde stammenden Teile zurückbleiben, handele ich richtig, wenn ich das Trinkwasser am Feuer aufkoche? Denn Du weisst, dass ich kein Weintrinker bin. Ferner: welche ist die beste Art des Wasserkochens, und zuletzt: welches ist das allerbeste Wasser, das Quellwasser, Brunnenwasser, Regenwasser, oder Flusswasser? usw.“

Und in einem anderen Briefe hat er Zweifel über das Aufkochen jeder Art Wassers, denn der Ursprung des Wassers ist verschieden, anders, wenn vom sandigen Boden, anders, wenn es vom steinigen Boden aus den Bergen hervorbricht. Aus der Tiefe der Erde werden verschiedene Mineralien aufgelöst, dessen Eigenschaften zweifellos Spuren hinterlassen. Deswegen stellt er die Frage an Monavius, welche die gesundesten Quellen sind.

Ausser den Quellen, werden auch die Heilkräfte der Bäder untersucht von Dudith. Er stand in lebhafter Korrespondenz mit Thomas Jordan, der ein Werk über die mährischen Bäder zu schreiben beabsichtigte und wollte von ihm Rathschläge erbitten. Es ist möglich, dass in dem Archiv von Gotha aufbewahrten Briefe Dudith's hierüber Näheres zu lesen wäre. Über die Heilbäder Ungarns schreibt er Raphanus:

„Früher gab Georgius Vernerus ein Buch über die wunderbaren Wassern Ungarns heraus. Ihr Schwefel und Eisengehalt ist zweifellos, da sie solchen Geruch ausdampfen, andererseits, weil sie Geschwülste und Geschwüre austrocknen. Man sagt, dass Gichtkranken vollkommen geheilt werden, ausschliesslich dadurch, dass sie darin sitzen und baden.“

Im selben Brief macht er lächerlich die Meinung des arabischen Arztes, nach dessen Auffassung eine Jungfrau sich befruchten kann durch im Bade enthaltenen Männersamen.

„Was Du über die Jungfrau schreibst, bestärkt mein Urteil. Ich wünschte, dass Du die Geschichte des Arabers über den Männersamen, welcher die jungfräulichen Gebärmutter verschlungen hat, als von die Schamlosigkeit unterstützende Person Erfundenes hielten möchtest. Denn wie könnte der Samen, besonders an so feuch-

tem Orte so lange bleiben ohne auseinanderzufließen. Ferner wie kann er die lebensfähige Wärme behalten, selbst wenn nur für einen Moment, ausserhalb der Gebärmutter, wenn er auf die Erde, oder Stein, oder auf anderen Dingen fällt. Das ganze ist nur so ausgedacht. Weidlich lüstern und mit besonderer Wärme gesegnete Gebärmutter musste die Jungfrau haben, welche wahrscheinlich mit auseinandergespreizten Schenkeln und mit den Händen auseinander gezogenen Schamglieder sich auf diesen Platz gesetzt hat. Das widerspricht dagegen der jungfräulichen Schamhaftigkeit."

Die Krankheiten müssen beobachtet werden, sie müssen rechtzeitig diagnostiziert, und mit entsprechenden Medikamenten kuriert werden. Bei gefährlichen Krankheiten darf nicht gewartet werden. In dem Brief vom 24. August 1579 an Raphanus kritisiert er Massa's Buch über die „französische Krankheit“:

„...eine besondere Kur habe ich an einem Geschwür der Luftwege gesehen. Es schien mir seltsam zu sein, dass Massa bei einer sehr hässlichen Erkrankung den ganzen Winter abgewartet hat, bevor er die Heilung begonnen hat. Das habe ich einesteils für gefährlich, anderenteils für unnötig gefunden. Bedenke noch hierzu, dass die Krankheit sich verstärkt unter so langem Waffenstillstand, so sehr, dass sie später schwerer zu bekämpfen ist. Wie wenn man die ungeeignete Luft künstlich nicht verbessern könnte und mit warmen Badezimmer sie nicht mässigen könnte. Ich halte es für einen grossen und vorurteilsvollen Unfug von Seiten der italienischen Ärzte (und vielleicht auch von den anderen Ärzten), die weiss Gott auf welche Zeit warten und die Kranken mit dem ständigen Warten eher peinigen. Warum greifen sie nicht sogleich die Waffen, sobald der Feind uns angreift? vielleicht müssen wir warten, dass wir vorher zum Boden geworfen werden, betreten werden und unsere Kraft verzehrt und vollständig abgeschwächt werden soll. Gewiss ist fast in jeder Wissenschaft gross die Tyrannei der Gewohnheit und des Vorurteils der alten Zeit, die züggellos den freien Geistern befiehlt. So geschieht es, dass Viele das Bessere sehen, trotzdem das Schlechte befolgen, wie von einer religiösen Andacht gefesselt."

Diese grundlegende Äusserung Dudith's bezieht sich nicht nur auf die Medizin, sondern auch auf die allgemeine Politik.

In ähnlichem Sinne sprach er am Konzil von Trident, wo er verkündete, dass man nicht diskutieren, sondern handeln muss, denn „die grösste Stärke der Heretikers unsere Schwäche ist“.

Wenn die Kirche — nach Dudith's Meinung — die Reforme angenommen hätte, wäre seine Stärke gewachsen. Dass man die Stärke der Kirche nicht niedertreten und wesentlich schwächen konnte, lag daran, dass die Reformatoren nicht genügend stark waren und nicht einheitlich aufgetreten sind.

In den Kenntnissen der Tätigkeit und Gedankenganges Dudith's, welches wir eben in den einzelnen Bemerkungen, die er so nebenbei gemacht hatte, erlernen können, können nur seine klare Urteilsmöglichkeit und dialektisches Denken nur dann uns aneignen, wenn wir die Dinge in ihrer Bewegung, in ihrer Entwicklung, in ihrer Umgebung und in ihrer weltanschaulichen Situation untersuchen. Dudith war kein Arzt, aber sein Gesichtskreis, sein Wissen war auf allen Gebieten der Kultur und Wissenschaft so breit, dass er auch in speziell fachlichen Fragen die wesentlichen Tatsachen bemerken konnte. Es interessierten ihn fast sämtliche, damals aktuellen medizinischen Fragen. Nichts entging seiner Aufmerksamkeit. Er suchte das Wesen der einzelnen Krankheiten. Er war auf den Ursprung der Sachen neugierig. Nicht die Spekulation, nicht die trockene Philosophiererei, und auch nicht das kritiklose Übernehmen der Meinungen einer Autorität war für ihn ausschlaggebend, sondern nur die Erfahrung, die Übung und das was wir mit unseren eigenen Augen sehen können.

Diese Zusammenfassung zeigt uns ausschliesslich die Denkungsart Dudith's in der Medizin. aber wenn wir die weiteren Werke, die Reden, die er über Religionsfreiheit, Gedankenfreiheit, und über die Menschenrechte verkündet hat lesen, dann entfaltet sich vor uns ein ungarischer Humanist des 16. Jahrhundert, welcher weit sein Zeitalter voreilte. Er zeigte den Weg der Fortentwicklung, welcher nicht konsequent nachgefolgt wurde, weil viele — wie wir es gesehen haben — ihn als Stümper betrachteten. Er war kein Arzt und vor allem war er als Politiker bekannt, selbstverständlich waren die

Fachchauvinisten nicht geneigt seine Wegweisungen zu folgen. Obzwar viele und hier müssen wir in erster Reihe Thomas Jordan erwähnen, Dudith's Ratschläge sehr hoch schätzten. Die weitere Aufgabe der Geschichtsforschung ist diese Wirkungen zu untersuchen.

Die Nachwelt hat sich mit Dudith's Fachaufzeichnungen sehr wenig befasst, es war nicht mehr interessant in den späteren Erfolgen der Wissenschaft Dudith's Einfluss zu suchen. Was die späteren Ärzte auf Grund der Dudith'schen Vorstellungen erschaffen haben, das haben sie an ihren eigenen. Namen geheftet und es gelangte in dieser Form in die allgemeine Geschichte der Medizin. Unsere Aufgabe ist es, dass wir die Wirksamkeit unseren fortschrittlich denkenden Vorfahren aus alter Zeit richtig einschätzen sollen um sie auf jene Höhe zu erheben, welche sie verdienen; nicht nur deswegen, um die geschichtlichen Tatsachen zu registrieren, sondern unserer Tätigkeit und unserem Denken ein Beispiel zu stellen.

РЕЗЮМЕ

В XVI. веке письмо — как литературный жанр — пользовалось большой популярностью, потому что оно является более непосредственным, большим и кратким. В очерке говорится о письмах венгерского гуманиста András Dudith, написанных к Raphanus, Hageck и Monavius. Dudith не был врачом, но с широким кругозором даёт объяснение на вопросы раздражения, механизма действия лекарств, методов исследования лечебного действия минеральных источников и курортов. Очерк знакомит с медицинским мышлением и с краткой историей его жизни.

A VESZPRÉMI PUTEUS LEPROSORUM

Írta: PALLA ÁKOS (Budapest)

A magyar egészségügy az első évezred küszöbén — hasonlóan más európai nemzetekhez, melyek sorában talán csak a német, francia és spanyol területek gyógyítói ellátása képez kivételt — alig számba vehető. E ténykedés az államalapítás korában, ha szerepet játszik, alárendelt és karitatív jellegű, s mint ilyen, maradandó nyomot igen keveset hagyott a későbbi századokra.

Magyarországot tekintve elhangzottak állítások, hogy az első emlékek, a leprosoriumok keletkezése I. István (1001—1031) korára tehető. Ezt a feltevést azonban nem támasztja alá olyan kézzel fogható komoly adat, mely a szervezés alatt álló hűbéri állam eme periódusában ezt bizonyítaná. E korban nem lehet beszélni mai értelemben vett városról, még kevésbé bármilyen keretű szerves településről, hol akár leprásról, akár más fertőző betegről intézményes gondoskodás történhetett volna. Ismerve a magyarság belső szerkezetét és állapotát, a hűbéri állammal kapcsolatban tett megállapítás minden jogosultságát el kell fogadni. A környezet, a külföld haladottabb, de nincsenek kapcsolatok, nincs kiépítve a kultúrjavak importja. A kalandozások korának emlékei nem ezeket szolgálták. Politikai és gazdasági elrendeződés állapotában él a magyarság első százada. Ekkor keletkezik I. Lászlónak tulajdonított oklevelünk, mely orvostörténeti vonatkozású nyomokat tartalmaz. Emlékeink feltárása és megbecsülése kötelező, azonban olyan mértéktartással, mely nem üt rést az objektív szemléleten és következtetéseit a tárgyi igazságból,

az okleveles adatokból vonja le, majd megállapításait, ha szel-
lemesen is építi fel, mégis kizárja azt, ami becsülendő volna,
ha nem a fantáziára támaszkodnék.

Az orvostörténeti múlt hagyatéka között időben első a
veszprémi „puteus leprosorum”, melyet 1082. április 29-én
kelt királyi oklevél említ. Ezt korábban többen és tévesen ma-
gyarították s így az újabb kutatás eredményeként az eddig meg-
honosított következtetések és állítások helyreigazítása szük-
ségesnek látszik.

Nékám Lajos A magyar bőrgyógyászat emlékeiből című
művében a következőket írja:

„Szent Lászlóról fel van jegyezve, hogy 1082. május 3-án meg-
látogatta a leprások sírgödrét (descendit ad locum, qui dicitur
puteus leprosorum) a veszprémi Szent Mihály templom mellett.
E „puteus” szót némelyek helytelenül kútnak fordítják. Ennek
nincs semmi értelme; inkább lehetne börtönre, vagy kényszer-
kórházra gondolni; a németek der Aussätzigen Loch, Siechen-
Gefängniss, Spital der Guten Leute, Gutleuthof stb. nevek alatt
börtönszerű kórházakat értettek.”

Megállapításainál Linzbauernek a Zeitschrift für Natur und
Heilkunde című folyóiratban 1850-ben megjelent cikkére hi-
vatkozik.

Valószínűleg Nékám hatása alatt, Szatmári így ír:

„nálunk arra is van adat, hogy a leprában elhaltakat, külön he-
lyeken, külön gödrökben ásták el. Ez egyúttal a lepra első biztos
történeti nyoma hazánkban: szent László királyunk 1082-ben a
veszprémi érsekség vizsgálatát elrendelvé „Krystyeg” közelében
a poklosok temető gödrére (puteus leprosorum) akadtak.”

Magyary Kossa Gyula Magyar orvosi emlékek első köteté-
ben részben ellentmond Nékám állításának és azt a követke-
zőkben összegezi:

„Küllő helyiség határában is volt egy ilyen puteus leproso-
rum (mindég a magyar vulgáris név nélkül). Ezt a kifejezést min-
den eddigi közlő a bélpoklosok kútjának fordítja, de már Nékám
rámutatott arra, hogy ennek nincs sok értelme és valószínűsége.
Viszont úgy vélem, Nékám fordításának („a leprások sírgödre”)

éppoly kevés a valószínűsége. Minthogy a puteusnak nemcsak kút az értelme, hanem verem, barlang, földalatti börtön (eine Grube, ein gegrabenes Loch, ein Schacht, ein unterirdisches Gefängnis für Sklaven, Georges szótárában), ennél fogva nézetem szerint a puteus leprosorum földalatti vermet, vagy barlangot jelent, ahol a poklosokat elkülönítve tartották.”

Végezetül az oklevél tartalmát tekintve írja, hogy „az eredetiből nyilvánvaló, hogy Szent László ott sem járt, hanem a notáriusát s egy másik emberét küldte ki oda a határok megállapítására és nem a rex descendit, hanem a magna via.”

A Révai Lexikon a bélpoklosság címszó alatt Nékám korában hivatkozott művére való utalással a következőket rögzíti: „Szent László elzarándokolt a leprások sírjához a veszprémi szent Mihály-templomban.”

Lényegében, ha e két álláspontot vizsgáljuk, azok csekély eltéréssel azonosnak nevezhetők, sírgödör vagy föld alatti verem, netán kényszerkórház a leprások vonalán, bármekkora aggály mellett is, azonosak. Tekintve, hogy e két kutató ennek alapján egymással szemben lényegeset nem tisztázott, mert nem volt közöttük ellentét, ezért az oklevél — mely köztudomásúan a XIV. század első feléből származó hamisítvány — és az abban leírt terep vizsgálendő, hogy azután az itt feltárt adatok lehessenek döntők a puteus leprosorum kifejezés jövő sorsát illetően.

Tárgyunk szempontjából nem lényeges ugyan, de megemlítem, hogy az eddigi kutatók általában az oklevél keletkezéséről minden további megfontolás nélkül az eredeti szövegben feltüntetett időpontot fogadják el fordításaikban, holott nem ez a valóság; a helyes időpont 1082. ápr. 29. Az oklevél szavai szerint „... post incarnationem domini nostri Jehsu Christi millesimo atque LXXXII. anno tertio Kalendas Maii” ez pedig fenti keltezés. Május 3-a a quinto Nonas Maii.

Az oklevél a veszprémi egyházi birtok területének körülhatárolására kiküldött bizottság megállapításait foglalja magába, így János veszprémi püspöknek, István főesperesnek és Ondurnik dékának kérésére László kiküldi notáriusát, Barna-

bást és Gwg bakonyi ispánt, kiknek jelentését oklevélbe foglaltatja és pecsétjével megerősíti.

Ha a középkori magyar oklevelek szövegét vesszük vizsgálat alá, megállapítható, hogy a határjárásokkal, adományozásokkal, birtokterület kitűzésekkel kapcsolatban fennmaradt szövegek mindenkor, következetes szokással olyan tárgyakhoz kötik a megjelölést, melyet általában nem emberi kéz alkotott: kopott szikla, patak medre, három fa stb., elvértve malom, ez viszont századokon keresztül áll azon a helyen.

Mindezekből kiindulva, alapos figyelemmel arra, hogy az eddigi megállapításokat nem tartottam elfogadhatónak, tisztázni kívántam az oklevél helymegjelöléseit és ennek során a puteus szó erőszakosan átvitt értelmét, különös tekintettel az okmány korai keltezésére. Abból a feltevésből indultam ki, hogy adott esetben döntő a terep és annak tüzetes vizsgálata ennél is inkább, mivel a tertier korú karszt, melyen Veszprém fekszik, bő az alsó szintű karszt-vizekben, így tehát egy kút élettartama századok során sem merülhet ki.

Az oklevél vonatkozó szövege a következő:

„Circa Basilicam Sancti Michaelis prima meta... De hinc venitur ad locum, qui dicitur Krysttyeg: ex hinc ad magnam viam, quae adjacet protensa versus Albam et descendit ad locum, qui dicitur puteus leprosorum.”

Miután pedig a bazilikával vonatkozásban kutat nem kellett keresni, a Fehérvár (Alba) felé vezető nagy út (magna via) mentén fekvő kutakat tettem vizsgálat tárgyává: A várostól kb. 2 km távolságban volt és van ma is a puteus leprosorum, amely egyben a városnak legmesszebb fekvő kútja. Védett helyen fekszik, karsztos sziklák karéjosan zárják körül és a völgy másik oldalán a Séd patak mentén lejt a nagy út. E kút ma is működik, forrásai olyan bőségesek, hogy a közelmúltban, bekapcsolták a veszprémi vízellátásba. Azonban midőn feltevéselem azonosítása következett, elgondolásom megdőlt, mivel a kút nem a bélpoklosok kútja nevét viseli, hanem századok óta Aranyos kútnak nevezik.

Az okirat helymegjelölésének fontosságát alapul véve, eme újabb név, a későbbi idők esetleges határjeleinek megállapítását tekintve, újabb levéltári kutatást tett szükségessé. Ennek eredményeként a veszprémi káptalani magánlevéltár; 1749. Veszprém — Metalia 21. szám alatt levő oklevele eldőnti a kérdést.

Veszprém városára vonatkozó földesúri joghatóság vitás ügyében Padányi Biró Márton püspök és a káptalan között 1749. május 16-án kötött egyezség megállapítja a káptalani városrésznek a püspöki városrésztől elválasztó határvonalát.

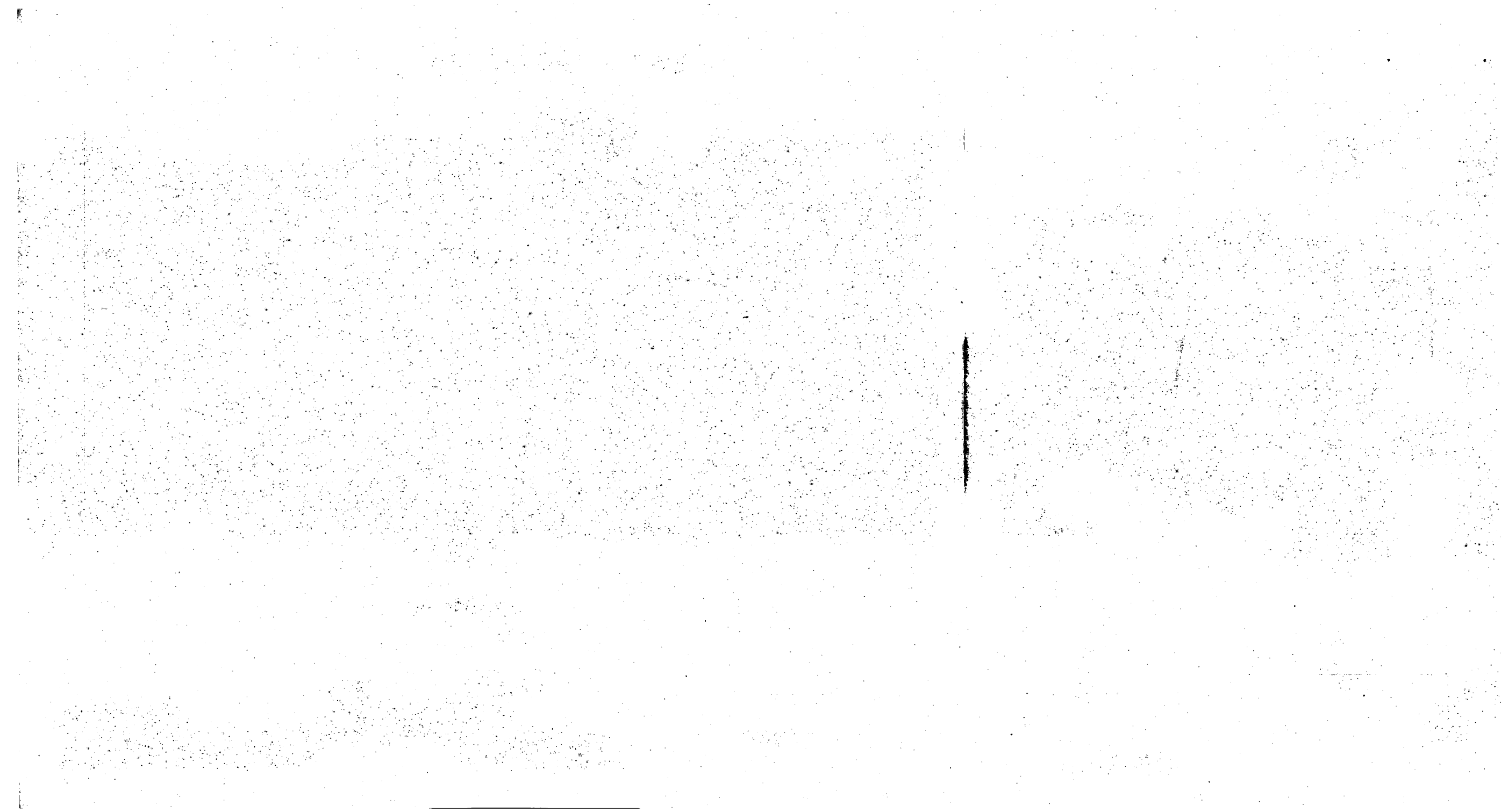
Bevezetésként előadja, hogy az idők viszontagságai szinte teljesen elpusztították a határjeleket. A régi határjeleken azokat érti az egyezséglevél, amelyeket László 1082-es diplomája, a „*Metales S. Ladislai regis*” tartalmaz és ezekről szólva a következőket mondja:

„*Ex omnibus attamen inibi assignatis signis Basilica Sanctae Margaretae in antiquis rudibus actu quoque apparens demonstratus, item magnus lapis actu vulgo Ördögrágtakó nominatus et leprosorum puteus, iam vulgo Aranyoskút apellatus, lumen et manuductionem praebere et antiquum quoque metalium ductum a potiori seccus de fluxum praeter labentis fluvii, vulgo Seéd vize versari dignoscebatur.*”

Összefoglalva az eddigieket, a korábbi alapján megállapítom, hogy nekünk, magyaroknak 1082-ben nem volt leprakórházunk, László király, ha járt is Veszprémben, nyilván nem a leprások sírjához zarándokolt, s aki pedig a puteust kútnak fordította, kizárólag az mondott értelmeset.

Stessel József Adalékok Sopron vármegye történeti földrajzához c. 1906-ban megjelent dolgozatában a következőket mondja:

„A Sopron vármegyében előforduló puteus leprosorum fekvésére nézve ez alkalommal határozottan megállapítható, hogy a belpoklosok kútja az idézett 1245. évi adat tanúsága szerint Küllő helyiség déli határ részében lévén, az Ikva patak jobb partjától déli irányban megindult határjárás a keleti határvonal mentén érintette a kérdéses kútnak, mely azonban ma e néven ismeretlen.”

Meggyőződés, hogy ha akár Nékám, akár Magyary Kossa ismerte volna akár ezt az oklevelet is, a puteust meghagyta volna puteusnak, mert nyilván nem hitték azt, hogy Küllő közsében is leprás-kórház létezik.

Egyébként Calepinus Baselben megjelent 1568. évi kiadású, öt nyelvű szótárában a puteusról a következőket írja:

„Differt autem puteus a cisterna quod ille suas habeat aquas ex terrae venis manantes cisterna adventitias, hoc est fluvias colo perpuratas.”

Szenczi Molnár Albert, Pápai Páriz, Dentzler, Frisius szótár-
raikban a puteust kútnak tüntetik fel és e szónak minden származéka kúttal áll vonatkozásban.

Pomay 1785-ben megjelent Cornucopiájában Plautusra való utalással a következőket mondja:

„Tief begrabener Brunnen, tiefes Gefängniss, wohin man einen steckte.”

Tehát ezek szerint föld alatti tömlőc értelme is van e szónak, átvitt értelemben, amely annál inkább is világos, mivel délen és keleten, ha vízhiány miatt a ciszternák kiürülnek, abban gonosztevőket is tartanak. A német Loch szónak ezek alapján analógiaként való használatával kapcsolatban állást foglalni felesleges, mivel a tárgyi adottságok esetünkben az efajta kifejtéses tapogatódzást határozottan elzárják.

Így e kutatás eredménye gyanánt a puteus kérdést helyesbítettnek és lezártnak lehet tekinteni.

Irodalom

Nékám Lajos: A magyar bőrgyógyászat emlékeiből. Bpest, 1908.,
A budapesti m. kir. tudományegyetem új klinikája a bőr- és
nemibetegek számára. Bpest, 1915.

Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941.

Magyary Kossa: Magyar orvosi emlékek. Budapest, 1929.

Szumovszky: Az orvostudomány története. Budapest, 1939.

Révai Nagy Lexikona. Budapest, 1911.

- Mayer Ferenc Kolos*: Az orvostudomány története. Bpest, 1927.
- Varjas Béla*: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár, 1943.
- Vámossy István*: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901.
- Miller René Fülöp*: Kampf gegen Schmerz und Tod. Berlin, 1938.
- Pagel*: Geschichte der Medizin. Wien, 1862.
- Haeser*: Lehrbuch der Geschichte de Medizin und der Volkskrankheiten. Jena, 1845.
- Siebenhaar*: Terminologisches Wörterbuch der medizinischen Wissenschaften. Leipzig, 1850.
- Demko*: A magyar orvosi rend története. Budapest, 1894.
- Laignel—Lavastine*: Histoire générale de la médecine. Paris, 1934.
- Szentpétery*: Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bpest, 1923.
- Kumorovitz*: Veszprémi regeszták. Budapest, 1953.
- Fejér*: Codex diplom. hung. eccles. ac civilis. Budae 1829.
- Fejérpataky*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885.
- Zubriczky*: Az európai nagy lepra-járvány története. Bpest, 1924.
- Sebestyén*: Contributioni la istoira spitatilelor din Cluj. Cluj, 1932.
- Linzbauer*: Codex sanitario medicinalis Hungariae, Budae, 1832—61.
- Batthány*: Leges. Claudiopoli, 1827.
- Wenczel*: Okmánytár. Pest, 1856.
- Wachtel*: Zeitschrift für Natur und Heilkunde. Buda, 1850.
- Pray*: Spec. Hier. Hung. Pozsony—Kassa 1776—79.
- Szilágyi*: Magyar nemzet története. Bp., 1890.
- Hóman—Szekfü*: Magyar történelem. Bp., 1935.
- Erdélyi László*: Magyar történelem. Bp., 1936.
- Henschler*: Vom Abendland. Hamburg, 1794.
- D. A. Zambaco*: La lepre a travers les siècles et les contrées. Paris, 1914.
- Szatmári Imre*: Fracastoro Jeromos tankölteménye a francia kór-ságról. Budapest, 1909.
- Dr. Gutheil Jenő* szóbeli közlései.

РЕЗЮМЕ

Очерк корректирует до сих пор ошибочно объяснённые данные документа истории венгерских лепрозных эпидемий позднего средневековья. В нём переоценены данные документа и объяснено значение названия „колодца прокажённых“, оставленного и до настоящего времени. Исходя с необоснованных аналогий, давнишние авторы переводили слово „колодец“ на больницу и таким образом, на основании неправильного перевода текста, делали вывод, согласно которому в Венгрии действовал бы лепрозорий уже в конце XI. века. Но с этими связанными библиотечные исследования опровергнут прежние утверждения.

Здесь идёт речь не о больнице, но о поселении прокажённых, многоводный колодец которого — точно по этой простой причине — остался и до настоящего времени.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung berichtet eine bis heute falsch ausgelegte dokumentarische Belegstelle zur spätmittelalterlichen Geschichte der Lepraepidemien in Ungarn. Sie gibt die Umwertung einer vom Jahre 1082 datierten Urkunde und die Feststellung des bis heute erhaltenen Brunnens der Aussätzigen. Frühere Forscher hatten, mit nicht stichhältiger Heranziehung von Analogien, die lateinische Bezeichnung des Brunnens mit dem Wort „Spital“ übersetzt und zogen auf Grund dieser falschen Deutung, die Schlussfolgerung, es hätte am Ende des XI. Jahrhunderts in Ungarn ein Lepraspital gegeben. Die diesbezüglichen Archivforschungen machen jedoch diese frühere Behauptung vollauf zunichte, es kann, wie im Westen, nur von einer Kolonie der Aussätzigen die Rede sein, deren Brunnen, wasserreich, wie einstens, es heute noch ist.

AZ ELSŐ MAGYAR ORVOSNŐ

Írta: dr. KATONA IBOLYA (Budapest)

Szinnyei: „A magyar írók élete és munkája” c. művében pár jelentéktelen sorban emlékezik meg az első magyar orvosnőről, Hugonnai Vilmáról. Hátrahagyott kéziratai tanúsítják, hogy hazánkban a XIX. század utolsó harmadában milyen makacs elszántságra volt szükség s milyen nehéz harcot kellett vívni azért, hogy a nők is érvényesülhessenek a különböző magas grádushoz kötött pályán.

Hugonnai Vilma 1847. szeptember 20-án született Nagytétényben. Apja szentgyörgyi gróf Hugonnai Kálmán, anyja tomesi Pánczély Riza volt. A hét gyerek közül Vilma az ötödik. Anyja rendkívül szigorú hozzá, többet követel tőle, mint a többi gyermekétől. Nehezen hajlítható, komoly, koraérett gyerek. A betű a mindene. Házi tanító tanítja az elemi osztályok tárgyaira, majd 4 évet tölt el Budapesten Prebstel Mária leánynevelő intézetében. Édesanyja látva nagy könyvszeretetét, többször biztatta: „tanulj, hogy boldog légy!” De segíteni, utat mutatni leányának nem tudott, mert korán elhunyt.

1865-ben férjhez ment Szilassy György földbirtokoshoz. Eleinte Parádpusztán, majd Pándon lakott. A Szilassy-családnak komoly könyvtára volt, de abból öt sem az új, sem a régi regények nem érdekelték, kizárólag a népszerű nyelven írt természettudományos könyveket bújta. A fővárosi könyvkereskedésekből egymásután érkeztek számára az új kiadványok. Férje — hirtelen, lobbanékony természetű ember — nem tudta megérteni, miért nem köti le a háztartás, a gyermeknevelés az ő asszonyát.

Szilassy György svájci lapokat járatott. Ezekből nem egyszer nevetve olvasta fel feleségének, hogy a zürichi egyetemek megnyitották kapuikat a nők számára, és a világ minden tájáról sereglenek oda a különböző nemzetiségű nőhallgatók (1869-ben).

Dr. Hugonnai Vilma
(1847—1922)

Ahányszor csak a nők magasabb iskolai képzettségéről esett szó közöttük, vagy tanulási vágyáról tett említést, veszekedéssé fajult társalgásuk. A diszharmóniát növelte, hogy férje magatartása mind durvábbá vált.

Családi életében nem lelte örömét. Makacsul hangoztatta: a nő elsőrendű hivatása a család, a gyermeknevelés — de nem egyedüli feladata. Nem a köztük levő 20 év korkülönbséget jelöli meg eltávolodásuk okának, hanem szellemi igényeik kü-

lönbözőségét. Nem panaszkodott, de töprengett, hogyan tudna sorsán javítani, hogyan érhetné el tanulási vágyának kielégítését? Minden érdekelt, ami élő anyag volt, ami fejlődött. Ha környezetében valaki megbetegedett, megsebesült, ő kötözte, gyógyította. A sok vita, veszekedés azonban kimerültté tette. Életkedve csökkent. Férje — rokonai biztatására — Pestre viszi orvoshoz. Az orvos egyetlen gyógymódot ajánlott — a szórakozást. Hugonnai Vilma gondolkodóba esett, miféle betegség lehet ez? Mikor már harmadszor keresték fel az orvost, megkérdezte tőle, alkalmasnak tartaná-e őt az orvosi pályára? Az orvos meglepetten válaszolta: „sohasem láttam erre alkalmasabb egyént!” Az orvos nevét írásaiban nem említi.

Abban a pillanatban feltűnt előtte gyógyulásának útja. Határozott. Hazatérnek Pándra. Fia, György ekkor 6 éves. Szorongó, féltő anyai szíve a legjobb nevelőt választja számára. Az aznapi vita hevében eldőlt sorsa. „Ha oly nagy boldogságnak tartja a tanulást, menjen Zürichbe, én nem ellenzem” — jelenti ki férje. Összecsomagoltak. Apjához, Nagytéténybe utaznak. A családi tanács határozott. Mehet Zürichbe, tanulhat, de pénz nem adnak neki. Nem is számított anyagi támogatásra. Ekszerei, ezüstjei egy részét már eladta, gyémántjait megtartotta további költségeinek fedezésére. Jó előre kidolgozta úttervét. Elutazása előtt dús haját rövidre nyiratta, fogait dr. Bartha Váci utcai fogorvosnál rendbehozatta.

Füti a vágy megismerni az orvostudományt, mert orvos akar lenni, — orvos a hazájában. 1872-ben a zürichi egyetemeken a külföldieket rendes hallgatóként vették fel. Útlevelet és erkölcsi bizonyítványt kellett felmutatniok s bizonyos előképzettséget is megköveteltek tőlük. Hugonnai Vilma Zürichben a Hotel Schwertben szállt meg, majd a pedellus ajánlatára átköltözött Brunskoékhöz. Vidám, fiatal lányokat talált itt (6 orosz, 1 finn és 1 bolgár nőt), akik szintén az egyetemre jártak. Rendszerint az étkezéseknél találkoztak. Egyik alkalommal a penzió tulajdonosa felolvasta a zürichi Freitagszeitungból Metta Welmer vegetarianizmust dicsőítő cikkét, ennek hatása alatt vegetáriánus lett.

1873. április 1-én Brunskóéknél letelt a fél évre szóló lakás-szerződése, átköltözik Halten Strasse 33. sz. ház III. emeleti lakásba özvegy Führsperch Sulzberger asszonyhoz. Ez a lakás igen kedvező helyen feküdt, későbbi főnöke, Prof. Rosé háza mellett. Sokan sajtóságos életmódja iránt érdeklődtek és felkeresték. Így ismerkedett meg Escher kisasszonnyal, aki vagyónát kórházak támogatására fordította, akinél a vegetáriánizmust dicsőítő cikk írója társalkodónő volt. Egyik előadásában Ludimar Hermann az egyetem egészségtan tanára megemlítette, „él közöttünk valaki, aki bebizonyítja, hogy teljes szellemi frissességben vegetáriánusként is lehet élni.” Az özvegnél nem volt zavartalan a tanulás, ezért egyik társnőjével a Rémi- és Plattenstrasse sarkán felépült Phönix-penzióban 60 frankért egymásbanyiló két szobát béreltek.

A zürichi egyetemen főleg a szaktárgyak tanulására fordított sok gondot. Hazájában óhajtott letelepedni s így annak idején az érettségit és államvizsgát Magyarországon akarta letenni. Kitartó szorgalommal, vasakarattal gyarapítja tudását. Az egyetemi esztendőök kemény munkáját siker koronázza. Disszertációt írt: „Das erste Hundert Croupoperations in Zürich” címmel. 1879. február 3-án megkapta orvosdoktori oklevelét. Másfél évig prof. Rosé sebészeti osztályán, mint segédorvos dolgozik. 7 évig él Zürichben. Hiába kínálnak neki jó állást Svájcban, haza vágyik.

1879. februárban tért haza. Nosztrifikálni akarta diplomáját. Nem számított rá, milyen kemény ellenállásba fog ütközni. Hazánkban ő az első nő, aki az orvosegyetem ajtaján kopogtat. 1881. március 31-én érettségi vizsgát tesz, majd 1882 májusában nosztrifikálási kérelmét benyújtja az egyetem dékánjához. A tanári kar kedvezően dönt, de a rendkívüli kérést jóváhagyásra Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztik fel, aki a kérelmet megtagadta. Az elutasításba nem tud belenyugodni. „Úgy vélem, ahol inconpatensek hoznak határozatot, helyén van a vétő, de ahol szakemberek az ügyek megvizsgálása után adják véleményüket, ott csak beleegyezésről lehet szó.” Rendkívül bántja a rideg visszautasítás. „Megvallom, az ambíció hozott hazámba vissza! Kecseg-

tetett a remény, hogy azt, amit más nő, más országban ki tudott vívni, ki fogom én is hazámban vívhatni. Magyar nő vagyok, mi sem természetesebb annál, mint hogy hazámban óhajtottam letelepedni. Hol remélhet a polgár szívélyes fogadtatást, ha nem hazájában?..."

Trefortnál többször volt audiencián. Az egyik alkalommal a miniszter azt mondta: „a nők felforgatnák az államot, ha a tudományos téren egyenjogúsítanánk a férfiakkal”. Hugonnai Vilma felteszi a kérdést: „micsoda alapokon nyugodnék az az állam, melyet egynehány intelligens nő felforgathatna? Szégyelném, ha ilyen államnak volnék a gyermeke”. „Hogy tudományosság több zűrzavart idézne elő, mint tudatlanság, nem bizonyítja Schweiz, ahol először nyíltak meg az egyetemek nőhallgatók számára. Minél értelmesebbek a nők, annál üdvösebb lesz befolyásuk.” Trefort biztatja „praktizáljon úgy, mintha tíz diploma volna kezei között, sem a hatóság, sem mi nem leszünk útjában”.

Trefort felhívja az új szülésznői kóroda tanárját „fundálja-nak egy állást Hugonnai Vilma részére a kórodán, mellyel ő is, én is meg legyek elégedve, mert kijelentem, mindent az egyénért, semmit az ügyért”.

A dékán az orvosi tanári karral történt megbeszélés után azt válaszolta, hogy csak két állást ismerhetnek el: orvosi és szülésznői állást. Segédorvos csakis hazánkban graduált orvos lehet. A főmadámi állást megkaphatja, ha akarja.

Hugonnai Vilma úgy érzi, hogy mélységesen megalázták, nem a grófnőt, „mert a születési cím alárendelt előttem, de mint tudornő, mely címet hazám sem vonhat meg tőlem, habár megvonhatja a jogokat, melyek az itt előírt szigorlatok letétele után velejárnak”. A szülésznői vizsgát mégis letette. Dolgozik, továbbképzzi magát, de nem nyugszik bele a történetekbe, nem elégszik meg a szülésznői állással, „mert a baba törvényes joga a köldökzsinór elvágása és az újszülött, a gyermekágyas tisztántartása. Ezt megteheti a legegyszerűbb parasztasszony, azt megtehetni nem szükséges ennyi évi szakadatlan tanulás!” „Ha ezen joggal megelégedném ma — nem volnék érdemes arra, hogy írni-olvasni megtanítottak.”

Nem sajnálja, hogy hazajött. Nem csügged, mert azt tartja: „az én kardom a tudomány, az én pajzsom a munka; kardomba dőlök, melytől megfosztani csak a tényleges halál fog, használni fogom a pajzsom ott, ahol tért kiérdemelhetek!”

1883 telén Trefort meghallotta, hogy egy barátjának lányát, aki már 3 éve állítólag gyógyíthatatlan betegségben szenved, Hugonnai Vilma 3 hónap alatt talpraállította. Audienciára kérteti. Biztatta, hogy más formában nyújtson be kérvényt, s azt ő kedvezően fogja elintézni, de a nők számára precedenst nem akar teremteni. Jóindulatát megköszönte, „csak törvényes formát ismerek, mást nem fogadok el” — mondotta. Ezzel a vizsautasítással betette maga mögött az ajtót.

Hugonnai Vilma és Szilassy György egymás mellett éltek, de külön világban. Szilassy György vagyonának kevés maradvékából éledgél, Hugonnai Vilmát a családfenntartás gondja is terhelte. Leányokat, asszonyokat kezel, gyógyított, kiterjedt szülésznői praxisa volt. Betegei szerették. Büszke volt arra, hogy bíztak benne.

Családi életében a nyugalom, a kölcsönös megértés nem állt helyre, annak ellenére, hogy férje igyekezett kedvébe járni. Férje a Corvin Mátyás szabadkőműves páholyban 1883-ban felolvasta feleségének „A nők munkaköre” c. írását, mely a nők iskoláinak reformját követeli. Ebben írja, hogy „nem tekintheti a férfi a nőt, mint régente, tisztán úgy, mint ki javára született. A nő hivatott állást foglalni a munka kereke mellett. A munka a szellemi és anyagi jólét szülője”. „A női iskoláknak egyenlőeknek kell lenni a férfi iskolákkal. Nincs jobban elhelyezett tőke, mint az, amely iskolákban fekszik. Más ott a családi élet, ahol a jó szívhez, a jó akarathoz még művelt én is párosult!” Megnyugtatta azokat a férfiakat, akik félték a nők „tudományosságától”, hogy nem lesz minden iskolát végzett nőtől tudós és nem fogják az iskolázott nők elárasztani a világot, hogy a férfiak számára ne maradna hely, „mivel a tudomány olyan, mint egy kiaknázatlan bányá: ezer meg ezer munkás dolgozhatik benne és még mindig marad ezer meg ezer annyinak tere a kutatáshoz”. A nőket is biztatta, hogy a művelt nő nem marad pártában, nem veszitheti el ál-

lását terhessége esetén, „mert hiszen nincs olyan ex professione excellentiás úr, nincs oly egyszerű hivatali szolga, ki az évnök bizonyos szakában szabadságot ne venne, illetve ne kapna!”

Kereste az utat a nők boldogulásához. A munka és a családi élet harmóniáját hirdette.

Mindenütt ott van, ahol szóval, írással harcolni lehet a női munka megbecsüléséért, a családi élet megalapozásának szépségéért, a gyermekek pártfogolásáért. Egyik munkájában írja: „mindent embertársaink szorgalmának köszönhetünk, így lakást, ruházatot, élelmiszereket, az ipar, művészet és tudomány számtalan termékeit az élet kellemesebbé tételére. Ezért kötelességünk a családi kör követelményeinek teljesítése mellett erőnk tetemes részét a közügyek előmozdítására fordítani”.

Nem talál örömet abban a családi életben, ami osztályrészeül jutott. Nem fél a közvéleménytől. 1884-ben, 42 éves korában, törvényesen elválík Szilassy Györgytől.

Fűti a hivatásszeretet, megszerezni a diplomát, utat nyitni a magyar nőknek az egyetemen!

1887-ben dr. Wartha Vince műegyetemi tanár felesége lesz. 1888. júliusában megszületik a kis Vilma. Férje kívánságára a szülésznői praxist abbahagyja. Ezután az orvostudomány elméleti kérdéseivel foglalkozhat csupán, pedig szíve az orvosi gyakorlat felé húzza. 1891 júniusában a közös pénzügyminiszter megbízásából felkereste őt egy kormánytanácsos, hogy állami orvosul szerződtesse Boszniába. A mohamedán nőnek tiltja a Korán, hogy férjén kívül más férfi előtt mutatkozzék, ezért férfi orvos nem gyógyíthatja. Hugonnai Vilma ezt az ajánlatot visszautasítja.

A Vámház u. 72. sz. alatti lakásukból elköltöznek, a házban levő vendéglő zaja zavarja őket. A tisztviselő-telepen (X. Szabóky u. 24. sz.) családi házat vásároltak. Az új környezetben írja meg Bábakalauz számára „Egy kis tudnivaló a havivérzésről” c. cikkét (1891).

1896. február 10-én Wartha dr. vacsora közben sógorának elpanaszolta, hogy felesége elvesztette önbizalmát és nem meri diplomája nosztrifikálását kérni, holott 1895. november 18-án Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a ki-

rály elhatározásaként megnyitották a nők számára az egyetemen az orvosi, gyógyszerészi és bölcsészeti fakultást.

Ekkor hirtelen határozott, s megírta kérvényét.

Vizsgáztató tanárainál le akart vizitálni. Férje lebeszélte, úgy vélte: protekció keresésnek minősíthetik. Csak mikor egy ismerős orvostanhallgató harmadszor figyelmeztette Warthát felesége vizsgáinak rendkívüli szigorú voltára — egyezett bele a bemutatkozó látogatásba.

1897. május 14-én avatták orvosdoktorrá Hugonnai Vilmát Magyarországon. 18 esztendővel a zürichi diploma megszerzése után! (Diplomáját 1897. június 2-án hirdették ki.) Ekkor már 50 éves. Attól a pillanattól kezdve, hogy elhatározta az orvostudomány elsajátítását, míg azt a gyakorlatban felhasználhatta, 25 esztendő telt el! A tudománynak micsoda határtalan tisztelete és megbecsülése kellett ahhoz, mily izzó hazaszeretettel, s felvilágosultsággal, hogy tántoríthatatlanul küzdjön azért, hogy orvos lehessen hazájában.

Wartha Vince örül felesége diplomájának, de a praktizálásnak nem volt híve. Mégis mi segíti ennek a szinte lehetetlen kívánságnak legyőzését? Utolsó vizsgára készül, amikor Wartha Vince, mint az egyetem rektora (1896—97) hivatalos Ferenc Józsefhez, fogadásra. Egyedül megy, mert felesége szigorlatra készül. A király, mikor értesült elmaradásának okáról, azt mondta, „örülök, hogy a grófnő az első magyar orvonnő, de ugyebár praktizálni fog, mert a tudománynak csak akkor van becsé, ha azt értékesítik”.

Ez a beszélgetés sorsdöntő volt. Wartha azt kérte feleségétől, hogy praktizáljon, de az éjszakai hívásoknak ne tegyen eleget. Hugonnai Vilma nem csüggedt, de nem is vitakozott. Ismerte férje emberszeretetét és a tudományért való rajongását. Lépésről-lépésre érte el eddigi eredményeit is. Az idő nem késett. Megbeszélésük után harmadik napon egy szegény munkás ember éjfél felé felcsengette. Súlyos állapotban levő gyermekéhez hívta az orvosnőt. „Menjen, menjen, vigyen magával mindent, amit szükségesnek tart” — küldte a férje. Ezzel a jég megtört, ezután zavartalanul praktizálhatott. Férje gyak-

ran még késő este is kikelt ágyából, hogy elkísérhesse betegeihez nágyrabeccsült asszonyát.

1889. július 19-én írja Marie Glasner nevű barátnőjének Bécsbe (I. Ebendorfer strasse 7.), hogy magas kultúrájú férje és gyönyörű leánykájával egyszerű háztartásában igen boldog. „A jó házastársak képezik alapját a család és az állam felvirágzásának, jó viszonyban élve egymás között, kétszeres munkabírást fejt ki mindegyik fél, a munka pedig a jó egészség fenntartója és az anyagi jólétnek a megalapítója.” Tájékoztatja barátnőjét arról, hogy több családnak fixhonoráriumért háziorvosa, de a környék lakói is hozzá járnak. Ambuláns betegek naponta kérik tanácsát, orvosok konziliumra hívják, a patikusok receptjeit respektálják. Az egyszerű emberek százai keresték fel és hallgattak szaktanácsaira.

Rendkívül pedáns orvos volt. Pontosan vezetett betegeiről orvosi naplót. Birtokunkban van orvosi naplónak töredéke: 1897. V—XII., 1898. I—V., 1899. I—III., 1899. III—VI., 1899. VI—X., 1899. X—XII., 1900. I—III. hónapokról.

Dokumentálása precíz, részletesen leíró. Nem egy esetben követhető a beteg sorsa. Többszöri vizitek alkalmával bejegyzéseket tesz. Egyik-másik páciens neve mellett azt találjuk, hogy levélbeli értesítést kapott a beteg állapotáról. Betegei foglalkozásukra nézve: „utcán köszörős, X grófnő, nagybirtokos neje, napszámos felesége, szerkesztőségi korrektor, ganzgyári munkás felesége, honvéd százados, cselédlány, jelenleg állás nélkül, dohánygyári munkás” stb. Megjegyzi sok esetben, hogy eltekintett a honoráriumtól.

A gyakorló orvos napi munkája mellett a bábák egészségügyi ismereteinek bővítésére 1894-ben lefordította dr. Déla-coux professzornak „Az ó- és újkor bábái” c. francia nyelven megjelent munkáját.

Erre a könyvre dr. Dierner Gusztáv szülészorvos hívta fel figyelmét, aki Brüsszelben a klinikai főbábánál látta a könyvet. A fordítás egy része a „Magyar Bábakalauz”-ban is megjelent. A könyv előszavában írja, hogy fordításának célja: 1. kiemelni a bábáság fontosságát; 2. bebizonyítani, hogy társadalmi intézményünk mellett a bábáság hasznos és nélkülöz-

hetetlen; 3. elméletileg megállapítani, hogy a bábák képesek megállapítani és felhasználni a tudomány legmagasabb tételeit; 4. kimutatni, hogy a műveltség hiánya és a rossz oktatás egyedüli oka alárendelt voltak.

Az előszóban tulajdonképpen feltárja a bábák hiányosságait, melynek kiküszöbölését célként jelöli meg.

A Magyar Bába Egyesületben 1896-ban előadást tartott. „A szaglás az egészség őre” címmel, mely a lakás, a levegő, a szellőzés, a ruházat, a fehérnemű, felsőruha, valamint a bőrtisztaságával foglalkozott.

Az 1894-ben alakult „Szabad Lyceum” tudományos ismeretterjesztő társulatnak alelnöke volt.

Praktizál és sorozatos előadásokat tart. Az egészségügy kérdéseit 100 pontban dolgozza fel. Ez nyilvános előadásainak alapja. Sokat foglalkozik az oktatás, nevelés kérdéseivel. Előadásaiban is kedvenc témái között szerepelnek „gyermkeink helyes neveléséről”, vagy „gyermkeink egészséges neveléséről” c. témái.

Szoros kapcsolatot tartott fenn a Budapesti Statisztikai Hivatal igazgatójával, Thirring Gusztávval, akitől számos adatot kapott nők részére fennálló ipari és kereskedelmi iskolákról, bába-iskolákról, felsőbb leányiskolákról, óvónőképző intézetekről.

Sokat foglalkozott a közlekedésnél alkalmazott nők helyzetével; komoly statisztikai adatai vannak arra vonatkozólag, hogy milyen munkakörben, milyen számban foglalkoztattak nőket. A statisztikai útmutatásokat szívesen fogadta és írásában bizonyítékként fel is használta azokat. Figyelemmel kísérte a legkülönbözőbb munkaterületeken a nők alkalmaztatását.

Az elsők között emeli fel szavát a leánygimnáziumok létrehozása mellett.

1892-ben írja az „Egy szavazat a leánygimnázium ügyében” c. cikkében, hogy a nők iskoláztatása feltétlen szükséges, „mert ha az egyik házastárs nem tud felemelkedni a másik szellemi magaslatára, akkor nem is tudja őt megérteni, mel-

tányolni, s így alig érhetik el, hogy valaha is boldogok, sőt csak megelégedettek is lehessenek”.

A leánygimnáziumok feltétlenül szükségesek, ha magasabb képzést akarnak a nők elérni. Csak Trefort miniszter tartotta korainak a leánygimnáziumok létesítését, bár az egyetem statutumai kizárják azt, aki rendes gimnáziumot nem végzett. Ezért emelt szót a leánygimnázium létesítése mellett.

Az oktatás, a nevelés kérdései élénken foglalkoztatták. Az Országos Nőképző Egyesület Iskolájában, hat esztendeig díjtalanul tanította az egészségtant. Tematikája: a betegápolásról (bemutatásokkal), külön órákat szentelt a gyermekápolásnak; gyermekeink helyes neveléséről; ragályos betegségekről.

A szülők és tanítók számára szerkesztett hetilapban a „Magyar Pestalozzi”-ban jelent meg a szerkesztő hat kérdésére adott válasza. A kérdések: 1. Helyesli-e a leánygimnázium eszméjét? 2. Együtt tanuljon-e a fiú a lánnyal? 3. Női tanítók taníthatnak-e fiúkat? 4. A nők társadalmi kiváltságai és a hivatalos állás. 5. Mostoha anyák. 6. A nők felügyeleti munkaköre. A válaszok természetesen a kor nómozgalmának haladó szellemét tükrözik. Teret kívánt biztosítani a nőknek a fiúk tanításában, lehetőséget követelt a nőknek gimnázium elvégzésére, a női felügyelők szükségességére felhívja a figyelmet. „A nők családi kötelességeiknek nagyobb örömmel és értelemmel fognak megfelelni, mihelyt a tanügy és majdan a közügyek felügyelő hatóságaiban résztvesznek. A nemes feladatok szaporítása megkétszerezi a munkaképességet és örömteljesebbé teszi az életet. A világszerte kibontakozó nómozgalm nálunk is feltartóztathatatlan társadalmi megmozdulást képez. A magasabb képzést igénylő értelmiségi pályák megnyitása a nőknek sok ellenséget is szerez az együttérzők és harcosok mellett. Hugonnai Vilma küzd a magyar nómozgalm kibontakozásáért és megerősödéséért.

1899. április 9-én dr. Pap Samu képviselő országgyűlési fel szólalásában megtámadta az orvosnőket, felhasználva dr. Mihalkovits Géza egyetemi tanár rektori beszédének a nők tudományos egyenjogosítására vonatkozó részét, annak összes biológiai argumentumait dióhéjba szorítva. Csergő Hugó, a Pesti

Napló belső munkatársa kérte fel Hugonnai Vilmát válaszadásra, mely a lap április 16-i számában jelent meg. Pap többek között azt mondta, hogy a nők fokozatosan elveszítik nőiességüket és „definiálhatatlan lényekké” lesznek. Hugonnai Vilma válaszában ezt írja: „ez sem áll, mert a legmagasztosabb tudomány az orvostudomány és ennek elsajátítása a lelkiület gyöngédségét és önfeláldozást kíván. Az ilyen állítások rémképei a takargatott önzésnek”.

Mihalkovits által hangoztatott érvek éppúgy szólnak a jogok mellett, mint ellenük. Korlátozással és fenntartással mondta: „ha valaki a fokozott aggodalomból azt következteti, hogy én a női jogok kiterjesztésének ellene vagyok, az csalatkozik. Én nem vagyok az ósdi állapotokban való maradás híve, a jogok megadását helyeslem, sőt az egyenlősítés teljességében találnám meg az igazságot.”

Hugonnai Vilma utal arra, hogy a nőmozgalom, mint társadalmi mozgalom jelentkezik s mivel nem szórványosan, hanem világszerte, ezért nálunk sem lehet elnyomni. „A nőmozgalom tisztességes keresetet követel azoknak, akik vagyont nélkülözve, a megélhetés küzdelmében esetleg tévútra kerülnek, vagy munkakört követel a szellemi erő kifejtésére és a közjólét előmozdítására való közreműködésre.”

Ismerteti, hogy a svájci egyetemek nyitották meg először kapuikat 1868-ban nőhallgatóknak. 1870-ig alig-alig jelentkeztek a nők. 1872-ben már 120-an voltak, de az orosz nők a cár ukáza következtében elszéledtek és a nők száma 18-ra apadt. A zürichi egyetemen 1873-ban nyerte el a doktorátust az első nő, Vögtlin kisasszony, aki a következő évben dr. Heim geológus tanárnak lett a felesége. Gyakorló orvosként működött Zürichben.

1873-ban a 120 000 lakosú Zürich egészségügyi ellátásában 9 orvosnő vett részt. Oroszországban 1896-ban 691 orvosnő működött. Svájcban támogatták azt az eszmét, hogy lányokat, asszonyokat nők gyógyítsanak. A zürichi Pflegerinnenschule und Frauenspital-t orvosnők vezetik.

Emlékeztet cikkében az 1894-ben Budapesten tartott nemzetközi egészségügyi kongresszusra, amelyen dr. Erismann

moszkvai tanár tartott előadást az orosz orvosnők tevékenységéről. Elmondotta, hogy a nők náluk, mint községi, városi vagy magánorvosok dolgoznak. A közönség és a hatóság elégedett munkájukkal. Legtöbbjük férjes asszony, nem ritkán többgyermekes anyák. Bricskán járnak a falvakat, városokat. Fárasztó munkát végeznek, de egészségesek. 1897-ben a Moszkvában tartott orvosi kongresszus higiénés osztályán a jelenlevők egyötöde nő volt. Vidéki kórházakban is alkalmaznak nőket. Moszkvában a Központi Statisztikai Hivatalban is sok nő dolgozik.

Hugonnai Vilma az országgyűlési képviselőnek az orvosnők ellen irányuló támadását az ismeretek bőséges fegyverével veri vissza. Ugyancsak ebben az évben írta meg „A nőmozgalom Magyarországon” c. cikkét. Ebben a munkájában élesen bírálja a nőmozgalom ellenségeit, hogy kevéssé jövedelmező, a lélekre és testre ártalmas munkák végzését ősidők óta megengedték a nőnek, anélkül, hogy felmerült volna bennük az aggály, hogy e munkák ártanak a nőiességnek. Viszont olyan foglalkozási ágat, amely intelligenciát és bizonyos jólétet követel meg, a nőiességre ártalmasnak tüntetnek fel.

Nem kerülte el figyelmét a nőmozgalom problémája mellett a haza egészségügyi fejlődésének új irányzata sem.

Fodor József és Markusovszky Lajos életrekellette az Országos Közegészségügyi Egyesületet, melynek programja szerint: „a népesség minden rétegében az érdeklődést, a fogékonyt fel kell ébreszteni, a közegészségügyi felvilágosítást kell terjeszteni”.

Orvosi működésében, a gyakorló orvosi munka kiegészítőjeként, ennek a programnak gyakorlati megvalósítását láthatjuk. A közegészségügy fontos kérdéseit széles körben ismereti. A budapesti Borbély Fodrász és Parókakészítők Ipartestületének helyiségében (Ujvilág-utca 18. sz. alatt) előadást tartott „A ragadós betegségekről és azok ellen való védekezésről”. Ezt az eseményt az „Előkelő Világ” c. folyóirat, mint érdekes hírt közli a „Hét története” c. rovatban.

1901. februárban az Állami Vasútjavító Főműhelyben két előadást tartott a „Betegápolásról”.

1903-ban a MÁV Északi Főműhelyében három előadást tartott („Egészségtani előadások nők számára”). Az előadás tematikája: a nő életszakaszai, általános egészségügyi rendszabályok (tisztaság, táplálkozás, levegő, munka, pihenés).

Az 1906. évi „Egészség Naptár”-ban cikke jelent meg, mely a konyha egészségügyével foglalkozott.

Mélyen átértette a nő szerepét és erejét a családi életben. Nőtársainak tudását, babonamentes egészségügyi ismereteit, gyors, hathatós segíteni tudását, a betegek helyes ápolását, az emberi szervezetnek felépítését ismertette előadásaiban.

Ugyanezt a célt akarta elérni azzal, hogy 1907-ben lefordította dr. Fischer Dückelmann Anna „A nő mint házi orvos” c. munkáját. Ez a mű az egészségápolás kézikönyve, különös tekintettel a nő és gyermek betegségeire, valamint a szülészetre és gyermekápolásra. Dr. Fischer Dückelmann könyve 1900-ban jelent meg németül, és másfél év alatt százezer példányban terjedt el. 1905-ben háromszázezer példány került ki a sajtó alól kilenc nyelven. A könyv előszavában írja Hugonnai Vilma: „korunk mindinkább felvilágosítja az ember életét meg egészségét veszélyeztető ősi tényezőket, amellet minden ember kötelessége önmagán segíteni és az emberiség érdekében működő fenkölt orvos az önségélyt nemcsak szívesen látja, hanem tőle telhetőleg támogatja. Tévedésen alapszik azon vélemény, hogy az önségély támogatásával az orvos önmaga alatt vágja a fát, mert minél többet tud a saját szervezetének rendes működéséről, valamint rendellenes voltáról a gondolkozó ember, annál inkább keres segélyt ahhoz értő egyéntől betegség esetében”.

A „Jegyzetek Budapestnek, Magyarország fővárosának erkölcséről” c. francia nyelvű kéziratában 1886-ban írja, hogy a venereás betegségek gyógyíthatóságáról és lehetőségéről „a nép kezében forgó újságokban kell írni”. 1889. június 2-i keltű Aimé Humbert professzorhoz írt levelében utal a fenti jegyzeteire és biztosítja kedves professzorát, hogy véleményét változtatlanul fenntartja.

Az anya- és csecsemővédelemről 1908-ban a Szabad Lyceum előadássorozatában tartott felolvasásában a magyar csecsemő-

halálozás okai „a gond, a nyomor, a gyilkos szegénység, a gondozás hiánya mellett nyomatékosan megemlíti a „tudatlanságot”. Hangsúlyozza, hogy ez az, ami ellen az orvosoknak legelsősorban küzdeniök kell. „Népszerű előadások az élettan és egészségtan köréből, ezen előadások kinyomatása és elterjesztése a népesség minden rendű-rangú köreiben.”

Írásai és előadásai az egészségügyi felvilágosítás szükségességének felismerését dokumentálják. Szemben áll azokkal az orvosokkal, akik féltik praxisukat attól, ha az egészség megőrzésének, a beteg ápolásának tudományából az emberek ismereteket szereznek. Kora társadalmi rendjének ideológiája szerint a széles tömegek mindenfajta aktivizálása veszélyt rejt magában. Ennek következtében az orvostársadalom sem tartja szükségesnek az öntevékenység fejlesztését az egészségügy területén. Éppen ezért a lakosság öntevékenysége csak az egészségügyi rendeletek megtartására szorítkozik. Hugonnai Vilma munkásságát ez a felismerés és tevékenykedés, mely az egészségügyi kultúra széleskörű terjesztésében mutatkozik, kortársai fölé helyezi.

Az egyetemeken lassan növekedett a nőhallgatók száma, mégis a nőmozgalom 1907. évi januári országgyűlésen ismét napirendre került. A napilapokból értesült, hogy dr. Kmetty Károly egyetemi tanár beszédében a feminizmus ellen foglalt állást és „női szörnyetegekről” beszélt. Válaszként nem fárad el bizonyítani, példázni, magyarázni. A beszédnek kiragadja ezt a mondatát: „Régen várjuk, Eötvös József óta várjuk a nagy vallás-közüktatásügyi minisztert.” Elítéli a szónokot, hogy az első és a jelenlegi közöktatásügyi minisztert simogatja, míg két kimagasló alakot — Trefort Ágostont és Wlassics Gyulát — elsüllyeszt. Trefort a nemzeti művelődés területén sokat cselekedett, Wlassicsot a magyar nők nagyrabecsülik, mert Wlassics Gyula minisztersége idején nyitották meg a nőknek az egyetemen az orvosi fakultást.

Az 1900-ban történt népszámlálás nagyfokú analfabétizmust tárt fel, bár Trefort számos iskolával gyarapította e közművelődési lehetőséget. Ennek az analfabétizmusnak okát keresi. „Honnan ered az analfabétizmusnak nagy száma? Minden-

esetre onnan, hogy igen sokan voltak és vannak ma is még, akik károsnak, sőt veszedelmesnek tartják az alsóbb néposztályra nézve az írás-olvasás ismeretét, valamint a nőnem párányi részére az egyetemi kiképzést, hogy a nép elidegenedik a föld, a bányá, az ipari munkától, a nők pedig a családi élet kötelességeitől, és így az emberiség két legnagyobb csoportja, a nép és a nők a társadalmi rend felbomlását okozzák. Fordítva áll azonban a dolog, mert minél inkább talál szórakozást a nehéz munkát végző nép az írásban, olvasásban, annál örömebb végzi teendőjét és minél alaposabb kiképzésben részesül a nő, annál inkább fogja az emberiség nevelődésének lassú haladását meggyorsítani.”

Az elmúlt tíz év alatt az Egyetemi Almanach szerint 6-ról 187-re szaporodott Budapesten a nőhallgatók száma, ez az összhallgatók 2,57%-át teszi ki. Nem kell félni tehát attól, hogy a nők „előzönlük” az egyetemet. Rendkívül sértőnek tartja, hogy a képviselő „női szörnyetegekről” beszél, s ha „ez csak egyesekre vonatkoznék, a nő férfi rokonsága elégtételt követelne, de a feminizmus társadalmi mozgalom, s ezért lehet megtorlás nélkül az összes nőket vérig sérteni a parlamentben”.

Azt a vádat, hogy a mai nő a háztartási gondoktól, a gyermeknevelés terhétől szabadulni óhajt, visszautasítja az összes nők nevében.

Leszögezi, hogy a háztartás, a gyermeknevelés a nő legelső, de nem egyedüli kötelessége. Megjegyzi még, hogy amitől Trefort 1882-ben félt, hogy a magyar egyetemi ifjak nem elég udvarias magatartást fognak tanúsítani a nőhallgatókkal, attól Wlassics 1895-ben nem félt, s azok, akik külföldön egyetemen és hazai egyetemen jártak, készséggel elismerik, hogy a férfi hallgatók magatartása ellen kifogás nem merült fel. Kívánja, hogy a jogi és műegyetemi tantermeket is mihamarább nyissák meg a nőhallgatók számára.

Kéziratai között dátum nélküli, kb. az 1908-as év tájára tehető feljegyzést olvasunk, hogy Vilma leánya tbc-ben elhalt. Utal arra is, hogy férje Parkinson-kórban szenved és állapota

egyre rosszabbodik. Ő maga ápolta féltő szeretettel hozzátartozóit, amellett szüntelenül eljárt betegeihez is. Wartha Vince halála utáni időkből alig tudunk életéről valamit.

1914. augusztus 19-én megrendezett „Katonák napja” alkalomával az urnaszedő hölgybizottság tagjaként szerepel. 1914. augusztus közepén dr. Dollinger professzor kéthetes hadisebészeti tanfolyamot tartott, melyet ő is elvégzett. Ekkor 67 éves! 1914. novemberében a Műegyetem Hadikórház Hölgybizottsága elnökévé választják. 1915 augusztusában hadiékítményes II. osztályú érdemjellel tüntetik ki.

A „Gyógyászat” c. lap 1915. április 4-i számában megjelent „Felhívás az orvosnőkhöz” c. rövid írása, melyben hivatkozik a rendkívüli időkre, amiért is „rendkívüli eszközökhöz” kell nyúlni. Felszólítja az orvosnőket, hogy a tizennégy vidéki városban létesített „beteg katonák megfigyelő állomására” önként jelentkezzenek. Húsz éve, hogy a nők orvosi pályára léphettek, de nagyon szerényen gyarapodott számuk. A Pesti: Magyarország Évkönyve és Címtára szerint Budapesten 51, vidéken 27, Horvátországban 2, Bosznia-Hercegovinában 4, összesen 84 orvosnő van. „Csekély számunk dacára sorakozunk és jelentkezzünk az Orvosok Szövetsége felhívására a megfigyelő állomásokon orvosi szolgálatra mindannyian, hajadonok, férjezettek, avagy özvegyek.”

A „Vegyészeti Lapok” 1915. 13—14. számában a Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala által hirdetett pályázatra, tetűirtó eljárás kidolgozására, pályaművet adott be. Ennek több nyomtatott példánya maradt hátra. A későbbi esztendőkre vonatkozóan adataink nincsenek.

Sajátkezű feljegyzése „Bevallás vagyonadó és jövedelemadó kivetésére 1920—21. évre” elsárgult papírlapján írja: „73 éves vagyok. Orvosi gyakorlatomat 1897 óta folytatom. Kivételesen járok ki csak betegek kezelésére. Csak lakásomon tartok rendelést. 1920-ban ötezerkilencszázhatvankilenc korona adót fizettem. (Összes vagyonom hatvanötezer korona, ház, részvények, hadikölcsön, két ezüst gyertyatartó, egy jegygyűrű, lánc és a lakásban levő dísztárgyak.)

1922. március 25-én halt meg szívszélhűdésben. Sírja elhanyagolt, benőtte a gaz, de az eszme, amelyért síkraszállt, megvalósult. Megvalósult hazánkban a nők egyenjogúsítása. Az egészségügyi felvilágosításnak általa is elvetett magja kivirágzott. Kitartó küzdelme az orvostudomány elsajátításáért és gyakorolhatásáért, mélységes hazaszeretete, odaadó foglalkozása a közoktatásügy kérdéseivel — magas piedesztálra állítja előttünk. Nem vitte előre új elméletek, tudományos módszerek feltalálásával az orvostudományt, de az a sok-sok óra, amit egészségtan tanításával iskolákban, az a sok idő, amit egészségügyi felvilágosító előadásokkal üzemekben, műhelyekben töltött, történelmi értékű dokumentumai annak, hogy mint gyakorló orvos felismerte: egy nép egészségügyi kultúrája csak úgy emelkedhet, ha az egészségügyi ismereteket széles körben terjesztik. Hugonnai Vilma ennek az eszmének bátor előharcosa volt.

РЕЗЮМЕ

В очерке рассказывается на основании самостоятельного исследования жизнь первой венгерской врача и героическая борьба за эмансипацию, против консерватизма в семидесятые годы прошлого века. Vilma Hugonnai получила образование в городе Zürich. Но протекало 25 лет, ей было уже 50 лет, когда признали ей диплом и стала работать врачом. Не создавала ни новой теории, ни новых лечебных методов, но сознавая значение просветрарботы, она посвятила свою деятельность к этой работе и смело боролась за развитие гигиенической культуры народа.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung schildert, auf Grund selbständiger Forschungen den heroischen Kampf, der seit den siebziger Jahren des vorigen Jahrhunderts in der Frage der Gleichberechtigung der Frauen gegen veraltete Ansichten geführt werden musste.

Die Lebensgeschichte der ersten ungarischen Aerztin entfaltet sich vor uns: ihr an der Züricher medizinischen Fakultät erworbenes Diplom wurde erst 25 Jahre später in Ungarn anerkannt. sie

selbst stand im fünfzigsten Lebensjahr, als sie inmitten der damaligen ungarischen Verhältnisse Aerztin wurde.

Die medizinische Wissenschaft förderte sie noch mit neuen Theorien und Methoden; aber mit ihrer zähen, lange Zeit hindurch entfalteten Aufklärungsarbeit, als sie erkannte, dass die Gesundheitskultur eines Volkes sich nur durch Verbreitung in weiten Kreisen verbessern kann — wurde sie eine kühne Vorkämpferin dieser Idee.

AZ ELSŐ MAGYAR FÜRDŐÜGYI TANULMÁNYÚT

Írta: Dr. DADAY ANDRÁS (Budapest)

Nem pusztán véletlen, hogy Balatonfüred történetének egy ismeretlen részletével foglalkozom. Erre ösztönöz a kies Margitsziget közelségén és a híres budai hévizek szomszédságán kívül az is, hogy rövid időre reflektorfénybe szeretném állítani magyar fürdőink történetének ügyét. Hogy mindmáig nem került sor megírásukra, egyik oka talán abban keresendő, hogy a forrásmunkák vagy hozzáférhetetlenek voltak, vagy ismeretlenül szanaszét porosodtak. Ezeket a nehézségeket már leküzdöttük az Országos Orvostörténeti Könyvtár létesítésével. Most már az orvostörténeti írókon a sor, hogy a lehetőségeket kihasználva, a magyarországi fürdők történetét is megírják itt az ország szívében, éppen ebben a környezetben, hol az orvostörténelem szellemi forrása mellett, lüktető forrásként buzognak a gyógyító vizek.

Alig van Európának olyan állama, mely a történelmi Magyarország gyógyvizeinek sokaságával versenyezhetett volna. Sajnos, ez a megállapítás csak a számszerűsége vonatkozik, mert az ország belsejében és határhegységeiben fakadó gyógyvizek nagy része felhasználatlanul maradt és veszett el. Pedig közülük többet már a rómaiak fürdőül használtak, másokat a honfoglalók ismertek, némelyeknek pedig a középkor adta meg fürdő jellegét, hogy azután a török uralom idejében felépüljenek e kor legszebb fürdőépületei.

Több évszázados múlt ellenére fürdőink nagy részét még a XVIII. században is kezdetleges állapotban találjuk. Legtöbb

helyen hevenyészett épületben volt elhelyezve a néhány fakád, melybe a vizet vödörrel hordták, vagy facsatornán keresztül juttatták el. A szegény ember, hogy ne kerüljön pénzbe a fürdés, gödröt ásott és az abban felgyülemllett gyógyvizet használta.

Ha a gyógyvíz történetesen közel volt valamelyik községhez vagy városhoz, a fürdőzők ott szállásolták el magukat, különben deszkabodé, lombsátor szolgált lakásul, a berendezés pedig, a nélkülözhetetlen fekvő és ülő alkotmányból megasztalból állt. Az ételmezt szabad tűzön készítették el.

Nagy haladást jelentett fürdőink életében a kőből épült fürdőház, kőből épült szállás és a kő közé foglalt gyógyforrás. Ha azonban a kőépítkezés nem történt kellő körültekintéssel, sokszor akadály volt a fejlődésnek, mert a fürdőtulajdonosok nehezen szánták rá magukat jókarban levő épületeik lebontására, s arrább építésére. A kőfürdőház és szállás berendezése már nem maradhatott olyan primitív, mint előbb. A kényelemre, csínre is gondolni kellett. Rövidesen sor került ezután a környezet rendezésére, sétautak létesítésére, árnyékadó fák és virágok ültetésére.

Ha a fürdő, a lakásviszonyok és az ellátás megfelelő volt, a betegeken kívül a pihenésre és szórakozásra vágyódók is szívesen jöttek. Ezek mulattatásáról külön kellett gondoskodni. Így szükségképpen épült fel a kaszinó, színház, zene- és étterem. Ezek az építkezések már a vízszolgáltatás, világítás módosítását vonták maguk után. Mindezekről függetlenül gondoskodni kellett a fürdő könnyű megközelítéséről, postáról, telefonról stb.

A fürdők röviden ismertetett fokozatos fejlődése néha egy évszázadig is eltartott és csak ott következhettek be zökkenés nélkül, ahol a tulajdonos megfelelő anyagiakkal rendelkezett. Hiszen a 3—4 hónapra tervezett fürdőidényt könnyen tönkretehette a járvány, esős idő, a háborús hangulat, nem egyszer pedig a tűz-víz pusztítása.

Mivel a tökebefektetés ilyenformán nagy kockázattal járt, a tulajdonosok nagyon meggondoltan hajtottak végre egy-egy újítást s hogy annak terhétől szabaduljanak, legszívesebben

bérbe adták a fürdőt. A bérlők nem fizethettek rá a vállalkozásukra, ezért az árakat emelték, a szolgáltatásokat pedig csökkentették. Ez viszont a vendégek távolmaradását idézte elő. Előfordult, hogy látogató, pénz és bérlő hiányában a fürdő veszendőbe ment.

A kémia fejlődésével sor került az ásványvizek tüzetesebb vizsgálatára. Nagy gonddal tanulmányozták a vegyi alkotórészeket és azok gyógyhatását, ami végeredményben a gyógyvíz belső használatának is irányt szabott.

Az azonos hatású fürdők között örökös versengés folyt, különösen, ha egymáshoz közel voltak. Nem egyszer a tulajdonosok hamis hírverésekkel csalogatták el egymás vendégeit. Különbözik minden fürdőnek megvolt a maga törzsközönsége, s az csinálta a reklámot. Volt vendég, aki évtizedeken keresztül ugyanazon fürdőhelyre járt el, mások viszont arra törekedtek, hogy minél több fürdőt ismerjenek meg. Ezeknek tanácsát a fürdőtulajdonosok nem egyszer kikérték.

Így történt ez Balatonfüreden 1836-ban. Eddig az időpontig már többször tépázta meg a szélvihar, világította meg a tűzvész és kezdte ki a Balaton jege a füredi savanyú kutat és a körülötte emelt épületeket. De a természeti csapások és a pusztulás nyomában mindig szebb, célszerűbb és tökéletesebb alkotások váltogatták egymást, melyek nagyjából elibénk varázsolják a mai Balatonfüred képét. Ezekről a megújulásokról az egykoriak azt jegyezték fel, hogy: „a legjobb ízléssel alkotott, több, mint szerény igényeket kielégítő épületek foglalják el az ezekkel nem is hasonlítható régiek helyét. Kényelmes és ritka tisztasággal díszlő fürdőszobák, mindenben pontos és kielégítő szolgálat, mindmegannyi bizonyosságai annak, mely nagy figyelem van arra, hogy a köz kívánságának megfelelhessen”. Sajátságos, hogy ezekkel a dicsérő sorokkal egy időben jelenik meg a savanyú kút tornácán mindenki használatára egy szerény kis füzet ezzel a felirással: „*Panaszok, javítások, szépítések, javaslatok jegyzőkönyve.*” Fürdő rajongói fel is használták az alkalmat s felváltva foglalták betűbe mondanivalójukat Deák Ferenc, Wesselényi Miklós, Egressy Gá-

bor, iparosok, tisztviselők, munkások. Ezeknek a bejegyzéseknek azért van becsük, mert a jelenlevők naponta ellenőrizhették egymást és így feltételezhető, hogy Balatonfüredet és a 100 év előtti viszonyokat a valóságnak megfelelően ismerhették meg. (Lásd dr. Daday András: A régi Balatonfüredről. Gyógyászat, 1941. 15—16. sz.) De más szempontból is értékesek ezek a feljegyzések. Elsősorban ezek szolgáltatnak alapot az első magyarországi fürdőügyi tanulmányúthoz.

A Panaszok, javítások, szépitések könyvét 5 év elteltével levették a savanyú kút tornácáról és eljuttatták a fürdőtulajdonos bencés apátságához. Ennek a kis könyvnek tartalma lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a fürdőtulajdonos a fürdő felügyelőjét, Étsy Lászlót és az egyik tisztviselőt külföldi tanulmányútra küldje. De hozzájárult a külföldi úthoz az a szomorú tapasztalat is, hogy minden igyekezet ellenére igényesebb betegeink egy része még mindig szívesebben kereste fel a többet ígérő nyugati fürdőket s azoknak csinált itthon reklámot. Ezt látszik igazolni az egykori feljegyzés, hogy keresésk fel a kiküldöttek a nyugati fürdőket, nyitott szemmel nézzenek meg mindent, s hazatérve, tapasztalataikból, meg a vendégek javaslataiból valósítsák meg mindazt, ami a szükségnek és célnak megfelel.

Ilyen előzmények után indult útnak 1854. október 11-én lovas fogattal a kéttagú bizottság, mely Szentmártonon keresztül 13-án Győrbe érkezett. 14-én reggel már az ottani fürdőt szemlélték meg. Meglepte őket a zöld ablakú és ajtójú csinos gót stílusú épület. Újszerű volt benne a padozat domborzatszerű rácsozata, a felfelé zuhanyozó szerkezet, a földbe süllyesztett márvány fürdőkádak. A vetkező kabinetok deszkából készültek és bennük kis almáriumok voltak a ruhák részére. A légfürdő közepén négyszegletű rézkazan állt, abba dobták a szagos füveket s forró vízzel leöntötték. Kellemesen hatott a szemlélőre a sok lelket vidító virág, bent pedig az épületben a készséges és pontos kiszolgálás.

15-én hajóval folytatta útját a bizottság Esztergomba, s onnan vonattal értek el az osztrák fővárosba. 16-án este érkez-

tek meg a császárváros légszesszel világított külvárosába. Másnap a Volksgartenben megcsodálták a gypsزالagokat, a virágbukétákat és az egyenletesen nyírt galagonya- és mogyorókerítéseket Alaposan szemügyre vették a courhallet, a muzsikusok 8 oszlopra épített díszes helyét, a 3 ölnyi távolságra ültetett, gondozott fákat, köztük pedig a széles utakat. Délután Schönbrunnban találjuk utasainkat, hol ismét főleg a park bokrai, virágai, a hatalmas üde gyeptáblák keltik fel érdeklődésüket.

18-án reggel utasaink vasúton Vöslauba mentek és apróra szemügyre vették a gyönyörű épületeket, svájci házakat, előttük a szép kerteket, melyek mind a fürdővendégek kényelmét szolgálták. Hideg fürdőnek itt egy kavicsos aljú tavat használtak. A vetkőzfülkék a tó körül voltak elhelyezve. Rövid tartózkodás után Badenbe igyekeztek — mivel kocsit nem kaptak — gyalog. Alig érkeztek meg, máris a gyógykutakat keresték fel. Aztán a széles, 30 öl hosszú fedett sétányt szemléltek irigykedve. A melegfürdő porcelánkádjaiba zuhanyozó is volt felszerelve. A férfi és női fürdőt csak egy híd választja el. Medencéi téglából épültek és aszfalttal vannak lesimítva. Az ásványvizet bennük hetenként cserélik A medencék körül széles járda van, onnan nyílnak az ajtók a vetkőzőkbe. Aznap kimentek még Helenthalba is, mely gyönyörű villáival, svájci házaival a földi paradicsomhoz hasonlít. Hideg fürdője 40×16 öl.

Október 19-én Prágába utaztak, honnan postakocsin Teplic-fürdőt keresték fel. Bár este érkeztek meg, a kíváncsiság mégis az angolkertbe vezette őket. Másnap megnézték a fürdőket és a fő forrást, melyet a felfedező tiszteletére minden augusztus 30-án kivilágítanak. A fürdő körüli szolgálatot nők látják el. A besüllyesztett kádakba lépcsőkön lehet jutni. A fürdőruhákat nagy rostákban melegítik meg, úgy szolgálják a fürdőzőknek.

Teplic egyik legszebb villáját Eszterházyról nevezték el. A szállodák szobái nagyrészt alkóvosak, két ágygal. A bútorok ruganyosak, igen szép kivitelűek. Hatalmas tükör, sublót,

mosdószekrény, pár szék, ruhaszekrény minden szobában található. Az étkezés ellenben igen gyenge és drága.

Teplícából Bilin savanyú vizéhez rándult ki a bizottság. A kutat kápolnaszerű épület veszi körül. Vize gyengébb, mint a főforrásé. A töltéshez a vizet géppel emelik ki. A kútból kifolyó vizet vascsövön vezetik el, s magnéziumot főznek belőle. Nem messze egy keserűvíz-forrás is van, annak vizéből glaubersót állítanak elő. A híres Teplícában a kurtaxa 1, 2, 3 Ft., ami 1854-ben 4000 Ft-ot tett ki. Ezt mind szállításra használták fel. Zenedij nincs.

22-én este már Karlsbadban a Sprudl zúgása altatja el Füred kiküldöttjeit. Reggel az ablakból kitekintve magas kősziklán keresztet vettek észre. Ez a Hirschsprung. Innen ugrott le egy régi vadászat alkalmával a hatalmas szarvas és utána a kutyák. Mind a forró vízbe zuhantak és ott pusztultak el. Akkor fedezték fel a Sprudlt. Az esős őszi napon is számos vendég sétált körülötte. Egy kislány hosszú póznára erősített korsóval kínálgatta a forró vizet. Míg Étsy vize lehült, megszemlélte a közvetlen környéket, a 70 öl hosszú kolonádot, melynek egyik oldala üvegezett volt, a másik szabad. Végén két ajtó nyílik. Egyik a férfi, másik a női fürdőbe. Innen a Mühlbrunnhoz mentek, melynek vize 30 fok meleg. Itt szintén van kolonád, de kipadozva. A gyógyvíz vascsövön folyik a kúthoz. Mivel ezt a vizet fogyasztják a legtöbben, a rend kedvéért korlátok között jut a beteg előre. Karlsbadnak még számos forrása van, de azok nem olyan látogatottak. A vizet kőkorsókban hordják a környékre. Itt a fősúly a vízvásra van helyezve, a fürdő másodrangú tényező. Ennek megfelelően a fürdőszobák kisméretűek, de csinosak. A kádak porcelánból készültek, tükörszerűek. Egy fürdőhasználat 30 krajcár. A fürdő területén gondozott utak vezetnek mindenfelé. A magaslatokról gyönyörű kilátás nyílik a Teplíc folyóra, a város és a magas hegyekre. A délelőtti zenét a vendégek sétálva hallgatják. A lakóházak mintaszerűek, kényelmesen bútorozottak, csendővel ellátva.

24-én Egeren keresztül a nemrég felfedezett Franzensbadba indult a bizottság. Már messziről feltűntek a mesébe illő ízlé-

ses cserépszindelyű új házak, körülöttük a befásított bokrok kertek. Először a Franzensquellét nézték meg, mely oszlopos folyószóval van körülvéve. Ebből isznak a legtöbben. Néhány lépésnyire van a Kreuzbrunnen, 10 lépésnyire a Zalfquelle. 60 lépéssel odább egy savanyú-sós kénés forrás kínálja vizét. Mindezekon kívül a Neuequelle körül is sétált néhány késői vendég. Ezek a források évenként 300 000 üveg gyógyvizet szolgáltatnak. A feltűnő tisztaság és a művészies virágágyak költségeit a courtaxából fedezik. Miután mindent alaposan szemügyre vettek, este postakocsin a rég várt Marienbadba indultak.

25-én a kíváncsiság korán ébresztette a magyar vendégeket. Bár alig virradt és az eső is szakadt, Étsy mégis útnak indult. Nem csoda, hisz száz év előtt Marienbadnak volt Európa-szerte a legjobb neve s ez volt Füred legkomolyabb ellenfele. Először a Kreuzbrunnen nézték meg. A kút körül gyönyörű colonád. Egyik oldalon bemennek a betegek, a másikon távoznak. Nem tudta, mit csodáljon inkább: a szép épületeket, a csinos boltokat, ültetvényeket, kerteket, a jól gondozott sétányokat, vagy a hatalmas fenyvest, mi a kies helyet vette körül. A kútnál nyáron 16-an dolgoznak, most 4-en. Évenként 600 000 üveget töltenek meg és küldenek szét. A vizet fekete pezsgősüvegekbe fogják fel, címkézik és minden küldeményhez használati utasítást mellékelnek. A kútnál minden vendég a saját poharát használja. A víz kis csövön keresztül folydogál egy tölcserbe, onnan a pohárba és így a méregetés ki van küszöbölve. De erejéből nem veszít a víz, mert nem korlácsolják fel. A betegek a vizet sétálva fogyasztják 70 öl hosszú colonád alatt. Ennek a közepe domború, $\frac{1}{3}$ -ad része kikövezett. Az ablakok-ajtók fehérre mázolja. A mélyedésekben nyírfakanapék vannak elhelyezve, melyek inkább szépek, mint kényelmesek. A Kreuzbrunnen-től egy másik forráshoz ment Étsy, mely kicsiny, de a nép ezt használja legszívesebben. Innen mesterkéltnél utak vezetnek a Ferdinánd-forráshoz. Ennek a vize a legjobb, de hátránya, hogy messze van a központtól. Hogy ezen a bajon segítsenek, kezdetben elvezették a vizét, jelenleg pedig korsókban hordják a fürdő látogatottabb

helyeire. Marienbadnak több fürdőépülete van. A régi fürdőházban 50 szoba áll rendelkezésre, cin-, réz- és fakádakkal felszerelve. A vizet a Marienquelle adja. A forrásból különböző színű buborékok buggyannak fel és a víz felszínén szét pattannak. Sokan gyönyörködnek a természet ezen szép játékában. A kútba engedett gyertya hamarosan elalszik. A gőzfürdő épülete ósdi, zuhanyozóeszközei szintén. A gőzt a földből csövön keresztül kapja. A facső felett ülőke van elhelyezve s azt 4 oldalról sátorvászon veszi körül. A fürdőzőnek csak a feje látszik ki belőle. A kis vászonsátorba külön gumicsövön is ömlik a gőz, azt a fürdőző a fájó tagjaira irányítja. A gőz olyan kellemetlen szagú, hogy alig lehet kibírni. Külön mór-fürdő is van. A földet megfőzik, melegen viszik a fürdőbe, hideg vízzel mérsékelik, akkor kásaszerű lesz. Ilyen állapotban alkalmazzák. Az új fürdőház minden dicséretet megérdemel. Gyönyörű, ízléses épület. Szép fürdőszobák, társalgó, szalon, galériás táncterem van benne. A két olvasóterem közül az egyik nemdohányzók részére van fenntartva. Az orvosok ingyen fürdenek.

26-án Pilsenben, 27-én Prágában, 28—29-én Bécsben találjuk utasainkat. Étsy itt mindenütt meglátogatta azokat, akik Füreden szokták gyógykezelgetni magukat. Azonkívül kútszakértőkkel, mechanikusokkal tárgyalt palackozó- és fürdő-kellékekről.

30-án reggel vasúton Pozsonyba, 31-én pedig fuvarral Győrbe mentek. November 1-én Péterden keresztül váltott lovakkal érkeztek kiindulási helyükre.

Amint az elmondottakból láthatjuk, Étsyék helyesen választották meg tanulmányútjuk irányát, s olyan fürdőket látogattak meg, melyek hivatás szempontjából megfeleltek Fürednek, s szépségük, berendezésük révén legtöbb látogatót vontak el a Balaton mellől.

Étsyt feljegyzései alapján gondos, széleslátókörű, gyakorlati embernek ismerjük meg, aki figyelmeztet, hogy bárki, ha hasonló tanulmányútra indul, részletes naplót vezessen, abba a látottakat ne csak beírja, hanem rajzokkal is rögzítse. Azon-

kívül a fürdőhelyeken szerezzé be a helyrajzokat, fényképeket, ismertetések, nyomtatványokat, s azokat előbb áttanulmányozva végezze megfigyeléseit. Minden szava, gondolata, megjegyzése egy kérdés körül összpontosul, hogy miként lehet Füredet felvirágoztatni, versenyképesé tenni. Ennek egyetlen feltételét az újításokban látta és kereste. Nemcsak abban első Magyarországon, hogy fürdőügyi tanulmányútra indult, hanem, hogy körvonalazta a fürdőtulajdonos kötelességeit és a jó fürdő kellékeit. Megállapítja, hogy a fürdőtulajdonost csak azok a költségek terhelik, melyek kimondottan a fürdőhöz tartoznak: célszerűen berendezett fürdő, gondozott gyógykút, jó vendéglő, kifogástalan mészárszék, tiszta pékség, a fürdőknél elegendő és tiszta személyzet. Minthogy mindezekből származó haszon a tulajdonosé, a költségek is őt terhelik. Ami a vendégek kényelmét mozdítja elő, az a gyógydíjból fizetendő. A gyógydíjak különböző nagyságúak. Karlsbadban 5, 4, 3 Ft. Franzensbadban és Marienbadban 3, 2, 1 Ft. Fürödni ezek után kell igazodnia. Ezekből a díjából fedezik nemcsak a szépitési, tisztasági, világítási, hanem a pavilonok, kilátóhelyek, utak, fedett sétányok létesítésének és karbantartásának költségeit is. Kurtaxát nem fizet a katonatiszt, orvos és azok feleségei, ha férjükkal vannak, nemkülönben a 15 éven aluli gyermek. A zenészeket a vendégektől önként megajánlott díjából fizetik. Ha ez nem elég, a kurtaxából kell pótolni, mit a rendőrség szed be, könyvel el és az idény végén a főszolgabíróból, katonai és polgári egyénekből, a fürdőorvosból és felügyelőből álló komissióval elszámol. Ekkor döntenek arról, hogy milyen kényelmi vagy szépitési munka a legsürgősebb, s annak végrehajtását elszámolás kötelezettsége mellett a fürdőfelügyelőre bizzák.

A fürdő egyik legfontosabb kelléke a jó szállás. Nyugaton a szobák fokozat szerint vannak bútorozva. Amilyen a díj, olyan a bútor. De a szobák ettől függetlenül mind szárazak, világosak, ajtók, ablakok tölgyfaszínre festve. A bútorzat minden kényelmet biztosít: divány, ruganyos pamlag, előtte csinos asztal, töltött székek, hosszú faágy, jó matracokkal, egészen bevont paplan, mosdó, éjjeliszekrény, nagyméretű tükör, az ab-

1. A kőzetek és a földalatti víz...
 2. A földalatti víz...
 3. A földalatti víz...
 4. A földalatti víz...
 5. A földalatti víz...
 6. A földalatti víz...
 7. A földalatti víz...
 8. A földalatti víz...
 9. A földalatti víz...
 10. A földalatti víz...
 11. A földalatti víz...
 12. A földalatti víz...
 13. A földalatti víz...
 14. A földalatti víz...
 15. A földalatti víz...
 16. A földalatti víz...

Egye.

A földalatti víz...
 A földalatti víz...
 A földalatti víz...

Etsy naplójának utolsó lapja
(Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből)

lakokon tüggöny. A napidíj 6—12 Ft. Ezek az árak a látogatottság szerint változnak. Szobaleány és szolga napidíja 10 krajcár.

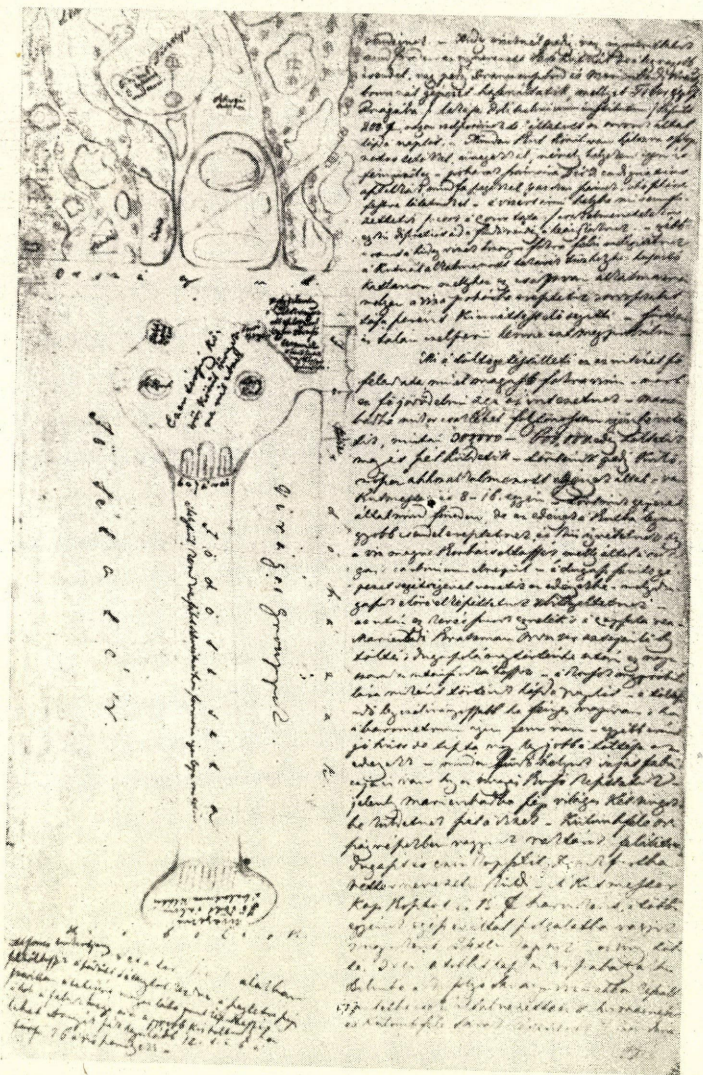
A fürdők szobái nyugaton nem nagyok, de világosak. Ahol természetes melegvíz van, a fürdőkád porcelánból vagy márványból készül, máshol cinből, akárcsak Füreden. Iszapfürdőkben a fakádnak adnak előnyt. A ruhaneműt kívánságra melegítve szolgálják ki. A vizet csapokon keresztül engedik a kádba. A kádak alján retesz van, melyet fürdés után a vendég felnyit, hogy míg felöltözik, a víz kifolyhasson. Minden szobában csengő van.

Az ivásra használt kutakat reggel 5-kor nyitják. Ezeket oszlopos tornác veszi körül, fölöttük kupolás tető. Némely helyen a hideg vizet a kút mellett katlanban felmelegítik és úgy használják. Ezt Füreden is meg lehetne próbálni.

A fürdő egyik fő jövedeleme az üvegezett gyógyvíz. Ezért nagy súlyt kell erre helyezni. Marienbad 600 000 üveget küld szét évenként. Egyidejűleg 50 üveget bocsátanak le megfelelő szerkezettel a kútba s így töltik meg. A dugaszolás is géppel történik. A szurkolás, címke felragasztása kézzel. A töltés hűvös, tiszta időben a legmegfelelőbb. Ennek a gyógyvíznek Európa-szerte raktárai vannak.

A fürdő jövője a fürdőorvos kezébe van letéve, kinek törekvése az legyen, hogy a betegek megelégedetten hagyják el a fürdőhelyet. Az ő kötelessége a fürdő hírét növelni, külföldi orvosokkal megismertetni. A vendégeket ruházkodás, étkezés és ivás tekintetében figyelemmel kíséreni. Az orvosi polycia a szó legszorosabb értelmében az övé, mely a fürdő jóhírre jutásának alapja. Minél több beteg gyógyul meg a kútnál, annál többen fogják felkeresni. Kötelessége az is, hogy az orvosi vonatkozású újításokat s a fürdő jó hírvének ártó visszaéléseit jelentse, idény végeztével tapasztalatait ismertesse, karsársait tanáccsal lássa le. A vendéglőket, konyhákat ellenőrizze, a betegek étkezését írja elő.

A fürdő kiképzését fekvése határozza meg. Külföldön helyrajzot készítettek és annak alapján jelölték ki a házhelyeket, utcákat, sétányokat. Sétaterek nyugaton nincsenek. Helyettük

Balatonfüred parkosításának terve Etsy naplójából
 (Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből)

gyönyörű parkokat, gyepszőnyegeket, virágágyakat, bokrokat találunk. A környéken kirándulóhelyeket, kocsis- és sétatákat, nyugvó helyeket létesítettek. Így kellene a Balaton partját Tihanyig kiképezni, ott jeles vendéglőt kell építeni az echo-nak. Az arácsi völgyek kellemes mulatóhelyekké varázslandók. Háttaslovakról kell gondoskodni, hogy a vendégek kirándulhassanak a Tamás- és Péter-hegyre. Szélcsendes időben la-dikon kirándulásokat kell szervezni a Balatonon.

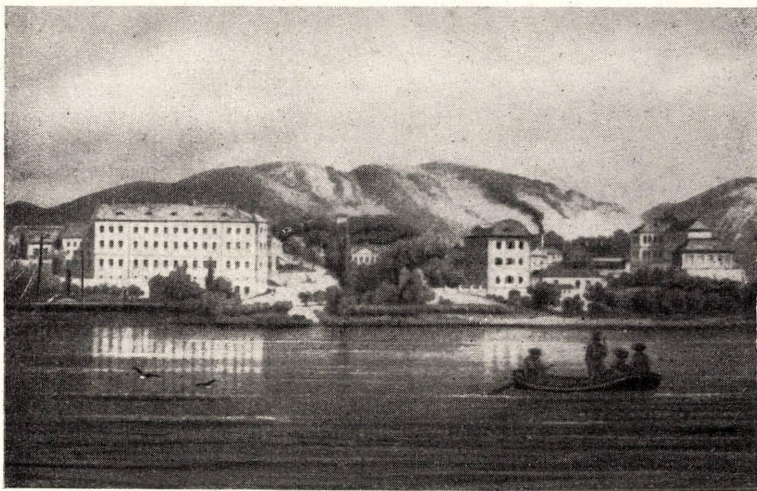
A fürdővendéglők kötelessége az ételek rendes elkészítése, a vendégek becsületes, mérsékelt áron kiszolgálása. Mivel minden szálloda, magánház ellátja vendégeit, a jóságra és olcsóságra maguktól is törekednek.

Alig pihente ki Étsy László a háromhetes út fáradalmait, néhány nap múlva írásban terjesztette elő mindazt, amit szükségesnek tartott ahhoz, hogy Füred európai hírre vergődjön és jövedelmezővé váljon. Az elaboratum 25. pontja bizonyoságtétel arról, hogy a fürdő régi felügyelője szíven hordozta a reá bízott természeti kincs sorsát, azt a legaprólékosabban ismerte és hogy utazását látókörének szélesbítésére használta fel. Ha példáját mások is követték volna, fürdőink már a múlt században más képet mutattak volna.

Étsy a legelső feladatnak azt tartotta, hogy a fürdőről és környékéről helyrajzot készítsenek, minden nélkülözhető területet házhelynek adjanak el. Előbb kevesebbért, később 2 Ft-ért ölenként. A vásárlókat kötelezni kell, hogy csinos, kertes házakat építsenek és azok bútorozott szobáit vendégeknek adják ki. Marienbad példáján felbuzdulva, 4000 vendég részére igyekezett szép világos és kényelmes lakást biztosítani. A tulajdonosnak azt javasolta, hogy tagosításnál a Balaton partját egészen a malomig szerezze meg és sétányokat létesítsen rajta.

A fürdőházat szűknek és elavultnak találta. Ezért azt tanácsolta, hogy vagy egészen bontsák le és építsék újra, vagy pedig a Balatonra néző oldalát kétemeletesre építsék és a földszinten egy nagy tükör-fürdőt létesítsenek. A gyógyfürdőket is célszerűtlennek találta. Kövel kell azokat kirakni és alaposan kigittelni. A fabódékat a Balaton partjára kell telepíteni s helyükre oszlopos vendégcsarnokot építeni. Nélkülözhetetlen-

nek tartott egy balatoni hideg fürdőt, vetkőzőkkel, zuhanyozókkal, gyékényekkel, tükrökkel felszerelve. Az élelmezésre is kiterjedt a figyelme. Szociális érzésre vall, hogy polgári és úri asztalt javasolt magyar és francia konyhával. A vagyontalankokra gondol, amikor az olcsó ebéd árát 50 krajcárban állapítja meg. A gazdagok akár 5 Ft-os ebédet is fogyaszthatnak. A kártya szerinti étkezést is tervbe veszi.

Balatonfüred 1863-ban. Rochbock metszete nyomán (Az Országos Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményéből).

A gyengélkedő betegeket a jó lakáson, tiszta fürdőn és kifogástalan étkezéseken kívül kedves szórakozásban is kell részesíteni. Legalább 20—30 velencei sajka lebegjen a Balaton partján, minden pillanatban készen, hogy az andalgó párokat a hold rezgő fényénél gitár pengése mellett towarepítse. Ezenkívül jól berendezett könyvtárról, olvasóteremről, legalább 30 különböző nyelvű újságról kell gondoskodni. Nem szabad megfeledkezni könnyű vadászatokról, kirándulásokról, lovaglásról.

A fürdő felügyelője és orvosa fokozott gonddal örködjön afelett, hogy a gyógyvizet szakértelemmel palackozzák és küldjék szét az országba. Ne csak a nevesebb orvosok kapjanak mintavizet, hanem a kórházak is. Mivel a fürdő jövője a külföldi orvosoktól is függ, azokat Füredre kell csalogatni. Főleg a bécsi orvosokat kell elhalmozni apró ajándékokkal.

Személyzeti ügyekben is kellő újításokat javasolt Étsy. A fürdőfelügyelő segítségére hivatalnokot kell alkalmazni. Ők együtt diszponáljanak a szobák felett. Az alkalmazottakkal csakis az inspektor rendelkezzen. Ő fogadja fel és bocsátja el őket, fizetésüket ő állapítja meg. Idény végén a hiányokról jelentést tesz.

Étsy a fürdő fokozatos fejlesztése érdekében azt javasolja, hogy a fürdőfelügyelő idény végén minden évben 4 heti tanulmányútra menjen s tapasztalatairól részletes jelentést tegyen. Végül nyomatékkal mutat rá a külföldi fürdők ápolt kertjeire és azoknak utánzását elengedhetetlennek tartja. Ebből a célból állandó műkertészt kell alkalmazni, ki fásítással, virágültetéssel, gyepkészítéssel foglalkozzék s a parkot a divatnak megfelelően alakítsa át.

A tulajdonos bencés apátság magáévá tette Étsy javaslatait és azokat fokozatosan végrehajtotta. Így valósult meg az 1837-ben Balatonfüreden összesereglett vendégek jeles koszorújának az az óhajta, hogy „honunk ezen fürdőhelye az, melyet ha még a társasélet kellemeihez simuló embernek szorgalma is hozzájárul, oly gyönyörű kertté lehetne varázsolni, milyennel bármely külszági fürdőhely sem dicsekedhetne”.

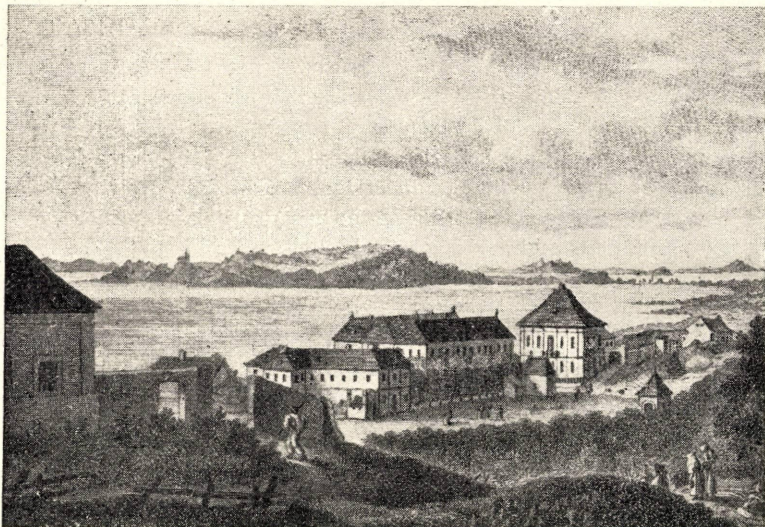
* * *

Az Aurora Hazai Almanach 1822-ben így emlékezik meg Balatonfüredről:

Közli: Dr. Kulcsár Adorján

Minden Ország kérédik Orvos-vizeivel. A' Tudósok leírásokkal, a' Rajzolóok vidékeik' képekkel kedveltetik. Kiki szükségéhez képest ismérni, látogatni, és használni siet. Mindenütt a' mennyiben a' viznek hathatós ereje a' testet gyógyítja, annyiban a' helynek kellemetessége éleszti a' lelket.

Hazánknak valamint egyéb ajándékokban, úgy Orvos-vizekben is bőven kedvezett a' természet. Kiváltképen Savanyú-vizeink olly bőséggel vannak, hogy azoknak sokaságát-é, vagy hathatóságát inkább tsudáljuk? méltán kételkedhetünk. Ezek között a' Füredi elsőseget érdemel; mert Savanyú-vize Orvos erejére nézve akár-mellyikkel vetélkedhetik: Vidékének tsuda Szépsége pedig mind-

Balatonfüred látképe. Az Aurora 1822. évi kötetéből.

nyáját felülmulja. Úgy, hogy azt nemtsak Hazánk': hanem egész Európa ritkaságának mondhatjuk.

Mit is kívánhatna a' szem bájolóbbat, mint Fürednek környéke? Nyugotról keletre nyúlnak a' Balatonnak éjszaki hosszában azon hegyek, mellyeknek alljában népes helységek, oldalában termékeny szőlők, tetejében sűrű erdők terjednek, 's a' közöttök egész méltósággal felemelkedő Badatsont uralják. — Fürednek határában, Arátsnak szomszédságában, a' Balaton partján bugyog-ki a' Savanyú-víznek életforrása,

mellytől keletre Palaznak, Lovas, A. Őrs helységei, 's a' Kenesei partokat; délre Somogy Vármegyének erdős dombjait szemlélhetni, Siófoknak, Kilitinek, Ságvárnak, Szamárdinak, és Szántónak tornyaival kérkedve; délestre a' Balatonba nyúló Tihon felszigetnek szebb részei látszanak, 's különbféleségeikkel a' szemet tetszetősen legeltetik. Mindezekon kívül egészen elragadja a Nézőnek figyelemességét a' Balaton vizének temérdek síksága, melly itten leg-szélesebb lévén, a' Somogyi partokat mintegy elmeríteni látszik.

Illy pompás helyheztetésű Forrásnak nem lehetett magára nem vonni a' világ' figyelmét. Azért már régebben a' Sz. Benedek Szerzetének Tihoni Apátúrsága, mint Földes Uraság, a' helyet alkalmas épületekkel kezdette felkészíteni; utóbb, míg a Szerzet eltörülve vala, a' Religio Fundusát igazgató M. Kir. Helytartó Tanáts nemtsak az épületeket bővítette: hanem ujjakkal is megszaportotta, és tsinos anglus kerttel felékesítette, 's mintegy bekerítette.

Most, amint a' kép mutatja, szembetünő épületek a' következők: 1. a' nagy Vendéglőház, mellyben az alkalmas szállásokon kívül a' társaságbeli multságokra Kávéház, és tánczoló palota is találtatik. 2. az előtte lévő Kápolna, mellynek esztendő által a' Szerzetből Káplánya vagyon; 3. a' soros hárs fákból álló kellemetes Sétálóhely, mellynek közepében nyolcz oszlopokon nyugovó földél alatt a' Savanyú-viz kútja. 4. a' Sétálóhely végében a' Patika, 's az Orvos, és Chirurgus lakásai, mellyekhez van kaptsolva a' Fördőház alkalmas fürdő szobákkal; 5. ezekkel szemközt Horváth Uraságnak díszes homlokú, és két szárnyával a' Balatonra dülő tágas háza, hol a' Vendégek tsinos szállásokat találhatnak. — Vannak még ezeken kívül mind az Uraságnak több, mint idegeneknek az Uraság engedelmével készült némely házai, mellyek az Arátsról nézőnek ugyan tellyesen szemébe nem ötlenek; de a' Balatonon hajókázókat, és Tihonból erre fordulókat kellemetes tekintettel ketsegtetik, 's a' fürdő Vendégeknek különbféle könnyebbségeikre szolgálhatnak. Ezeket az éjszaki tekintetnek szánt rézremetszett tábla nem mutathatja.

Kultsár István.

РЕЗЮМЕ

В исторической Венгрии находились источники минеральных вод почти больше других стран Европы. К сожалению, это установление имеет только количественное отношение, потому что воды не использовались. Несмотря на то, большая часть применилась к ваннам уже римскими, наши предки тоже открыли новые источники, некоторые из них стали курортами в средневековье, турецкие захватчики тоже строили прекрасные купальные здания — курорты всё-таки находились в очень примитивном состоянии и в XVIII. веке. Поэтому претенциозные больные предпочитали более комфортабельные и развлекающие зарубежные курорты. Чтобы способствовать развитию курортной культуры, первым принимал меры собственник курорта Balatonfüred. В 1836 году он издал „Книгу жалоб, улучшений, украшений и предложений“, в которой каждый курортный больной мог вписывать свои замечания. Чтобы более подробно познать зарубежные курорты, в 1854 году он поставил комитет на эти курорты, между прочим на Marienbad, являющая этот курорт самым опасным конкурентом. Руководителем комитета был László Etsy, курортный инспектор. Он письменно изложил свои опыты и предложения относительно развитию курорта. Его предложения принимались собственником и постепенно осуществлялись.

ZUSAMMENFASSUNG

Es gibt kaum einen zweiten europäischen Staat, der sich hinsichtlich der Heilquellen mit dem geschichtlichen Ungarn messen könnte. Diese Feststellung bezieht sich, leider, nur auf die Ziffermässigkeit, weil ein grosser Teil der Heilquellen unausgenützt geblieben und ihr Wasser verloren gegangen ist. Mehrere dieser Heilwässer wurden schon zur Zeit der Römer zum Baden benützt, andere nach der Landnahme. Einige erhielten in Mittelalter den Charakter eines Bades, um dann, während der Türkenherrschaft, mit den schönsten Badebauten ihrer Zeit ausgestattet zu werden. Den grossen Teil der ungarländischen Bäder fand aber auch noch das XVIII. Jahrhundert — trotz einer jahrzehntelangen Vergangenheit — in primitivem Zustand. Anspruchsvollere Kranke hatten daher den Besuch ausländischer, mehr Bequemlichkeit und Zerstreung bietender Badeorte vorgezogen. Dies zu verhindern und die Konkurrenzfähigkeit zu sichern, hatte, als erster, der Eigentümer von Balatonfüred, eines Badeortes am Plattensee, Vorkehrungen getroffen. Zunächst

wurde 1836 den Badegästen das „Buch der Beschwerden, Verbesserungen, Verschönerungen und Vorschläge“ zur Verfügung gestellt. In dieses Buch sollte jedermann seine Wünsche und Vorschläge eintragen. Überdies wurde 1854 eine aus zwei Personen bestehende Kommission in die Kurorte des Westens, zunächst nach Marienbad, dem gefährlichsten Rivalen von Balatonfüred, entsendet, um dort Umschau zu halten. Der Führer dieser Kommission, Kurortinspektor László Étsy, erstattete über die im Westen gesammelten Erfahrungen und die Vorschläge zum Ausbau des Kurortes schriftlichen Bericht. Die Vorschläge wurden vom Eigentümer genehmigt und nach und nach verwirklicht.

DIALEKTIKUS ELEMEEK KORÁNYI SÁNDOR MŰVEIBEN

Írta: Dr. MOSONYI LÁSZLÓ (Budapest)

Korányi Sándor gondolkozásmódját a szülői házból magával hozott, izzó hazafiságtól fűtött mély humanizmus és a XIX. századnak, az anyagi jóléte csúcspontja felé közeledő, az imperializmus korát megelőző forradalmi polgári demokráciának eszméi irányították és formálták. Még éltek a negyvennyolcas évek, Európa tavaszának szemtanúi és maga *Korányi Frigyes*, az apa, aki a szabadságharc tevékeny részvevője volt (31) és évekig tartó kényszerű nagykallói tartózkodása során kellő távlatba tudta helyezni a személyes élményektől tarkított események jelentőségét. A századeleji német filozófiai iskola, Goethe és Hegel hatása a középiskolákban biztosan érezhető volt és a természettudományok iránt érdeklődő ifjút a kutatások céltudatosságára, valamint az elsajátított tudásnak a köz javára való felhasználására buzdították. Hegel tudományos rendszere nem fejlődött tovább, azonban dialektikus módszere újabb és a világot minden eddiginél mélyebben érintő (mert átalakítani törekvő) filozófiai rendszerben, a marxizmusban, illetőleg a dialektikus materializmusban élt tovább (1).

A korszellem még nem tette lehetővé, hogy a dialektikus materializmus tanítása Korányi Sándor fiatal korában a haladószellemű értelmiség filozófiájává váljék, — hiszen Engels munkássága már Korányi férfikorának élményeivel esett össze —, a dialektikus gondolkodás azonban tudatosan, vagy nem tudatosan Korányi Sándor fiatalabbi vagy később írt művei-

ben is fellelhető. Haladó nemzeti hagyományaink ápolásában az egyik legszebb feladatnak tekintjük azt, hogy ennek a dialektikus gondolkozásmódnak elemeit Korányi Sándor társadalomtudományi és általános érdekű tanulmányaiból összeállítsuk.

A több mint 150 monográfiából, könyvből és rövidebb, hosszabb értekezésből jelen összeállítás alapjául 33 értekezés szolgál. Az idézetek minden esetben szó szerinti; néha azonban — midőn a rövidség kedvéért nem teljes mondatokat idéztünk — a közhasználatnak megfelelő szórendi változtatásokat eszközöltünk. Értelmi változtatásokat a szöveg csonkítása révén sehol sem tettünk és így Korányi Sándor híven ismételt szavai bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a dialektikus gondolkozásmód a tudós sajátja és a kutatómunkájának még akkor is alapjául szolgál, ha az benne nem tudatos.

Feldolgozásunkban a marxizmus dialektikai módszereinek és filozófiai materializmusának ismérveit vesszük alapul (2).

1. Korányi Sándor műveiben számos példát lehet felsorolni arról, hogy a természetet mennyire összefüggő, egymástól el nem szakítható, el nem szigetelhető jelenségek egészének tekinthető és tudományos gondolkodásában arra törekszik, hogy e szerves kapcsolat létezését állandóan kiemelje.

„Az organismus minden részének megváltozása maga után vonja a többiét.” (3)

„Functiozavarok jelentőségét nem lehet megítélni, ha a szerveket izoláltan, egymástól különválasztva szemléljük.” (4)

„A beteg baja nemcsak egy szerv, nem is egész egyéniségének egyetlen szerv állapotából megítélhető betegsége, de mindennek összessége.” (5)

„A mikrobamérgek hatása a kórokozókra kisebb a szervezeten belül, mint ezeken kívül.” (6)

Ebben a törekvésében felismeri az anatómiai adottság és a funkció lényeges összetartozását:

„Az anatómiai állapot és a functio elválasztása mesterséges.” (6)

Ezzel a mechanisztikus materializmus akkor széles körben uralkodó nézetein messze túlnő. Az okozatnak ismételtlen okká válását érzékelteti az alábbi idézet:

„A carcinomát a sejtek kóros élete építi fel és az létesülése után az általa megtámadott szervnek és szervezetnek funkcióit kórosakká teszi.” (7)

Ugyanezen gondolatmenetet követi az orvostanhallgatók számára tartott klasszikus előadásában, mint ahogy egész életművében igyekszik széles látóköre nyújtotta tapasztalatait a tudomány és az orvosi működés területére átvinni.

„...az organikus felépített, harmonikus egészet képező tudomány maga, amelynek fejlődését gyakorlati szükséglet indította meg, ezután attól függetlenül fejlődik tovább.” (8)

De még határozottabban érezhető állásfoglalásának jelentősége különösen az örökléstani viták fényében, ha Korányi véleményét a környezet hatásainak az emberi szervezet állandónak vélt sajátságaira és a sajátságoknak az élet folyamán bekövetkező változásaira nézve hallgatjuk:

„Az anatómiai elváltozást is kóros functio hozza létre és a morphologiai állapotnak biologiai factorok általi befoiyásolhatásának fölismerésére kell jutnunk.” (6)

„Az élő szervezet sajátságainak minőségét élményei és külső körülményei fejlesztik ki.” (3)

„Az astheniás constitutio megfelelő kezeléssel, gyakorlással és életmóddal még athléta constitutióvá is átalakítható és kétségtelen, hogy vannak szerzett astheniás alkatok is.” (3)

„A tbc bacilusok elterjedése, a tbc morbiditás és a tbc halandóság közötti viszony nem egyszerű és a külső körülmények hatása alatt változhatik.” (9)

„A tbc halandóság viselkedése az elmúlt 30—40 év alatt tehát arra tanít, hogy azt nagyon szoros kapcsolatok fűzik a népesség zömének általános szociális, gazdasági és kulturális állapotához.” (9)

2. Korányi sem tekinti a természetet a „nyugalom és moztulatlanság, pangás és változatlanság, hanem a változás, sza-

kadatlan megújulás és fejlődés állapotának" (2). Ebben a véleményében az is megnyilvánul, hogy a szakadatlan mozgás, a mindig keletkező új és pusztuló régi között vezető fejlődés nem egyenes vonalban, hanem kerülőkön, spirálisokon át vezet.

„Az élet sajátosságai közé tartozik, hogy az, amit létrehoz, hajlandó irányát megtartva nőni.” (10)

„...Az orvosi tudomány útjai folyóvízhez hasonlók, melyek következetes irányuknál fogva szakadatlanul a tenger, a végső cél felé visznek, minden kerülő ellenére.” (7)

„... a látszólagos ingadozás nagyon biztosan vezet a functionalis therapia legtökéletesebb fokáig...” (7)

„A specializálódás szükséges és progrediáló. E szükségszerű folyamat keresztülgázolna mindenkin, aki útjába próbálna állni.” (11)

„A jobb jövő felé vezető út rögös, kanyargós, minduntalan kanyargókon át vezet... de a történelem tanúskodik felőle, hogy az emberiségnek az a része, amelyet ilyen törekvésű emberek vezetnek, minden viszontagságon keresztül előre és felfelé halad.” (12)

A darwini felismerés, mely a fejlődés menetében az állati és emberi szervezet evolúcionális összefüggését nyilvánvalóvá teszi és a pavlovi szemlélet általánosításának alapját képezi, Korányi tudományos érveléseiben is helyet kap.

„Az emberek és az állatok variabilitásában analogia észlelhető.” (3)

„A variabilitás lehet a külső körülmények befolyásainak az öröklés szempontjából közömbös következménye.” (3)

3. A természetben létrejövő változások a fejlődés során nem egyszerű növekedés, hanem minőségi átcsapások révén jönnek létre, azon módon, hogy ezek mennyiségi felhalmozódások törvényszerű következményeképpen jelentkeznek.

„Vannak jelenségek, melyek a terhelés mennyiségétől és nem minőségétől (előjelétől) függenek.” (4)

„Hyperpnoe fokozza a CO₂ kiválasztását és így alkalosishoz vezet, mely tetániában vagy epilepsziásokban roham kitöréséhez vezet.” (4)

„Ha a vér pH-ja növekszik, a plasma és a vörösvérsejtek vizet, chlort, fehérjét, cukrot vesznek fel... de mint ezt Bencével kimutattam, csak egy bizonyos pont eléréséig. Ha tovább adjuk az alkali, ezen a ponton túl a folyamatok iránya átcsap az ellenkezőjébe és e ponton túl alkáliak ugyanúgy hatnak, mint a pont előtt a savak.” (4)

„Minden, ami organikus, a nagy egységben sokkal föléje emelkedik részei összegének.” (7)

„A „medicina” a maga egészében éppen úgy több, mint a benne önállókká vált orvosi szakok összege, mint ahogy több részeinek, szerveinek összegénél maga az organismus is, amellyel foglalkozunk.” (11)

„Különböző ingerek kis adagjai a szervezet gyógyulási tendenciáit elősegíthetik, nagyok bénítják.” (4)

„Vannak hatások, melyek csak nagy intenzitásban pusztítanak, kicsiben ellenben ingerek módjára hatnak.” (13)

„Kis tuberculin dosis elősegítheti a tbc gyógyulását, nagy a tbc rohamos lefolyását indítja meg... Kis jódadag kitűnő gyógyszer a thyreotoxicosisnak, nagy jódbasedowot okozhat. Kis, ismételt vérelvonások javíthatják a vérképzést, nagyok következménye anaemia: Kis radium, rtg. dosisok burjánzásra ingerlik a carcinoma sejtet, nagyok megölik.” (14)

4. A dialektikus gondolkozásmód egyik sarkalatos pontja annak felismerése, hogy a szakadatlan mozgás és fejlődés, az ugrásszerű változások oka a dolgok belső ellentmondásának és ezen ellentmondások egymásközti harcának következménye.

„A szervteljesítmény sufficientiájának és insufficientiájának ellentmondáspárja uralkodik az egész functionális diagnosztikában.” (17)

„... a szervnek számos vegyi és idegi correlációjából, melyek révén egymást részben támogatják, kiegészítik, máskor egymás ellen hatnak, következik a hatalmas komplikáltsága és különleges hatásossága a functionális therapiának.” (4)

„A belső milieuban bármely anyag megszorodása ellen a szervezet az illető anyagnak depotban való lerakásával és fokozott kiválasztásával védekezik.” „... az antagonista funkciók célja az, hogy az egyensúlyi állapot megmaradjon...” „Ha pedig sikerül ezt az egyensúlyt az egyik irányba kimozdítani a regulációs me-

chanismus ellenállása dacára. gyakran éppen az ellenkező irányba csap át utána. szóval pl. acidosis lép fel előzetes alkalosis után.” (4)

„A kórjelenségek, ha abnormisak is, mégis physiologiai megnyilvánulásnak tekinthetők.” (7)

„A vesebajosok diéta gyógyításának célját is látszólag ellentmondásból ellentmondásba jutva sikerült elérnünk.” (7)

Korányi dialektikus gondolkozásmódjának mélységére vall — és erre még később visszatérünk — az a tény, hogy a természet szorgos megfigyelése és a kísérleti orvostudomány adatainak felismerése útján nyert következtetéseket orvostársadalmi törvények levonásának követelésére is felhasználja.

„Megváltozott az orvosi tudomány tartalma, sok tekintetben fejlődési iránya is anélkül, hogy az orvosi gyakorlat, de az orvosképzés is ráért volna a változáshoz alkalmazkodni.” (5)

„A specialista nemcsak olyan valaki, aki valamilyen területen járatosabb, de egyúttal valaki, aki saját, többé-kevésbé szűk határain túl másnál kevesebbet, néha sokkal kevesebbet tud.” (11)

A dialektikus gondolkozásmód birtokában fejlesztette ki Korányi a funkcionális patológia, a kórképek diagnosztikája funkcionális megítélésének korszakalkotó tanát, és vált ezzel a magyar és a világ orvostudományának egyik legnagyobb alakjává.

A dialektikus módszer alkalmazása segíti elő azt, hogy a tudomány törvényeit objektív módon állapítsuk meg. (15). Ez a törvény, mely a természettudomány és a politikai gazdaságtan alakulásának jelenségeire vonatkozik, a funkcionálisan gondolkozó orvos számára biztos alapot jelent kutatásai továbbfejlesztéséhez. Korányi a természeti törvények objektív voltát a kutatók munkája alapvető tételének tekinti.

„A természeti törvény jelentősége, hogy minden körébe vágó tény ellenmondás nélkül foglal össze.” (14)

„A természettudományok művelése elfogulatlan, objektív gondolkodást kíván.” (15)

„Az orvosi ‚blick‘ hosszú tapasztalatok megérlette képességet jelent, mely mögött tudás és tapasztalat áll, nem pedig valami misztikus ‚adomány‘.” (15)

„Az élő természet jelenségeit csak az vizsgálhatja és befolyásolhatja eredménnyel, aki törvényszerűségükben (determináltságukban) hisz.” (4)

De nemcsak a kutatás, hanem az orvosi gyakorlat is csak akkor eredményes, ha a természet törvényeinek számbavételével cselekszik.

„A functionalis therapia az adott törvényszerű viszonylatoknak céltudatos befolyásolásával ér célhoz.” ... (4)

Felismerhető a természeti törvényeknek a környezet hatásától független volta bizonyos biológiai vonatkozásokban is, amennyiben azok akarunktól függetlenül jönnek létre.

„A daganat egy kóros sejttevékenység terméke, tehát nemcsak functio-zavarokhoz vezet, hanem maga is kóros functiókat hoz létre és biológiai törvényeknek van alávetve.” (4)

A természeti törvények ezen megváltoztathatlan jellegének felismerése a filozófiai materializmus egyik főtételéhez vezet, ahhoz, hogy a világ rajtunk kívül álló, objektív valóság. Korányi a biológiában ennek a rajtunk kívül álló világunk létezését a következő plasztikus hasonlattal érzékelteti:

„A magasrendű állat szöveteinek megvénülését és halálát szükségyszerűvé csak az organismushoz való tartozásuk teszi. Abból kiválva, határtalan szaporodásra képesek és határtalan élet hordozói.” (17)

A világ objektív és rajtunk kívül álló volta, valamint törvényszerűségeinek állandósága lehetővé teszi az ember számára megismerését, mely a kísérleti természettudományok segítségével feltartóztatlanul halad előre az ismeretlen kör egyre kisebbé váló megszükitése felé.

„Pasteur élete munkája egymagában dokumentálja a tudomány nagy egységét és azt, hogy a kísérleti természettudományok szellemének bevonása az orvostudományba a legújabb kor kezdetét jelzi.” (5)

„Ahova egyszer a kísérleti tudományok szelleme behatolt, azt onnét kiűzni soha többé nem lehet.” (7)

„Meggyőződésem, hogy az orvostudomány megtalálta a functionalis gondolat útját folyton gyarapodó sikerei, növekvő dicsősége felé, azt, amelyen nincs, nem lehet többé visszafordulás.” (7)

Mihelyt a megismerés adatai révén tudásunk egyre bővebbé válik, a dialektikus materializmus és Korányi szerint is a világ átalakítása lép előtérbe. Korányi ennek kifejezésére szinte ugyanazon szavakat használja, amelyekkel a gazdasági és társadalmi viszonyok átalakításának kérdésében a marxizmus klasszikusai érvelnek.

„A szép, a jó és igaz tudatára ébredt ember nem nyughatik bele abba, hogy olyan világban él, amelyet csak a természet kérlelhetetlen logikája vezet.” (12)

„Az általa gyűjtött ismeretek megnövelik hatalmukat a természet fölött.” (8)

„A világot, amelyben a szép, a jó és igaz uralkodik, amelyben és amelyért élni érdemes, csak álmaikban bizó olyan activ, olyan erős emberek valósíthatják meg, akik az anyagot gyúrni, ha kell zúzni, azután emberi céloknak megfelelő alakba kényszeríteni képesek és abba életet tudnak lehelni. Az ilyen emberek házakat építenek, földet művelnek, állatokat tenyésztenek, társadalmakat organizálnak, megtanulják azt, hogyan lehet a természetnek erőt megfékezni, irányítani, tervszerű munkába fogni és segítségükkel közelebb jutni ahhoz a világhoz, amelyben az ember gyönyörködhetik, életét megnyújthatja, élvezheti, annak értékét megsokszorozhatja, jót tehet és magát fokozódó biztonságban érezheti.” (12)

De visszatükröződhetik az átalakító erő feltartóztatlan volta azokban a vonatkozásokban is, amelyekben Korányi a betegségek és a gyógyító tevékenység világának problémáit tárja elénk.

„Mihelyt megállapítottuk a pathológiás és physiologiás folyamatok összefüggését a körülményekkel, melyek hatására azok végbemennek, tervszerű behatással ezeket a körülményeket megváltoztathatjuk.” (4)

„A természettudományi kutatás megtanított arra, hogy a betegség folyamatai az azokat kísérő körülményekkel törvényszerű összefüggésben állnak és aki a törvényszerűségeket ismeri, azok

módosításával a betegségek elemeit képező folyamatokra akaratát rákényszerítheti.” (13)

Marx halhatatlan mondására kell gondolnunk (az elmélet anyagi erővé válik, ha a tömegekbe behatol), amikor Korányi az eszmék terjedéséről és megvalósulásuk módozatairól beszél.

„Ami a politikus, a tudós után megmarad, ... folytatódó actio-ban érvényesül az, amit alkotója tett bele egyéniségéből, munkára serkent másokat... minél hatalmasabb az agy, amelynek az szü-löttje volt, annál hamarabb, annál nagyobb területen széled szét folytatása, annál inkább válik impersonálissá.” (12)

Ahhoz, hogy ezen dialektikus gondolkozásmód és filozófiai materialista elvek valóban a tömeg, a nép érdekében kifejtett erőfeszítéseké váljanak, a dialektikus materializmus elvét valló tudósoknak konkrétan is meg kell fogalmaznia saját munkaterületén a tennivalókat és e körben bátran kell élnie a kritika fegyverével is. Korányi Sándor cikkeiben számos éles bírálatát találjuk kora orvosképzésének, kultúrpolitikájának és számos helyen megjelöli az általa helyesnek tartott egészségügyi politika preventív célú orvosi működés útírányát.

Ezen megnyilatkozásaiban mindenekelőtt megállapítja, hogy hol tért el a régebbi viszonyoknak megfelelő orvosképzés a szükséges úttól.

„Megváltozott az orvosi tudomány tartalma, sok tekintetben fejlődési iránya is anélkül, hogy az orvosi gyakorlat, de az orvosképzés is reá ért volna a változáshoz alkalmazkodni.” (5)

Részletesen megállapítja a gyakorlati képzés elégtelenségét, annak szem előtt tartásával, hogy a klinikák legfőbb feladata az oktatás.

„Tudományos intézet, klinika kötelességének legfontosabbika az orvostanhallgatók oktatása.” (18)

„...a mai rendszert követve, az orvostanhallgató nem sajtíthatja el kielégítő módon azon ismereteknek és technikai képességeknek óriási tömegét, amelyeket tőle a gyakorlat fog megkívánni.” (14)

„...közvetlenül kell érintkezni a beteggel, vezetés alatt kell gyakorolni a betegvizsgálat módszereit és a klinika segédszemélyzetével közvetlen érintkezésbe jutva, ha valamit nem értenek, fölvilágosításokat kell kapniok.” (8)

A ma orvostanhallgatója örömmel regisztrálhatja, hogy már Korányi által megkívánt tanrendi és gyakorlati változtatások egy része már meg is valósult.

„...hiányt jelent, hogy a klinikai tárgyakat nem előzi meg a diagnosztika, vagy még célszerűbben a belgyógyászati propedeutika hallgatása.” (8)

„...nagyon fontos lenne a famulus szolgálat, melynek ideje a szünidő, színhelye bármely jól vezetett kórház lehet.” (8)

„Kötelezővé teendő egy nyári szünidőnek belgyógyászati klinikán vagy magas színvonalú kórház belgyógyászati osztályán való eltöltése...” (8)

Meglátta a kliniko-pathológiai konferenciák jelentőségét.

„Kívánatos, hogy a belgyógyászat tanára hallgatóságával a kórbonctani intézetbe átmenjen, hogy tanúja legyen diagnosisa ellenőrzésének és a kórbonctan tanárától hallgatósága előtt kapja meg a tanítást.” (8)

Továbbá azt is, hogy a jó orvosképzéshez a beteggel való megfelelő bánásmód az ápolás, a hypurgia elsajátítása is hozzátartozik.

„Orvosnak mindent kell tudni, amit tud egy jó ápolónő.” (8)

Mint fiatal korától kezdve a tanításnak és kutatásnak élő tudós, aki az egész világ kutatóiskoláit ismerte és meg tudta azok értékét becsülni, hitet tett a kollektív intézeti tudományos szellem kialakulásának szükséges volta, mint olyan körülmény mellett, mely a kutatás legelőnyösebb feltételeit biztosítja.

„A mesterüket tisztelő iskolák ott fejlődtek ki, ahol a productiv erő a munkaközösség összesített tehetségeiből adódik.” (18)

Az orvosképzés terén előre látta a mechanisztikus specializálódás veszedelmeit és óva intett tőlük.

„A specializálódás túlhajtása nemcsak elmélyedést, de a korlátok közé zárkozást is jelent.” (7)

„Olyan orvosi társaságok, melyek speciális szakmák tanulmányozását tűzik ki célul maguk elé, abba a veszélybe kerülnek, hogy az orvostudománynak az emberi szervezet egységével összhangban nem álló szétforgácsolódását segítik elő, amennyiben a nagy problémák megoldására irányuló érdeklődésüket elveszítve, munkájukat főképp technikai kérdések megoldására fordítják.” (20)

„A specializálódás szükséges és progrediáló. E szükségszerű folyamat keresztülgázolna mindenkin, aki útjába próbálna állani.” (11)

„A specialista nemcsak olyan valaki, aki valamilyen területen járatosabb, de egyúttal valaki, aki saját, többé-kevésbé szűk határain túl másnál kevesebbet, néha sokkal kevesebbet tud.” (11)

Az orvosi munka jövőbeni alakulásában világosan meglátta Korányi Sándor a praeventio jelentőségét és bár ezen a téren főképpen kedves munkaterületének, a tuberculositikus betegségek gyógyításának terén szükséges tennivalókat rögzíti le, általános érvényű megállapításokat is tesz, amelyeknek külön érdekessége, hogy ötéves tervünk céljának, az ország iparosításának a jólét emelkedésével és ezzel kapcsolatban a tbc-morbiditás csökkenésével párhuzamos voltát is felismeri és mint a jövő útját kijelöli.

„Bármekkora is legyen az orvosi tudomány értéke akkor, amikor az egyes beteg életének megmentésére, szenvedéseinek enyhítésére, sebei, betegsége következményeinek korrigálására törekszünk, ezen a téren elért eredményeink nagyon messze elmaradnak azoktól, amelyeket elér, mikor betegségeknek, járványoknak megelőzését teszi feladatául.” (21)

„A tbc halandóság csökkentése annál korábban következik be és annál gyorsabban folyik, minél korábban éri el valamely ország industrializálódása és művelődése közben az általános jólétnek és az egészségügyi kultúrának magas fokát.” (9)

„A tbc halandóságnak viselkedése egyik jele annak az elementaris erővel végbemenő szociális átalakulásnak, amely a népesség zömének életét fokozatosan jobbá teszi.” (9)

Elveti a „várakozó” álláspontot és hitet tesz az aktív terápia szükséges volta mellett.

„Lehet-e hathatósabb prophylaxis, mint ha pl. collapsustherápiával bacilusmentessé tesszük a tbc-vel fertőző szülőt... lehet-e megvédésüket elérni, ha 28 napi ápolás után visszataszítjuk a gyermekek közé a fertőző családtagot, aki talán operatio által. vagy anélkül is hónapok alatt talán ismételt kúrákkal veszélytelené volna tehető?” (23)

„A veszettség elleni védőoltást éppen úgy decentralizálni kell, mint a himlőoltást.” (24)

A szorosan vett orvosi feladatok kijelölése mellett Korányi Sándor bőségesen foglalkozott orvos-egészségpolitikai kérdésekkel is. E téren leszögezi az egészségügyi minisztérium szükségességét.

„Az orvos akkor mutatja meg, mire képes, ha egészségügyi téren ő irányít.” (7)

E minisztérium mindenekelőtt a tervszerű egészségügyi munka terén kellene, hogy alapvető intézkedéseket tegyen.

„... azzal nem lehet közegészségügyet szolgálni, hogy itt csinálunk valamit, ott csinálunk valamit ötletszerűen, ahol valami lehetőség van, hanem átgondolt terv kell, amelyben a szakembernek meglegyen a területe, ahol érvényesítheti szaktudását.” (25)

A tervszerű munka megkezdésének feltétele közállapotaink megjavítása, mely részben az egészségügyi ellátás megdöbentő hiányosságai, részben a foganatosított intézkedések elégtelen volta folytán a lakosság érdekeit nem veszi tekintetbe.

„Magyarországon minden hatodik élve született gyermek meghal, a tbc halálozás is háromszoros.” (7)

„Mi tagadás benne, Magyarország, mikor mindeddig beérte azzal, hogy orvosait egy nagy és egy kis egyetemen nevelje, mikor csak nagyon szerényen gondoskodott tudósgárdájának szaporítása felől, mikor elégtelen energiával törekedett arra, hogy a központtól távolabb eső fiataleményeket is ellássa orvosokkal, kórházakkal és azokkal az intézményekkel, amelyekből a közegészségügy magas színvonalra emelése függ, mi tagadás benne, hogy Magyarország ezzel önmagával szemben mulasztást követett el.” (21)

„3 év alatt a budapesti egyetem 28—30%-kal kap kevesebbet, pedig már előbb sem kapott eleget. Elmarad a tatarozás, a bete-

gek saját fehéreneműjükben fekszenek a klinikán. 25 év alatt a tervezett egyetemi építkezésekből nem valósult meg semmi. Könyvre nem kapunk egy garast sem. Könyveimet a klinikára küldöm és a fiatalok abból tanulnak. Az emberek a fiatalságnak csak azt mondják: ne menjenek erre vagy arra a pályára, de senki sem tudja megmondani, hogy hova menjenek. A felvett 100 hallgató közül 40 lemorzsolódik és még 20 nem való az orvosi pályára. A szigorlók a vizsgán legtöbbször azt mondják, hogy nincs könyvük. Vannak, akik az öt év alatt éjjel őrszolgálat teljesítésével keresik a kenyerüket. Mikor megvan a diplomájuk, ott állnak egy garas nélkül.” (24)

Ez az egészségügyi politika az orvosi pályának, az orvosi kultúrának ahhoz a színvonalcsökkenéséhez kell hogy vezessen, melyet Korányi előre látott és amely a második világháború előtt be is következett.

„Orvosi kultúránk nagy veszélyben forog... Nagy baj az orvosok koldusbotra juttatása, — bejutnak egy kórházba, klinikára, ahol megdolgoztatják őket éveken át, hogy azután nagy részüket az utcára tegyék ki semmi nélkül.” (26)

„Szinte fájó, ha végignézzük egyetemi épületeink szétszóródását a város óriási területén, intézményeink felülmúlhatatlan aránytalanságait, egyenlenségeit méreteikben és felszerelésükben.” (12)

Közben azonban folyt a túlméretezett egyesületi élet, mely nélkülözte a helyes kritikát és a gyógyszergyárak érdekében folytatott „tudományos” munkát.

„...akkor még a professzorok szombatonként rendszeresen eljártak az orvosegyesületbe és jelenlétük, activ szereplésük egyesületünk üléseit tanulságosabbakká, érdekesebbekké, de egyúttal bizonyos fokig félelmetesebbé is tette, mert ... eltévedéseinket csakhamar követte a megérdemelt kritika.” (11)

„Minden orvosnak védve kellene lenni a kereskedelem szolgáltatásban álló és a kritika gyöngeségeire számító gyógyszerliteratúrától.” (26)

Mint külön érdekességet kell idéznünk Korányi Sándornak a köz érdekében végrehajtandó nemes vetélkedéséről, a ver-

senyről tett megjegyzéseit, melyek a szocialista egészségügyért megindított mozgalom célkitűzései csíráinak felelnek meg.

„... az igazi, folyamatos tudományos élethez több szellemi központ közös munkája, versenye, egymásra gyakorolt termékenyítő hatása kell.” (27)

Túl az egészségügyi politika problémáin, Korányi Sándor felismeri ezek szoros összefüggését a kultúra egyéb területein mutatkozó hiányosságok kiküszöbölésével és rámutatott ennek útjára. Felismerte a nép műveltté tételének, a falu és a város közti különbség eltüntetésének szükségességét.

„Szükséges: A műveltség kiterjesztése mélyebb néprétegre, az igazi városi kultúra decentralizálása és értelmiségi réteg (középosztály) képződésének elősegítése, új külföldi kapcsolatok létesítése, idegen nyelvek tanításának támogatása, művészek foglalkoztatása, tudományos kutatómunka lehetővé tétele.” (12)

„... az összefüggések felismerése, amely város és falu között fennáll, még nem terjedt el eléggé az országban.” (25)

„A magyar falusi nép tbc-jében nagyon valószínűen része van az aratás alatti óriási megerőltetésnek.” (25)

A céltudatos cselekvésnek Korányi szerint csak sikere lehet. Ez az útmutatása is eltér a korabeli dekadens polgári gondolkodásmódtól és jelmondatunkul szolgálhat:

„... a kezdet nehézségei, hiányai elkerülhetetlenek, bármikor határozza el magát a kezdetre az ország, és várakozással, a fölük való aggodalmaskodással nyerni nem, csak veszíteni lehet.” (27)

Ebben az optimizmusában előre látja azokat a vizsgálati és terápiás lehetőségeket, melyek az izotóp anyagok használatba vétele óta valóban már megvalósultak.

„Elképzelhetők vegyületek, amelyek éppen bizonyos, éppen csak a kóros sejteket érik hatásukkal, mint a bűvös golyó éri a delejes célpontot.” (13)

Korányi Sándor műveinek olvasása közben a ma problémáinak számtalan változata kerül kaleidoszkópszerűen szemünk elé; sokszor állapíthatjuk meg megnyugvással, hogy az

ó kívánságainak megfelelő átalakulás máris megtörtént — mint a belgyógyászat újszerű oktatása, a famulusi szolgálat bevezetése, a kliniko-patológiai konferenciák stb. Sok tervéről tudjuk, hogy azok egészségügyi kormányzatunk jövő terveiben mint megvalósítandó feladatok szerepelnek: az egyetemi intézetek újjáépítése és kiegészítése, egy helyre koncentrációja, a budai egyetem megszervezése. Sok kritikáját és útmutatását ma is megfogadhatjuk — különösen az egyesületi élet túlméretezettségéről és az orvosegyesületi fórum kritikát nélkülöző légköréről szóló mondásai aktuálisak ma is. E hiányosságainkat célszerű lenne Korányi szellemében minél előbb kiküszöbölni.

Befejezésül idézzük azokat a mondásait, melyek hazafisága és tiszta, önzetlen nemzeti érzésének kifejezésekképpen a múlt hagyományainak gondos megőrzésére és jövőnknek e szellemenben való kiépítésére hívnak fel bennünket; szocialista társadalmunk egészségügyi téren való megformálásában Korányi Sándor műveinek tanulmányozásával igen sok sikert fogunk aratni.

„Jövönket... a múlttal összefüggésbe hozva, lényegében mint annak folytatását kell kifejtenünk.” (28)

„Felesleges magyarázni azt, miért kell a tudományos kultúrának, amely tartalmánál fogva csakis nemzetközi lehet, nemzeti szellemen dolgozó műhelyekből kikerülnie, amelynek nemzeti szellemét nyelve élteti...” (26)

„Minden magyar ember érzi, hiszi, tudja, hogy nagy és állandó csak az marad, ami a múltból fakad.” (29)

IRODALOM

1. Rudas László: Materialista világnézet. Bpest. Szikra, 1949.
2. Sztálin: A dialektikus és a történelmi materializmusról. Szikra. Bpest, 1948.
3. A constitutio tana az orvostudományban. O. H. 1934. 78. 603.
4. Funktion und Therapie, Ann. der Tomarkin-Foundation, 1932. 2. 105.

5. Az orvosi gondolkozás és néhány aktuális kérdése. Orvostudomány, 1937. 27. 1.
6. Belorvostan és tudomány. O. H. 1925. 69. 949.
7. A tudományos orvostan fejlődésének útjai. Gyógyászat, 1935. 75. 1.
8. A belgyógyászat tanulása. O. H. 1935. 71. 579.
9. A háborús évek tuberculin statisztikájának tanulságai. Orvostudomány, 1931. 21.
10. A betegség a Nemzet életében. Orvostudomány VI. 123.
11. Specializálódás és cooperatio az orvosi tudományban. Orvostudomány, 1936. 26, 487.
12. Megemlékezés néhai gróf Klebelsberg Kunóról. Orvostudomány, 1936. 26, 604.
13. Az orvosi tudomány haladása 45 év alatt. Orvostudomány, 1933. 23, 355.
14. A homeopathiáról. O. H. 1930, 74. 612.
15. Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szabad Nép, 1952. nov.
16. Wissenschaft und medizinische Forschung. D. Med. Wschr. 1937. 680.
17. Az öregedésről. Orvostudomány, 1937. 27. 356.
18. Válasz tanítványai üdvözlőbeszédére. Orvostudomány, 1936. 26. 636.
19. A belgyógyászat tanítása a magyar egyetemen. O. H. 1935. XXV.
20. Eröffnungsansprache aus der X. Tagung der Ges. f. Verdauungs- u. Stoffwechselkrankheiten, Bp. 1930.
21. Az orvosi tudomány jelentősége a háborúban és az ember oekonomiában. Orvostudomány, V. 191.
22. Tisza István gróf és a tuberculosis elleni küzdelem. Orvostudomány, XXVI. 473. 1934.
23. A tbc elleni védekezés módszerének kritikája. Orvostudomány, 1936. 26. 242.
24. Az országgyűlés felsőházában tartott beszéd. Orvostudomány, 1933. 23. 756.
25. Az országgyűlés felsőházában tartott beszéd. Orvostudomány, 1936. 80. 26.

26. A magyar orvostudományi könyvirodalom céljai. Orvostudomány, 1933. 23. 731.
27. Emlékbeszéd Tóth Lajosról. Orvostudomány, XVII. 19.
28. Semmelweis serlegbeszéd. Orvostudomány, XIX. Bibliothek, k. sz. 80.
29. Semmelweis serlegbeszéd. O. H. 1926. 70. 153.
30. Egy vallomás. Orvostudomány, XVIII. k. sz. 41.
31. Báró Korányi Frigyes emlékeiből. Orvostudomány, XVIII. k. sz. 3.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung enthält die axiomatisch wirkenden Sätze, welche in den Werken Alexander Korányi's seine materialistische Denkart charakterisieren.

РЕЗЮМЕ

В очерке находятся в материалистическом написании Мысли Шандор Кораньи.

AZ ORSZ. ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

Az I. kötet tartalma:

Dr. Román József: Bevezető.

Dr. Jáki Gyula: Sebészvizsga a XVIII. században.

Dr. Hahn Géza: A materialista irányzat kialakulása a magyar orvostudományban.

Dr. Bencze József: Vas megye kórházainak (ispotály) 700 éves története.

Dr. Vajkai Aurél: Parasztfürdőhelyek.

Dr. Kérdő István: Hippokratész és a bioklimatológia.

Dr. Huszár György: Magyar fogászati bibliográfia.

Megrendelhető a Semmelweis Könyvesboltban (Bp. VIII. Baross u. 21.)

Felelős kiadó:

a „Művelt Nép“ Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: dr. Kulcsár Adorján

Műszaki vezető: Löblin Inre

Kézirat nyomdába adva: 1956. I. 28.

Terjedelem: 8·5 (A/5) ív, 23 ábra. — Példányszám: 650

